

Region a politika

Tomáš Kostelecký
Jana Stachová
Daniel Čermák

SP 02:7

2002

Tuto práci recenzovali: Martin Ouředníček, PhD.
Petra Rakušanová, M. A.

Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR č. 403/00/1713.

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002

ISBN 80-7330-030-3

Obsah

Úvod	– Zdenka Vajdová	9
Vývoj české společnosti v devadesátých letech 20. století		
v regionálním pohledu	– Tomáš Kostecký	11
Věková struktura		12
Vzdělanostní struktura		15
Ekonomická aktivita		17
Národnostní struktura		20
Náboženské vyznání		22
Regionální vývoj sociálního statusu		24
Společenské sebehodnocení		29
Literatura		33
Zdroje		33
Výběrová šetření a analýza agregátních dat – diskuse na téma použitelnosti různých přístupů v komparativních analýzách politického chování		
	– Tomáš Kostecký, Daniel Čermák	34
Literatura		47
Občanská společnost a neziskový sektor v regionálním kontextu	– Jana Stachová	50
1. Historie konceptu občanské společnosti		51
2. Současná debata o občanské společnosti		53
3. Neziskový sektor jako významná součást občanské společnosti		60
4. Regionální diferenciaci občanské společnosti		62
5. Regionální diferenciaci neziskového sektoru		63
6. Závěry		65
Příloha		66
Literatura		68
Shrnutí		71
Summary		72
Zusammenfassung		73

Region a politika

Tomáš Kostecký, Jana Stachová, Daniel Čermák

Abstract

Cílem publikace je seznámení veřejnosti s texty tří členů týmu, který řeší výzkumný projekt Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů (GA ČR 403/00/1713). Pro zarámování výsledků empirického šetření realizovaného v roce 2000 slouží první text (T. Kostecký), který vyvozuje regionální pohled na vývoj české společnosti v 90. letech z komparace Sčítání lidu, domu a bytů v roce 1991 a 2001. Regionální diference jsou doloženy mnoha kartogramy. Druhý text (T. Kostecký, D. Čermák) referuje o testování programu LOCCONTINGENCY, který slouží k odhadu kontingenčních tabulek z marginálních frekvencí. Získání a otestování takového nástroje je metodologickým cílem projektu. Výsledky naznačují, že metoda bude při řešení určitých problémů úspěšná a spolehlivá. Poslední text (J. Stachová) je teoretickou reflexí historie a současného diskurzu konceptu občanská společnost. Zdá se, že pozornost věnovaná v projektu neziskovému sektoru jako jednomu z nejvýznamnějších aspektů regionálně diferencované občanské společnosti, je oprávněná a bude plodná.

Klíčová slova

Regionální vývoj; politická orientace voličů; teritoriálně specifické faktory; odhad kontingenční tabulky; občanská společnost; neziskový sektor.

Region and Politics

Daniel Čermák, Tomáš Kostecký, Jana Stachová

Abstract

The goal of the publication is to acquaint the public with the work of three members of a team conducting the research project The Influence of Territorially Specific Factors on the Formation of Political Orientations of Voters (GA ČR 403/00/1713). The first text (T. Kostecký) serves to frame the results of the empirical survey conducted in 2000. The author garners the regional view of the development of Czech society in the 90's from a comparison of the Census of People, Houses and Apartments conducted in 1991 and 2001. Regional differences are proven using many cartograms. The second text (T. Kostecký, D. Čermák) deals with the testing of the LOCCONTINGENCY program, used to adept contingency tables to given marginal frequencies. The acquisition and testing of this tool is a methodological objective of the project. The results suggest that the method will be successful and reliable in addressing certain issues. The last text (J. Stachová) is a theoretical reflection upon the history and the contemporary discourse concerning the concept of civil society. It appears that the attention given in the project to the non-profit sector as one of the most important aspects of regionally differentiated civil society is justified and that it will be fruitful.

Key words:

Regional development, political orientation of voters, territorially specific factors, contingency table assessment, civil society, non-profit sector

Region und Politics

Daniel Čermák, Tomáš Kostecký, Jana Stachová

Abstrakt

Ziel der Publikation ist es, der Öffentlichkeit Texte dreier Mitglieder des Forschungsteams „Einfluss territorial spezifischer Faktoren auf die politische Orientierung der Wähler“ (GA ČR 403/00/1713) vorzustellen. Der erste Text (T. Kostecký) umreißt die Ergebnisse der i. J. 2000 vorgenommenen empirischen Untersuchungen. Die regionale Sichtweise der Entwicklung der tschechischen Gesellschaft in den 90er Jahren ergibt sich hier aus dem Vergleich der Volkszählungen von 1991 und 2001. Regionale Unterschiede werden durch zahlreiche Kartogramme belegt. Der zweite Text (T. Kostecký, D. Čermák) ist ein Testbericht zum Programm LOCCONTINGENCY für die Abschätzung von Kontingenztabellen aus marginalen Frequenzen. Methodologisches Ziel des Projekts ist die Anschaffung und Prüfung eines derartigen Programs. Die Ergebnisse lassen darauf schließen, dass die vorliegende Methode bei der Lösung bestimmter Probleme mit Erfolg angewendet werden kann und sich als zuverlässig erweisen wird. Der abschließende Text (J. Stachová) stellt eine theoretische Reflexion der Geschichte und Gegenwart der Diskussion über das Konzept der Zivilgesellschaft dar. Die Aufmerksamkeit, die dem dritten Sektor als einem der wichtigsten Aspekte der regional differenzierten Zivilgesellschaft im Projekt zukommt, erscheint berechtigt und vielversprechend.

Schlüsselbegriffe

Regionale Entwicklung, politische Orientierung der Wähler, territorial spezifische Faktoren, Abschätzung von Kontingenztabellen, Zivilgesellschaft, dritter Sektor

Úvod

Zdenka Vajdová

Nejprve několik informací o výzkumu, jehož podpora umožnila i vznik prací, které jsou v této publikaci uveřejněny. Výzkum **Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů – analýza, metodologie, teorie** byl projektován RNDr. Tomášem Kosteleckým a podpořen Grantovou agenturou ČR (GA ČR 403/00/1713) na léta 2000–2002. Na řešení pracuje tým Sociologického ústavu AV ČR, řešitel PhDr. Zdenka Vajdová.

Výzkum vychází z hypotézy, že (citováno z projektu výzkumu):

„regionální rozdíly v politických orientacích nejsou jen pouhým odrazem různosti ve složení regionálních populací, neboť obyvatelstvo regionu, lokality není v tomto ohledu pouhým součtem jedinců žijících v daném regionu, resp. lokalitě. Politické orientace jedince se nevytvářejí bez souvislosti s prostředím, v němž daný jedinec žije. ... Teritoriální kontext může výrazně ovlivnit jak objektivní postavení jedince ve společnosti, tak jeho subjektivní vnímání osobní situace i situace ve společnosti jako celku. ... Výzkum si klade za cíl:

- ❑ Zjistit, zda a v jaké míře jsou politické orientace jedince ovlivněny konkrétní politickou, sociální a ekonomickou situací v regionu (lokalitě), kde žije.
- ❑ Identifikovat konkrétní teritoriálně specifické faktory mající na formování politických orientací voličů největší vliv a posoudit míru jejich vlivu ve srovnání s „klasickými faktory“, charakterizujícími postavení jedince v sociální struktuře.
- ❑ Vyzkoušet statistické metody, umožňující odhadovat vzájemné souvislosti mezi postavením jedince v sociální struktuře a jeho politickými orientacemi.“

Hlavním metodologickým nástrojem výzkumu je dotazníkové šetření. Terénní sběr dat se uskutečnil jednak v říjnu 2000 (v ČR a vybraných regionech), jednak v prosinci až lednu 2001 (město Ústí n.L.). Anonymní dotazování jednotlivců v rozhovoru zahrnuje názory a postoje k místní politice a politice vůbec, postoje ke společenské změně, rovněž údaje o sociálním postavení a životní úrovni respondenta a jeho rodiny.

Výběr respondentů byl ve všech případech kvótní. Kvótními znaky jsou pohlaví, věk, vzdělání; kromě Ústí n. L. také kraj a typ sídla (pro jednoduchost byla za venkovská považována sídla do 5ti tisíc obyvatel, sídla s více než 5 tisíci obyvatel za městská).

Výzkum pracuje se šesti reprezentativními výběrovými soubory:

- ❑ soubor dospělé populace ČR (1143 respondentů)
- ❑ region PRAHA (878) = hl.m. Praha, okresy Praha-východ, Praha-západ
- ❑ region OSTRAVA (886) = okresy Ostrava, Karviná
- ❑ region ZLÍN (843) = okresy Zlín, Uherské Hradiště
- ❑ region LOUNY (837) = okresy Louny, Rakovník, Beroun, Kladno
- ❑ reprezentativní za dospělou populaci města Ústí nad Labem (548).

A nyní k textům obsaženým v této publikaci.

První text je prací Tomáše Kosteckého, který je autorem výzkumného projektu, k němuž celá tato publikace patří. Představuje regionální pohled na vývoj české společnosti 90. let, jak ho lze vyvodit z komparace dat ze Sčítání v roce 1991 a 2001. Smyslem této části je poskytnout čtenáři základní informace o regionech České republiky a jejich vývoji v 90. letech 20. století.

Druhý text – T. Kostecký a D. Čermák: Výběrová šetření a analýza agregátních dat – se vztahuje přímo k dosažení metodologického cíle projektu. Tím je prověření statistických metod, umožňujících odhadovat vzájemné souvislosti mezi postavením jedince v sociální struktuře a jeho politickými orientacemi. Tato obecná formulace vyústila po diskuzích do konkrétního zadání úlohy. Šlo o to, řešit problém odhadu kontingenční tabulky na základě marginálních frekvencí. V loňském roce (2001) byla podle tohoto zadání zpracována matematická studie (I. Vajda), která je podkladem pro program LOCCONTINGENCY (Vrbenský), který odhady umožňuje. To byl ovšem jenom počátek naplnění metodologického cíle projektu. Následovalo rozsáhlé testování programu na získaných datových souborech, jak jsou uvedeny výše, ale i na datech, které poskytují parlamentní volby a nedávné Sčítání lidu, domů a bytů. Této rozsáhlé práci se věnovali Tomáš Kostecký a Daniel Čermák. Prezentovaný text přináší některé výsledky testování a zdá se, že program bude dobrým nástrojem pro odhadování kontingenčních tabulek z marginálních frekvencí a dovolí dosahovat zajímavých výsledků při řešení určitých výzkumných problémů. Program ještě projde inovací, aby vyhověl požadavkům, které z testování vzešly.

Za jednu z teritoriálních charakteristik považujeme také úroveň občanské společnosti. Pokusili jsme se operacionalizovat některé její aspekty a ve výzkumu je postihnout. Dotazník například obsahuje operacionalizaci a formalizaci politické kultury do schématu 48 výroků, jak s ním pracuje tým Feierabend – Klicperová a také další proměnné. Aby toto bylo možné, bylo potřeba prostudovat koncept občanské společnosti, jeho historii a současný diskurz, v němž je koncept v odborné literatuře pojednán. Část této práce je obsahem textu Jany Stachové Občanská společnost a neziskový sektor v regionálním kontextu. V příloženém Apendixu je naznačena analýza jednoho aspektu občanské společnosti.

Pro čtenáře těchto textů, mezi něž jistě budou patřit i studenti, přináší publikace analytické (Tomáš Kostecký), metodologické (Tomáš Kostecký a Dan Čermák) i teoretické novinky (Jana Stachová).

Vývoj české společnosti v devadesátých letech 20. století v regionálním pohledu

Tomáš Kostecký

V této kapitole se budeme věnovat regionálnímu pohledu na vývoj české společnosti v poslední dekádě dvacátého století. Při analýze budeme v zásadě vycházet ze dvou typů dat: výsledků sčítání lidu (v několika málo případech i výstupů resortních statistik) a výsledků velkých sociologických výzkumů, které díky relativně vysokému počtu oslovených respondentů umožňují práci i s regionálně definovanými podsoubory. Poslední dvě sčítání lidu se uskutečnila v roce 1991 a v roce 2001. Ze sčítání z roku 1991 nám byly k dispozici jeho definitivní výsledky v členění po 76 územních jednotkách (75 okresů + Praha). Výsledky sčítání z roku 2001 jsme měli v členění za 77 územních jednotek (76 okresů + Praha). Odlišnost v počtu okresů způsobilo rozdělení původního severomoravského okresu Šumperk na okresy dva – Šumperk a Jeseník, ke kterému došlo v roce 1997. Při srovnávacích analýzách jsme používali územní členění platné v roce 2001. Protože jsme za rok 1991 měli pouze údaje za celý tehdejší ještě nerozdělený okres Šumperk, příslušné hodnoty ukazatelů jsme připisovali shodně oběma částem v budoucnu rozděleného okresu¹. Vzhledem k tomu, že zpracování výsledků sčítání je vždy značně komplikovanou záležitostí, nebyly v době práce na tomto textu ještě k dispozici definitivní výsledky sčítání 2001. Pracovali jsme proto s tzv. „předběžnými“ výsledky sčítání v členění podle okresů, v podobě, v jaké byly zveřejněny na internetových stránkách Českého statistického úřadu. Eventuální odchylky oproti definitivním výsledkům jsou vzhledem k tomu, že používáme v následujícím textu pouze velmi jednoduché a robustní ukazatele, zanedbatelné.

Skutečnost, že i v České republice existují v mnoha ohledech znatelné socioekonomické rozdíly mezi jednotlivými okresy či kraji, je dostatečně známa odborné i laické veřejnosti. Řada z regionálních rozdílů vznikala v průběhu dlouhého historického vývoje, jiné jsou produktem společenských změn transformačního období. Některé regionální rozdíly mají tendenci být neobyčejně neměnné v čase, jiné mění svůj charakter relativně rychle, zpravidla jako odraz celého komplexu ekonomických, politických, demografických a sociálních změn. Následující část textu dá čtenáři základní přehled o vývoji strukturálních charakteristik populace českých okresů v letech 1991 až 2001, který nám bude sloužit jako úvod k samému jádru tohoto textu – analýze dat ze sociologických šetření². Dosud publikovaná data ze sčítání 2001 umožňují udělat si obrázek o vývoji regionálních rozdílů ve věkové struktuře, vzdělanostní struktuře a ekonomickou aktivitě obyvatel, tedy charakteristik, které se přímo či zprostředkovaně vztahují ke společenskému statusu obyvatel. Sčítání však poskytuje i data o náboženské a národnostní struktuře v okresech, tedy charakteristikách často významně ovlivňujících postoje obyvatel. Údaje o regionálních rozdílech ve struktuře obyvatel budou

¹ K okresu Jeseník, vzniklému v roce 1997, byla navíc ještě přičleněna obec Zlaté Hory z okresu Bruntál. Tuto skutečnost jsme ovšem ignorovali, protože na přesnost provedených regionálních analýz neměla žádný vliv.

² Studium regionálních aspektů postkomunistické transformace české společnosti s využitím sekundární analýzy statistických dat o území se zevrubně zabývá tým sociálních a ekonomických geografů z pražské Přírodovědecké fakulty UK. Pro zájemce o výsledky práce tohoto týmu doporučujeme publikace Hampl 1996, 1999, 2001.

prezentována za pomoci kartogramů, vyjadřujících hodnoty jednotlivých ukazatelů v okresech České republiky. Mapky jsou ve všech případech konstruovány stejným způsobem: mají pětistupňové škály, přičemž hranice intervalů mezi jednotlivými kategoriemi jsou pro každý jednotlivý kartogram určeny kombinací průměru a směrodatné odchylky³. V praxi to znamená, že střední kategorie škály vyjadřuje hodnoty ukazatele, které se v daném roce pohybovaly kolem průměru. Krajní hodnoty škály označují hodnoty ukazatele, které se v daném roce nejvíce lišily od průměru. Protože škála byla konstruována jako symetrická, jsou hranice intervalů v obou směrech od průměru stejně daleko. Takto vytvořené škály mají dvě vlastnosti, na které je třeba upozornit. Protože jsou u všech kartogramů konstruovány stejně, mapky porovnatelným způsobem zachycují regionální rozdíly v daném roce. Pro všechny kartogramy platí, že hodnota uprostřed škály je hodnotou průměrnou. Čím tmavší je tón škály, tím více je hodnota ukazatele nad průměrem a naopak světlejší tón škály ukazuje na hodnoty podprůměrné. Protože se však střední hodnota škály pohybuje vždy kolem průměru ukazatele v daném kalendářním roce, stejná barva na škále u stejného ukazatele ve dvou různých časových obdobích nemusí znamenat stejné hodnoty ukazatele. Pokud je např. nějaký okres průměrný v roce 1991 i roce 2001, pokud jde o podíl dětí ve věku do 15 let, bude na obou mapkách označen stejným tónem šedi. Fakt, že je okres na mapkách zachycujících situaci z roku 1991 i 2001 zakreslen stejnou barvou, ovšem neznamená, že se podíl dětí v daném okrese v letech 1991 až 2001 nezměnil. Ve skutečnosti se podíl dětí v daném okrese za deset let snížil z 21.3 % na 16.5 %. Protože to však byl všeobecný trend, který se týkal všech okresů České republiky, postavení okresu ve srovnání s ostatními okresy se nezměnilo – patřil v obou sledovaných letech mezi průměrné. Obdobně pokud z kartogramu zaznamenáme „přesun“ okresu z jedné kategorie do druhé, nemusí to nutně znamenat, že se hodnoty ukazatele změnily v daném směru, znamená to ovšem jistě, že se změnila pozice okresu ve srovnání s ostatními okresy.

Věková struktura

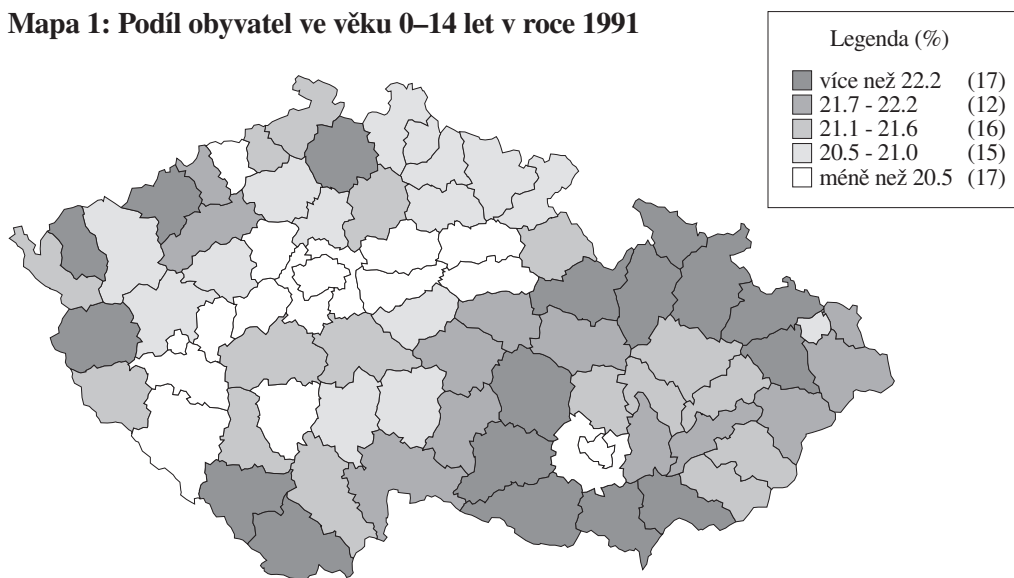
Česká populace prošla v 90. letech obdobím bouřlivých změn demografického chování. Jedním z nejtypičtějších znaků tohoto období bylo prudké snižování úrovně porodnosti, které mělo za následek znatelný úbytek nejmladší populace. Sčítání lidu zaznamenala v letech 1991 až 2001 absolutní pokles počtu dětí ve věku 0-14 let o cca 250 000. Tento pokles způsobil snížení podílu dětí v populaci z 21 % na 16.5 %. Mapky 1 a 2 ukazují regionální rozdíly v podílu dětí ve věku 0-14 let v populaci okresů.

Je zřejmé, že pokles podílu dětí v populaci byl univerzální jev, který se dotkl v podstatě uniformním způsobem celého území státu. V obou sledovaných letech žilo relativně nejméně dětí v Praze, Brně a ve vnitrozemských okresech Čech. Relativně nejvíce dětí žije naopak v některých pohraničních okresech a na Českomoravské vrchovině. V obou sledovaných letech také platilo, že v Čechách žije relativně méně dětí než na Moravě, tento česko-moravský rozdíl však měl tendenci se postupně zmírňovat. Ačkoliv celkový charakter regionálních rozdílů ve věkové struktuře se v období 1991 až 2001 nezměnil, daly se zaznamenat i určité změny. Zajímavým trendem je relativní zvýšení podílu dětí v okresech v zázemích největších měst – Praha-západ, Mělník, Plzeň-jih, Plzeň-sever a Brno-venkov. Je pravděpodobné, že se

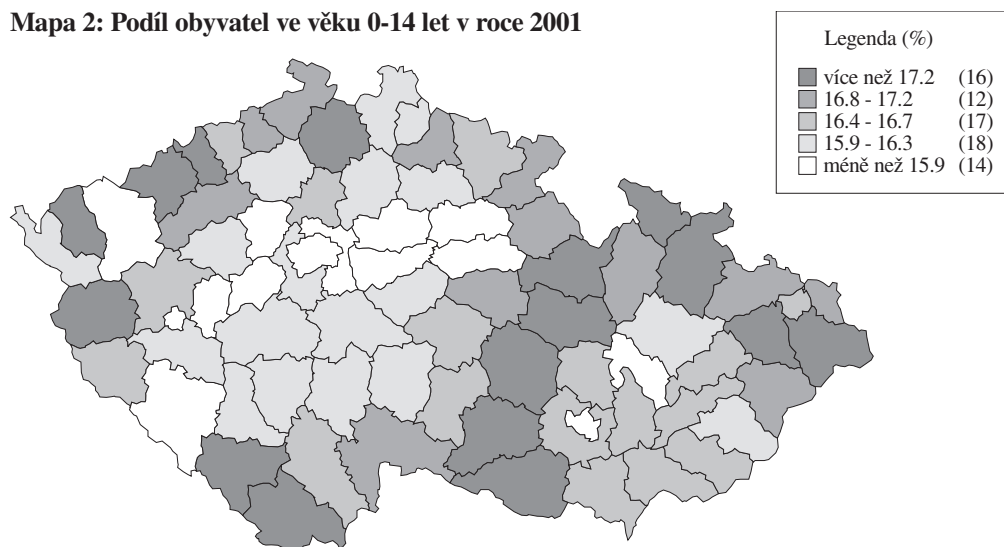
³ U kartogramů byly až na výjimky jako hranice intervalů použity hodnoty $\mu + 0.75\sigma$, $\mu + 0.25\sigma$, $\mu - 0.25\sigma$, $\mu - 0.75\sigma$, kde μ = aritmetický průměr hodnot ukazatele ve všech okresech a σ = směrodatná odchylka vypočítaná z hodnot ukazatele ve všech okresech.

tak projevuje tendence mladých rodin s dětmi stěhovat se mimo velká města. Druhou postřehnutelnou změnou je skutečnost, že pokles podílu dětí v populaci byl relativně rychlejší ve vnitrozemských okresech než v pohraničních. V roce 2001 tak ze 16 okresů s relativně nejvyšším podílem dětí nebyly jenom čtyři okresy (Svitavy, Žďár nad Sázavou, Třebíč a Nový Jičín) pohraniční.

Mapa 1: Podíl obyvatel ve věku 0–14 let v roce 1991

Mapa 2: Podíl obyvatel ve věku 0-14 let v roce 2001

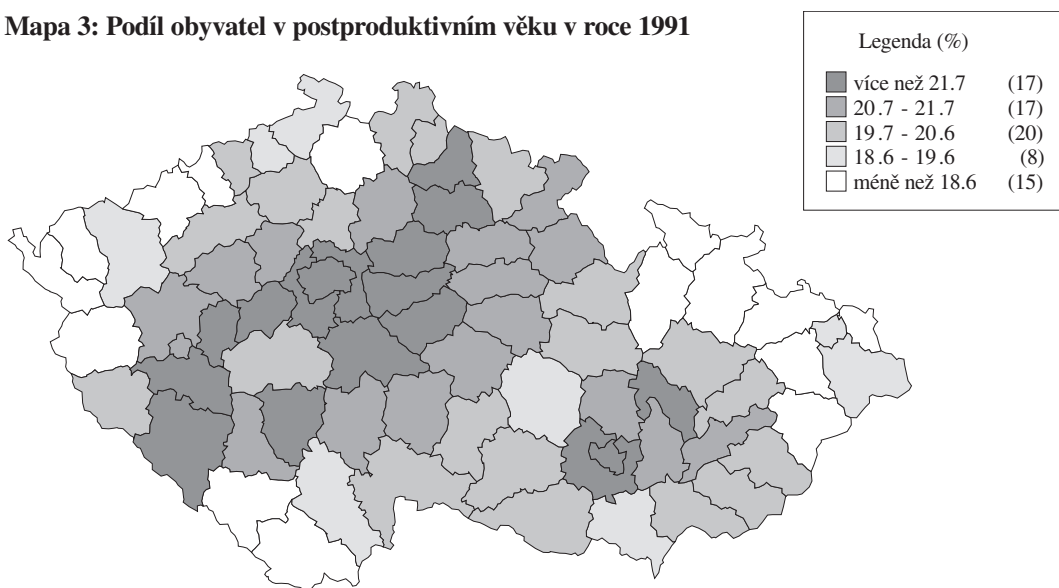

Snižování porodnosti se samozřejmě projevilo rychlým celkovým stárnutím populace. V souhrnných údajích popisujících základní rozdělení obyvatel do věkových kategorií se ovšem zatím rychlý úbytek podílu dětí v populaci projevil zvýšeným podílem lidí v produktivním věku a nikoliv růstem podílu obyvatel v postproduktivním věku⁴. Podíl postproduktiv-

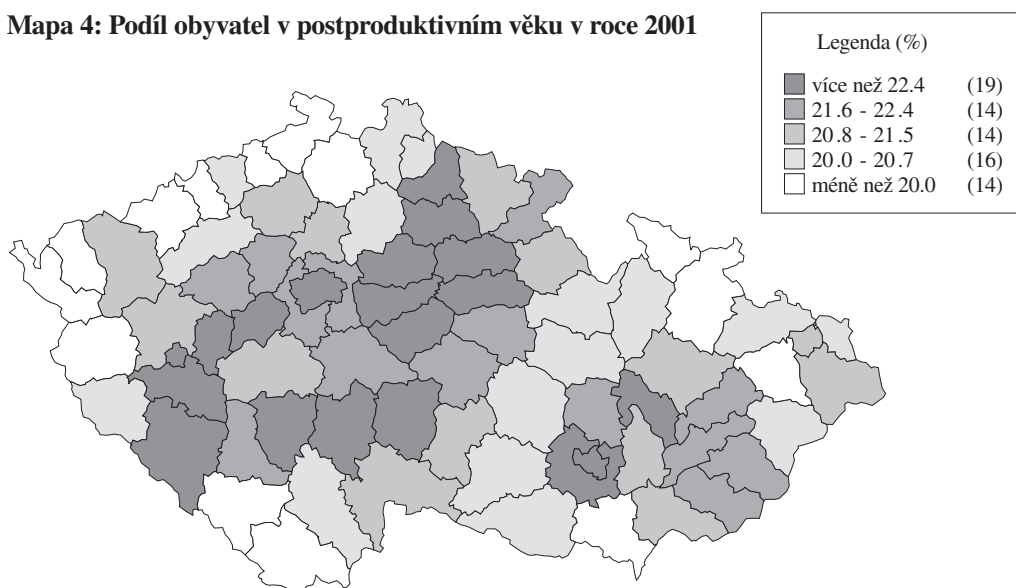
⁴ Ve sčítání v roce 1991 byli za postproduktivní označováni všichni lidé v tehdy platném důchodovém věku, tj. všechny ženy starší 55 let a všichni muži starší 60 let. Pro zachování srovnatelnosti jsme použili tuto definici i v roce 2001, ačkoliv jsme si vědomi toho, že věková hranice odchodu do důchodu se postupně zvyšuje. Toto zvyšování bylo částečně kompenzováno zavedením systému předčasných odchodů do důchodu.

ních v populaci se v letech 1991 a 2001 se zvýšil jen nepatrně, a to i navzdory rychle se zvyšující střední délce života. Vysvětlení pro tento zdánlivý paradox leží v historii – v devadesátých letech totiž přecházely z produktivního do postproduktivního věku populačně slabé ročníky narozené v období před 2. světovou válkou a během ní. Mapky 3 a 4 ukazují, že ani v regionálním pohledu se podíl postproduktivních v populaci v podstatě nijak neměnil. V obou sledovaných letech byl zachován jasný rozdíl mezi vnitrozemím a pohraničím, který odráží jednak celkovou nižší délku života a naopak vyšší porodnost dlouhodobě typickou pro populaci pohraničních oblastí. Zatímco nejstarších lidí bylo relativně nejvíce v největších městech a ve středních a východních Čechách a na střední Moravě, nejmenší podíl lidí v postproduktivním věku byl naopak v pohraničních okresech Česká Lípa, Sokolov, Tachov, Chomutov a Český Krumlov.

Mapa 3: Podíl obyvatel v postproduktivním věku v roce 1991

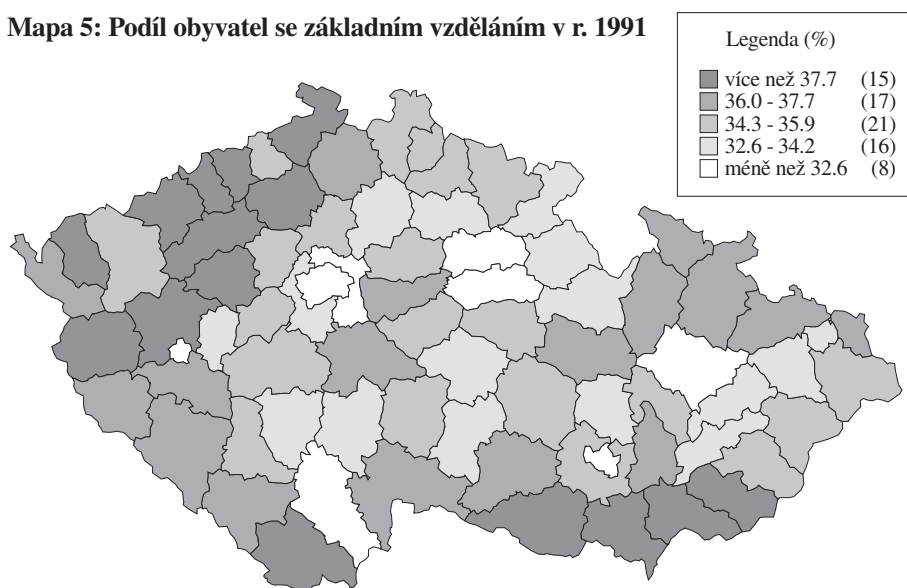
Mapa 4: Podíl obyvatel v postproduktivním věku v roce 2001

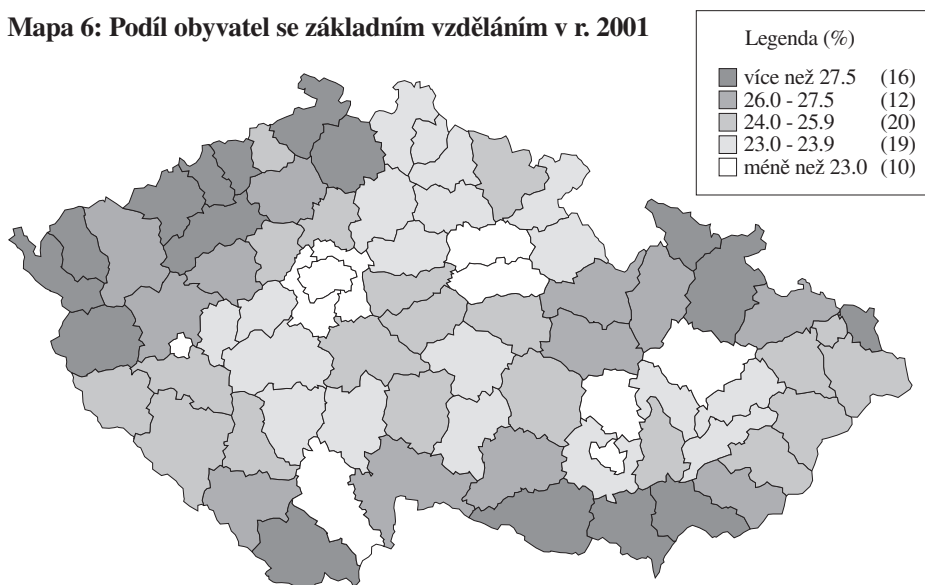
Vzdělanostní struktura

V poslední dekádě 20. století docházelo podle očekávání k postupnému zvyšování vzdělanosti obyvatel. Přirozený úbytek obyvatel v nejvyšších věkových kategoriích, v nichž byli největším dílem zastoupeni obyvatelé se základním vzděláním, k tomuto jevu přispěl nejvyšší měrou. Celkové zvýšení vzdělanostní úrovně se tak projevilo hlavně prudkým snížením podílu obyvatel se základním vzděláním (v populaci starší 15 let kleslo toto číslo z 33,6 % v roce 1991 na 23,8 % v roce 2001). U všech tří ostatních základních kategorií vzdělanosti (vyučení, středoškoláci, vysokoškoláci) došlo v devadesátých letech k nárůstu jejich podílu v populaci. Oproti původním očekáváním nerostl příliš rychle podíl vysokoškoláků (z 7,3 % na 9,0 %), naopak nezanedbatelné bylo zvětšení podílu vyučených (z 35,9 % na 38,4 %). Jak se změnila vzdělanost obyvatel v regionálním pohledu? Mapky 5 a 6 ukazují podíl lidí se zá-

Mapa 5: Podíl obyvatel se základním vzděláním v r. 1991

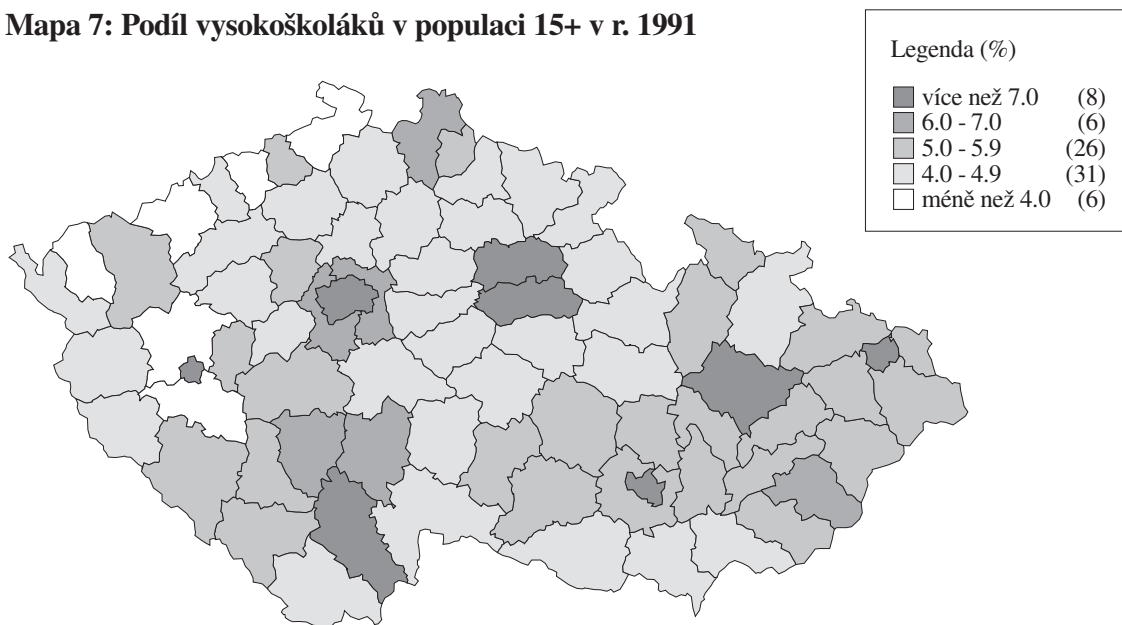
Mapa 6: Podíl obyvatel se základním vzděláním v r. 2001

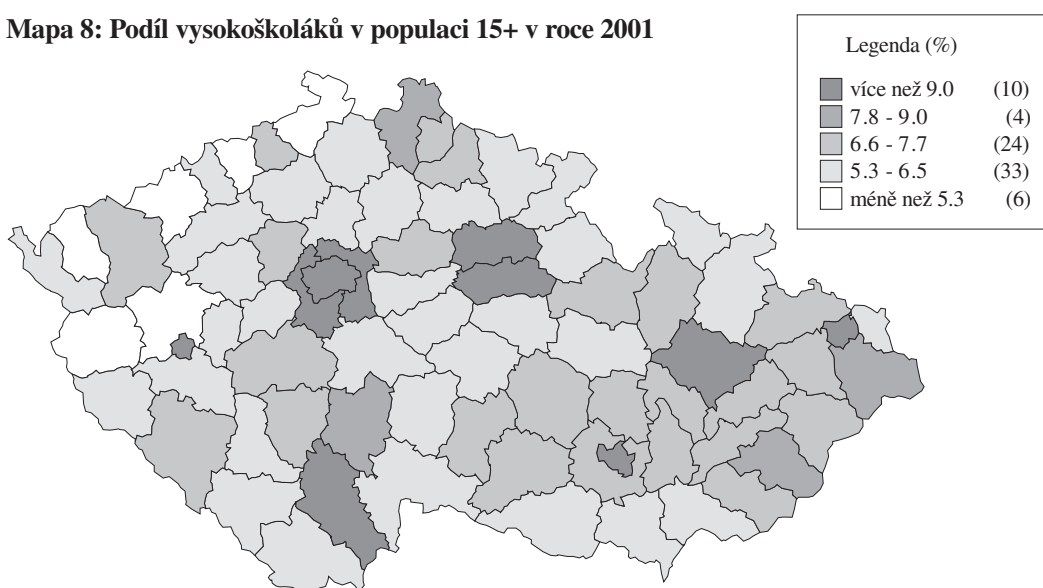
kladním vzděláním v roce 1991, resp. v roce 2001. Ze srovnání obou map je zřejmé, že základní charakter regionální diferenciace tohoto ukazatele zůstal zachován. V obou sledovaných letech žilo relativně nejvíce lidí se základním vzděláním v pohraničních okresech. Vezmeme-li v úvahu skutečnost, že jsou to okresy, kde žije nejméně starých lidí, u kterých je základní vzdělání relativně nejčastější, je zřejmé, že rozdíl oproti okresům vnitrozemským je způsoben nižší vzdělaností všech věkových skupin populace. Relativně nejméně lidí se základním vzděláním naopak žije v největších městech (výjimku představuje Ostrava, kde je podíl lidí se základním vzděláním průměrný). Při podrobnějším srovnání obou map je možné postřehnout i znatelný pokles podílu obyvatel se základním vzděláním v okresech ležících v zázemí Prahy, Plzně a Brna. Zřejmě jde o vliv vzdělanostně selektivní migrace z měst do jejich širšího okolí – příliv vzdělanějších lidí ze zmíněných měst do jejich zázemí relativně zmenšil podíl nejméně vzdělaného obyvatelstva. Znatelný je také relativní úbytek podílu lidí se základním vzděláním na Liberecku a naopak jejich relativní přírůstek v severní části Moravy a ve Slezsku.

Mapky 7 a 8 ukazují podíl vysokoškoláků v dospělé populaci okresu. V podstatě jde o inverzní obrázek k mapkám ukazujícím podíl lidí se základním vzděláním: nejvíce vysokoškoláků je ve velkých městech (tentokrát včetně Ostravy), relativně nejméně vysokoškoláků žije v severočeském pohraničí. Z mapky je patrné i to, že empirické rozložení četností je poněkud nesymetrické: většina okresů se pohybuje okolo průměru nebo mírně pod průměrem, nad průměrem je okresů jen málo. Je to způsobeno vysokou koncentrací vysokoškolsky vzdělaných lidí do několika největších měst, v nichž představují podstatně vyšší podíl obyvatelstva než v „průměrném okrese“. Absolutně nejvyšší podíl vysokoškoláků, který je nápadně vyšší než v ostatních okresech, byl v obou sledovaných letech zaznamenán v Praze (16 % v roce 1991, resp. 19 % v roce 2001), jen nepatrně nižší však byl v Brně (15 % v roce 1991, resp. 18 % v roce 2002), – což v obou případech znamenalo více než dvojnásobek průměrné hodnoty ukazatele v České republice. Z pohledu na mapy je také zřejmé, že v obou sledovaných letech byl „mimo hlavní centra“ vyšší podíl vysokoškoláků na Moravě než v Čechách. Tento rozdíl se v devadesátých letech ještě mírně prohloubil.

Mapa 7: Podíl vysokoškoláků v populaci 15+ v r. 1991

Mapa 8: Podíl vysokoškoláků v populaci 15+ v roce 2001

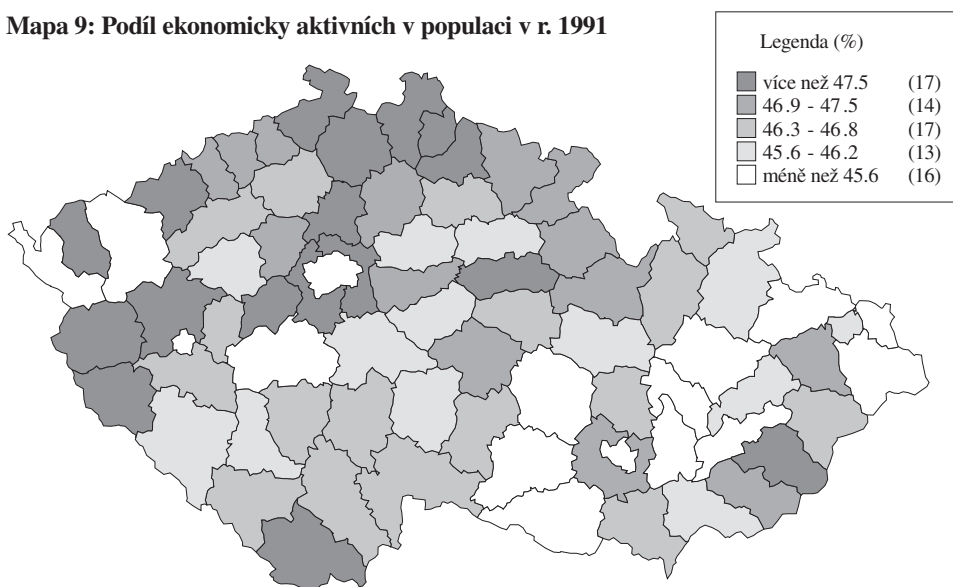
Ekonomická aktivita

Ekonomická aktivita resp. neaktivita obyvatelstva významně ovlivňuje postavení obyvatel v sociální struktuře. Také většina dimenzí souhrnného sociálního statusu je odvozena od pracovních aktivit a postavení na trhu práce. Jaký bude regionální pohled na ekonomickou aktivitu obyvatel a jeho odvětvovou strukturu? Na rozdíl od věkové a vzdělanostní struktury, která se v jednotlivých okresech mění jen pozvolna, protože v našich podmínkách nedochází k masovým migracím obyvatel z jednoho regionu do druhého, je potenciál pro změnu struktury ekonomické aktivity podstatně větší. Člověk totiž může své ekonomické postavení změnit výrazně, aniž by se musel přestěhovat. Územně nerovnoměrný průběh ekonomických reforem může vytvářet předpoklady pro relativně významné změny regionálních ekonomických struktur. Mapy 9 a 10 zachycují procento ekonomicky aktivní populace⁵ v jednotlivých okresech v letech 1991 a 2001. Ačkoliv mapky vykazují některé shodné rysy (např. podíl ekonomicky aktivních je obecně vyšší v Čechách než na Moravě), jejich porovnání ukazuje, že v míře ekonomické aktivity nastaly značné změny i v regionálním pohledu.

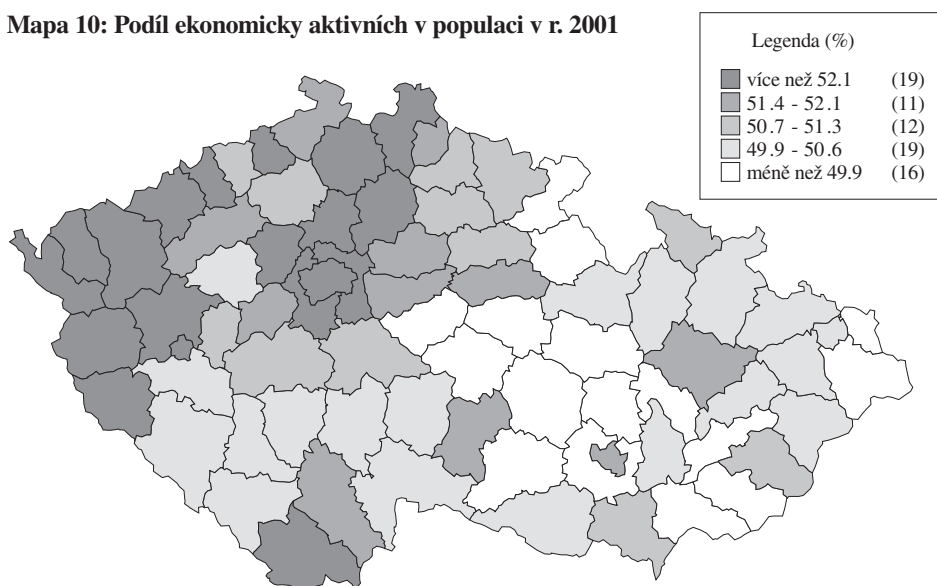
Měříme-li stabilitu regionálního rozložení jevu Pearsonovým korelačním koeficientem, zjišťujeme, že jeho hodnota ($R=0,39$) je výrazně nižší než u všech dosud zkoumaných ukazatelů věkové a vzdělanostní struktury (ve všech případech $R>0,85$). Rozdíly jsou ostatně patrné hned ze srovnání obou mapek. Podstatně se zvýšil podíl ekonomicky aktivních v největších městech: Praze, Brně a Plzni (nikoliv v Ostravě), ale také na Karlovarsku nebo Mladoboleslavsku. Vzhledem k tomu, že v těchto metropolích je i relativně nízká nezaměstnanost, jde v tomto případě naprosto zjevně i o zvýšení skutečného počtu pracujících. Zvětšil se i rozdíl mezi středními, západními a severními Čechami s relativně vysokým podílem ekonomicky aktivních na straně jedné a okresy v oblasti Českomoravské vrchoviny a jižní Moravy s rela-

⁵ Upozorňujeme na tomto místě na skutečnost, že ve sčítání lidu jsou za ekonomicky aktivní počítáni i nezaměstnaní, tedy lidé, kteří sice v okamžiku sčítání nepracují, ale práci hledají. V mapkách uvedená čísla tak nezachycují podíly skutečně pracujících lidí, ale spíše „potenciál pracovní síly“ v jednotlivých okresech. Výše řečené platí ovšem jen pro rok 2001. V březnu roku 1991, kdy se uskutečnilo sčítání lidu, byla nezaměstnanost prakticky nulová, v roce 2001 už nezaměstnaní představovali zhruba 10 % ekonomicky aktivních, tj. asi 5 % z celé populace.

Mapa 9: Podíl ekonomicky aktivních v populaci v r. 1991

Mapa 10: Podíl ekonomicky aktivních v populaci v r. 2001

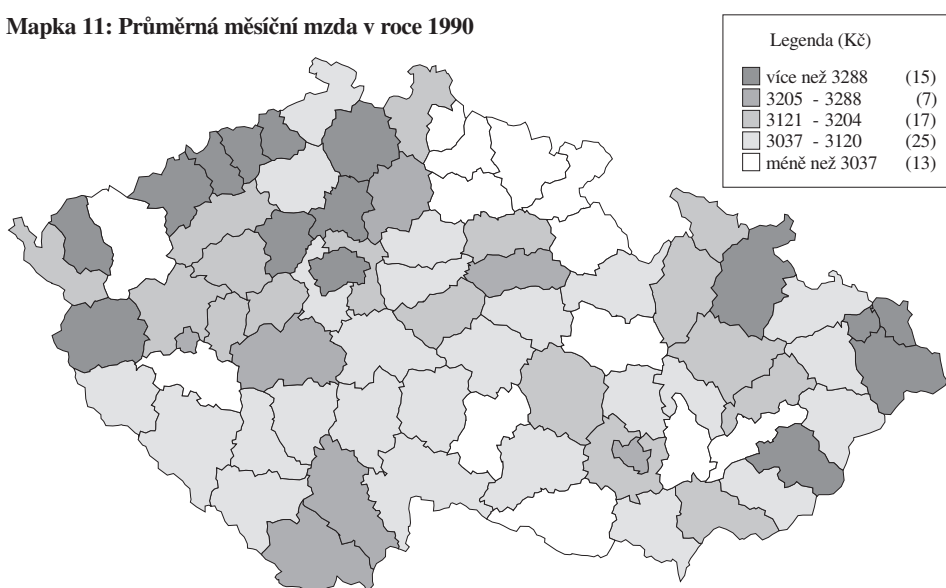

tivně nízkým podílem ekonomicky aktivních na straně druhé. Pokud jde o sektorovou strukturu ekonomické aktivity, vyznačovala se 90. léta prudkým poklesem podílu ekonomicky aktivních v zemědělství, znatelným poklesem podílu ekonomicky aktivních v průmyslu a těžbě a výrazným zvětšením podílu lidí pracujících v terciéru. Ve všech případech byly ovšem změny dosti územně proporcionální, transformační změny tedy nijak radikálně nezměnily historicky vzniklé regionální rozdíly v odvětvové struktuře.

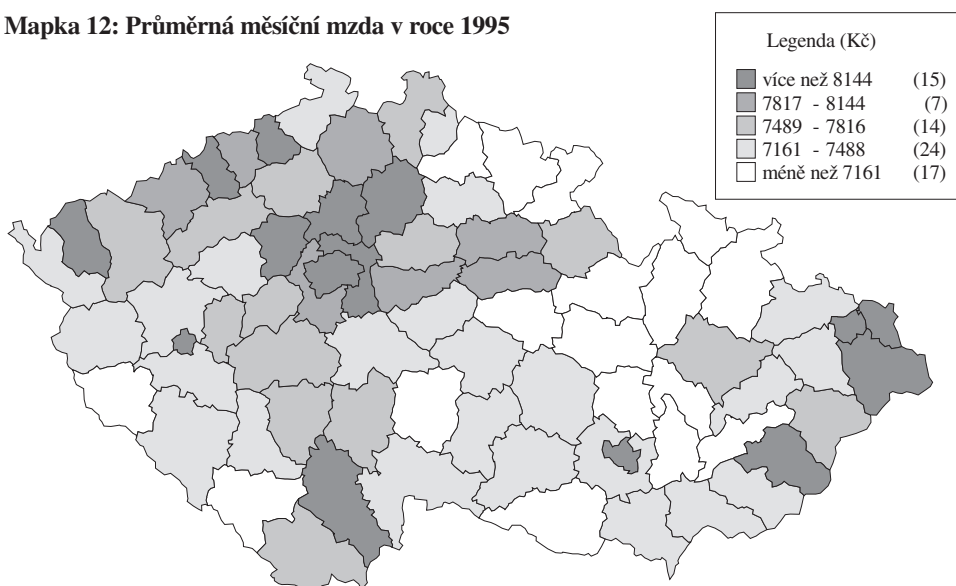
Jiný pohled na regionální ekonomické rozdíly podávají mapky 11 až 13, které ukazují hodnotu průměrné měsíční mzdy zaměstnanců v letech 1990, 1995 a 2000.

Zdrojem dat pro vytvoření těchto mapek byly Statistiky zaměstnanosti ČSÚ. Je patrné, že meziokresní relace výše průměrné mzdy nevykazují zdaleka takovou stabilitu v čase jako například ukazatele demografické. Je to logické – během transformace se výrazně měnila odvětvová struktura, řada regionálně významných podniků přestala existovat, jiné naopak začínají svůj význam na regionálním pracovním trhu zvyšovat. V regionálním pohledu na výděl-

Mapka 11: Průměrná měsíční mzda v roce 1990

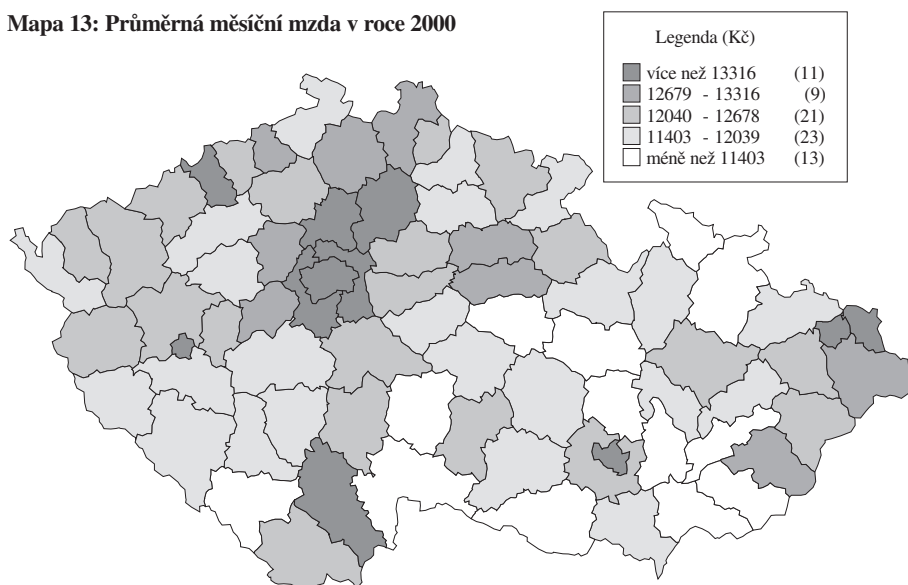
Mapka 12: Průměrná měsíční mzda v roce 1995

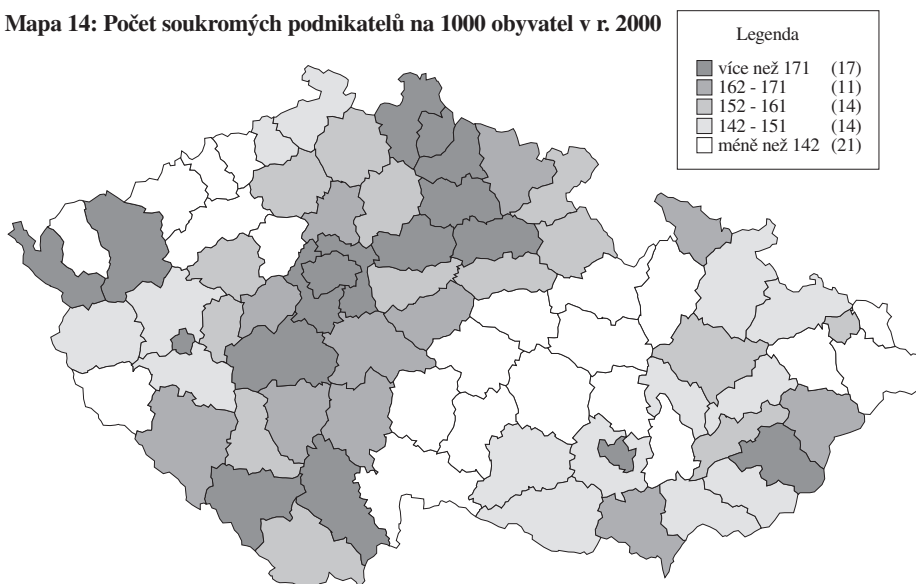
ky zaměstnanců se to projevilo jednak postupným vylepšováním pozice největších měst a jejich zázemí (to platí zvláště pro Prahu a její okolí), jednak regionu severovýchodních Čech. Významný relativní pokles byl zaznamenán zvláště u některých pohraničních okresů (Brunstál, Tachov) ale také u řady okresů na jižní Moravě (např. Hodonín, Uherské Hradiště...) a některých okresech severozápadních Čech (Cheb, Chomutov, Teplice). Je zajímavé, že silnou pozici mezi okresy s nejvyššími mzdami si přes vysokou nezaměstnanost zachovaly okresy Most, Ostrava a Karviná. Pohled na ekonomickou aktivitu doplňuje mapka 14, která ukazuje podíl osob samostatně výdělečně činných na 1000 obyvatel v roce 2000.

Je zřejmé, že relativně nevyšší počet drobných podnikatelů je ve středních, severovýchodních a jihozápadních Čechách. Relativně nejméně je jich naopak na Českomoravské vrchovině, na Ostravsku a v severozápadních Čechách. Je zajímavé, že regionální obraz diferenciace mezd zaměstnanců a podílu podnikatelů v populaci se postupem času sblíží. Zatímco mezi hodnotami ukazatelů z mapek 11 a 14 nebyla vůbec žádná korelace, regionální

Mapa 13: Průměrná měsíční mzda v roce 2000

Mapa 14: Počet soukromých podnikatelů na 1000 obyvatel v r. 2000

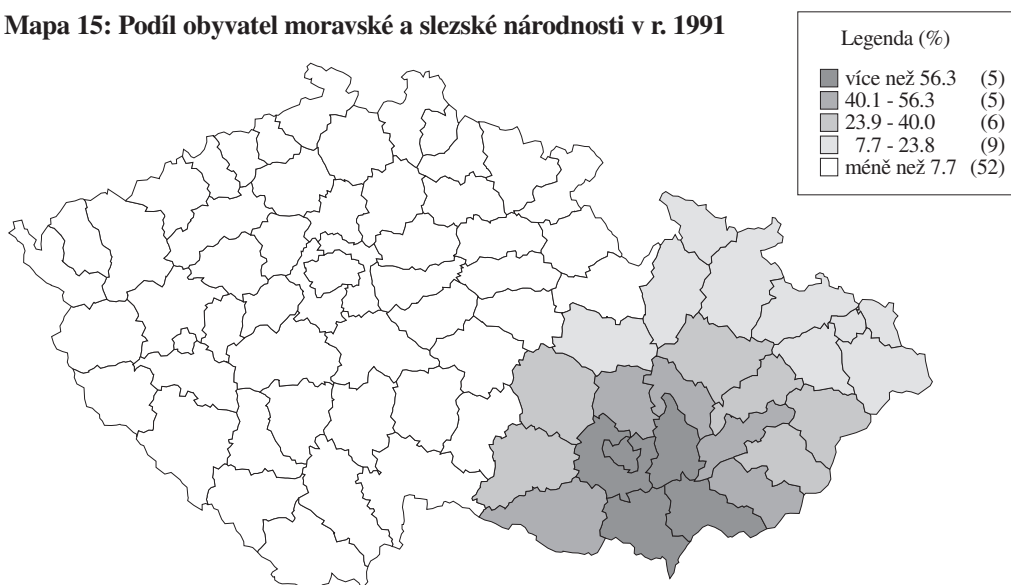

diferenciace mezd v roce 1995 a zvláště v roce 2000 už s podílem podnikatelů v populaci významně pozitivně korelovala. Ačkoliv není jasné, jestli jde v tomto případě o nějakou příčinnou souvislost (např. vyšší mzdy v regionu umožňují existenci většímu počtu drobných podnikatelů nebo naopak relativně vyšší počet drobných podnikatelů v regionu ve svém důsledku zvyšuje mzdy i místních zaměstnanců), zvětšující se souvislost mezi oběma jevy stojí za bližší zkoumání.

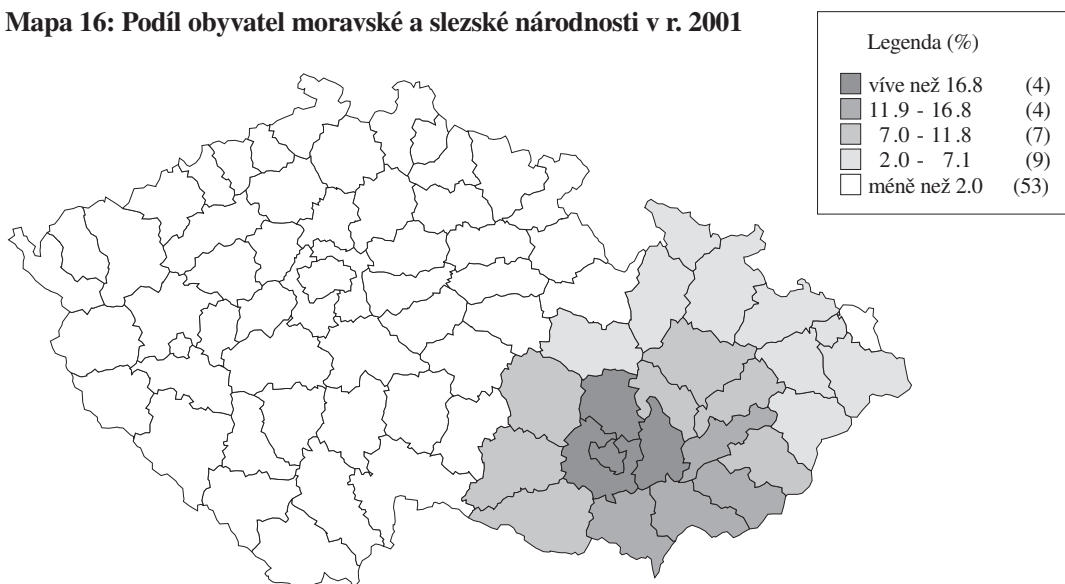
Národnostní struktura

Srovnání údajů o národnostní struktuře ze sčítání v roce 1991 a 2001 ukazuje na zdánlivě dramatické změny – počet osob hlásících se k moravské nebo slezské národnosti se za deset let snížil téměř o milión, v relativním vyjádření z 13.6 % na 3.7 %. Hlavní příčinou tohoto rozdílu nebyly samozřejmě migrace ani demografické změny, ale skutečnost, že výrazně po-

Mapa 15: Podíl obyvatel moravské a slezské národnosti v r. 1991

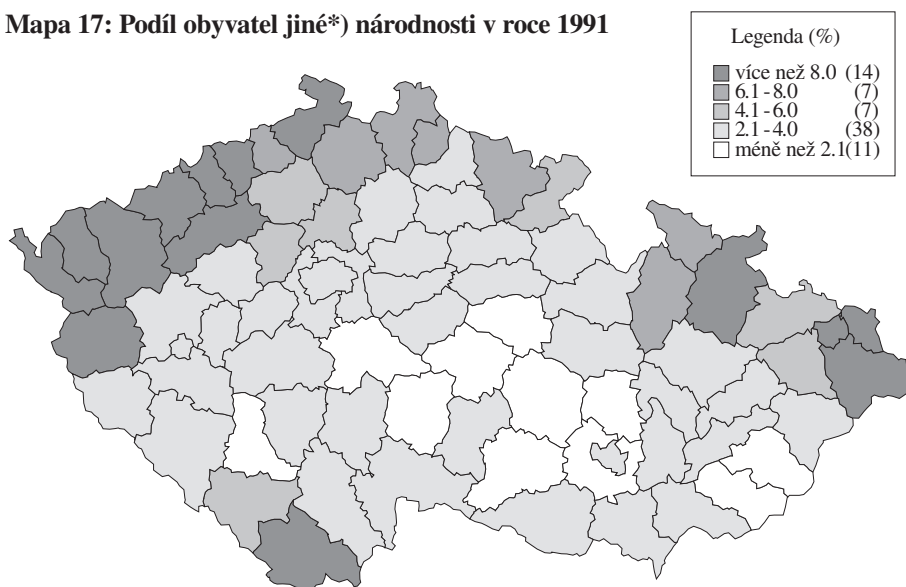
Mapa 16: Podíl obyvatel moravské a slezské národnosti v r. 2001

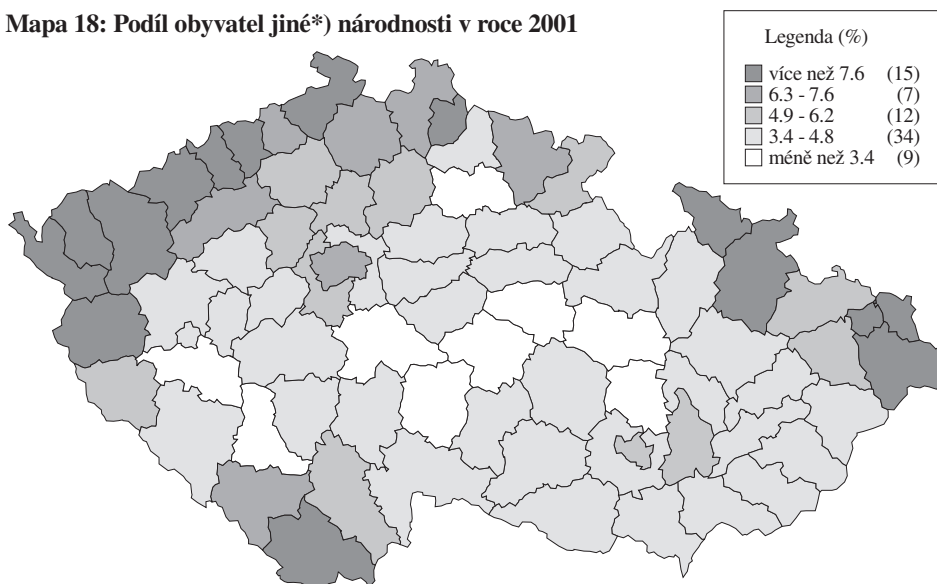
klesla ochota Moravanů a Slezanů vyjadřovat svoji regionální identitu v kategorii „národnost“. Mapky 15 a 16 dokumentují, jak k tomuto poklesu došlo na úrovni jednotlivých okresů. Je zřejmé, že regionální obraz se nijak podstatně nezměnil – jen se lidé hlásící se k moravské národnosti ještě více zkoncentrovali do Brna a jeho okolí.

Poněkud zajímavější jsou mapky 17 a 18, které ukazují regionální rozložení podílu obyvatel „jiné“ národnosti, tj. všech lidí hlásících se ke slovenské, polské, maďarské, německé, romské a k ostatním, početně málo zastoupeným, národnostem. Mapky jsou si v zásadě velmi podobné, nejvíce lidí „jiné“ národnosti žilo v obou sledovaných letech v pohraničí a nejméně v oblasti Českomoravské vrchoviny. Při podrobnějším pohledu je však si možné všimnout ztelného nárůstu absolutního počtu i relativního podílu těchto lidí v Praze, v Brně a jejich okolí. Většina z nich navíc nepatří k výše uvedeným tradičním národnostním menšinám. To ukazuje na počátek nového trendu a naznačuje i budoucí centra multinacionality a multikulturality v České republice.

Mapa 17: Podíl obyvatel jiné* národnosti v roce 1991

Mapa 18: Podíl obyvatel jiné* národnosti v roce 2001

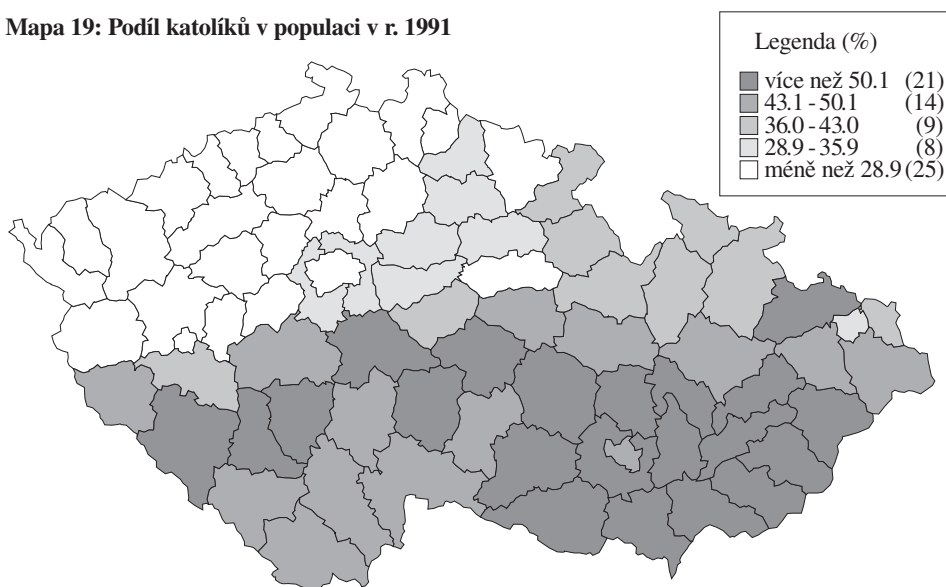

Náboženské vyznání

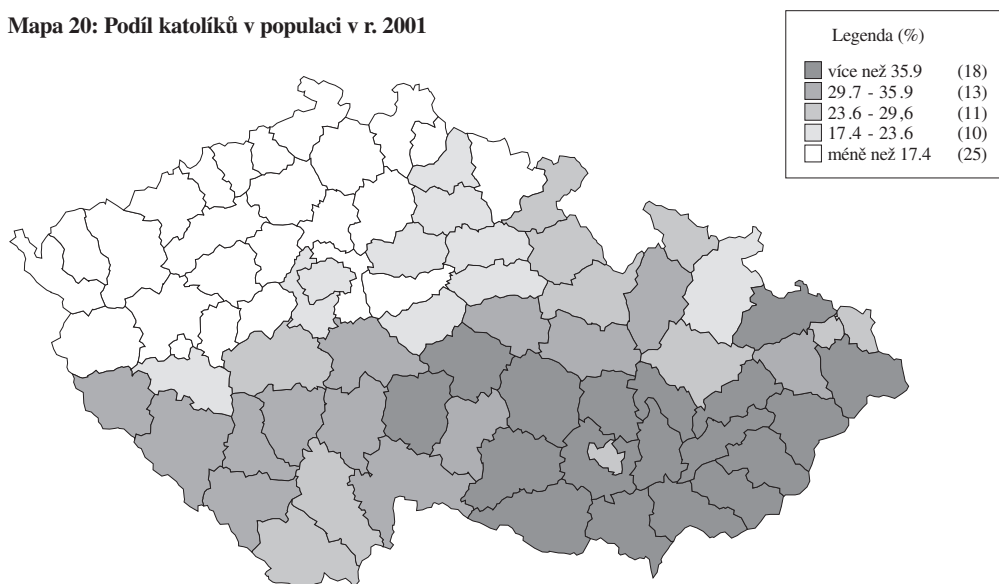
Data ze sčítání 1991 a 2001 dokazují, že v 90. letech poměrně rychlým tempem pokračovala sekularizace českého obyvatelstva.

Celkový počet věřících se snížil o více než jeden milión a jejich podíl v populaci úměrně tomu klesl ze 44 % na necelých 32 %. Vzrostl počet lidí hlásících se k vyznáním, která u nás nebývala tradiční, a k novým církvím. Počet lidí, hlásících se k tradičně největším církvím – římskokatolické církvi, českobratrské evangelické církvi a československé husitské církvi – se snížil v absolutním i relativním vyjádření. Jasně dominantní podíl mezi lidmi hlásícími se k nějakému náboženskému vyznání si zachovali katolíci. Jak vypadaly poměrně prudké změny náboženského vyznání české populace v regionálním pohledu, je patrné z následujících mapek.

Mapa 19: Podíl katolíků v populaci v r. 1991

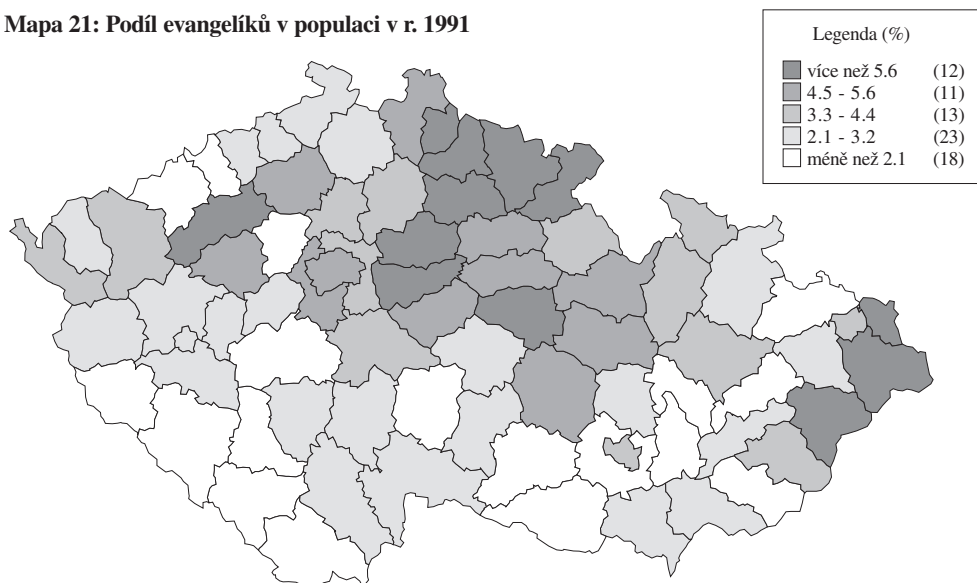
Mapa 20: Podíl katolíků v populaci v r. 2001

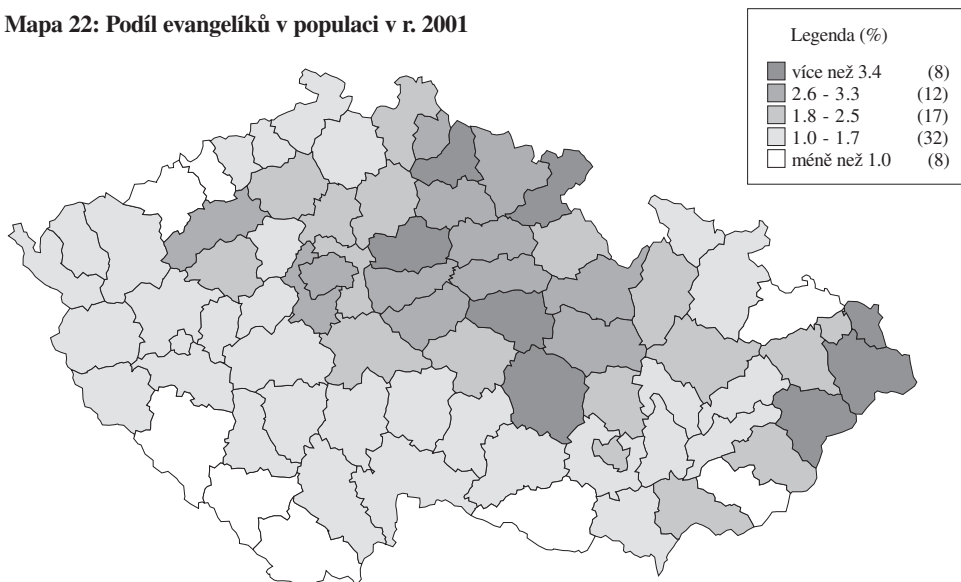
Z mapek 19 a 20 je zřetelně vidět, že pokles počtu katolíků v populaci byl velmi proporcionální (korelační koeficient $R=0,985$). Relativně největší podíl katolíků byl v obou sledovaných letech na jižní Moravě a relativně nejméně jich bylo v severozápadní polovině Čech. Zatímco v roce 1991 tvořili katolíci většinu v 22 okresech, o deset let později už měli více než 50% podíl v populaci jen ve třech okresech (Uherské Hradiště, Opava a Hodonín).

Zhruba na polovinu klesnul i počet lidí, kteří se hlásili k některé z tradičních evangelických církví, takže početně už v roce 2001 představovali jen marginální menšinu čítající jen něco málo přes 2 % populace. Relativně nejvíce obyvatel evangelických vyznání však zůstalo stále ve stejných regionech: na východě Čech, na Českomoravské vrchovině, na Valašsku, na Karvinsku a v okrese Frýdek-Místek.

Mapa 21: Podíl evangelíků v populaci v r. 1991

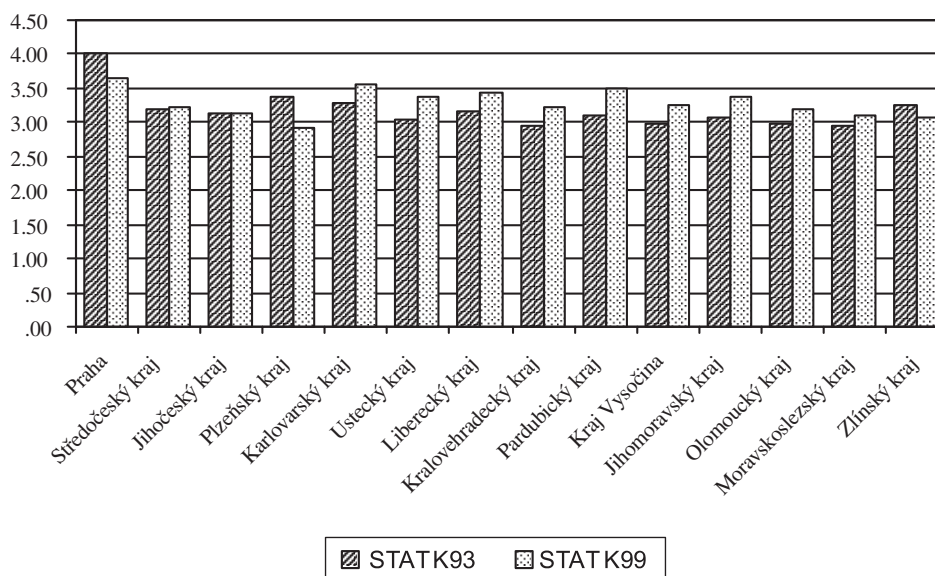
Mapa 22: Podíl evangelíků v populaci v r. 2001

Regionální vývoj sociálního statusu

Druhým zdrojem informací o regionálních rozdílech a jejich vývoji v transformačním období nám byly výsledky dvou velkých sociologických výzkumů – šetření „*Sociální stratifikace ve Východní Evropě po roce 1989*“ provedené v roce 1993 na vzorku 4740 náhodně vybraných respondentů (Výběrové šetření..., 1993) a šetření „*Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice*“ z roku 1999, které shromáždilo odpovědi 4750 náhodně vybraných respondentů (Výběrové šetření..., 1999). Data ze sociologických šetření zaměřených přímo na výzkum společenské struktury a mobility poskytují samozřejmě mnohem podrobnější informace o předmětu studia – společenské struktury a mobility, než data ze sčítání lidu, která nejsou primárně prováděna k tomuto účelu. Další výhodou dat ze sociologických šetření spočívá v tom, že jde o individuální data. Na rozdíl od agregátních dat ze sčítání je tudíž možné provádět analýzy vzájemných souvislostí proměnných na úrovni jednotlivců. Při

Graf 1: Kulturní status podle krajů – srovnání 1993 a 1999

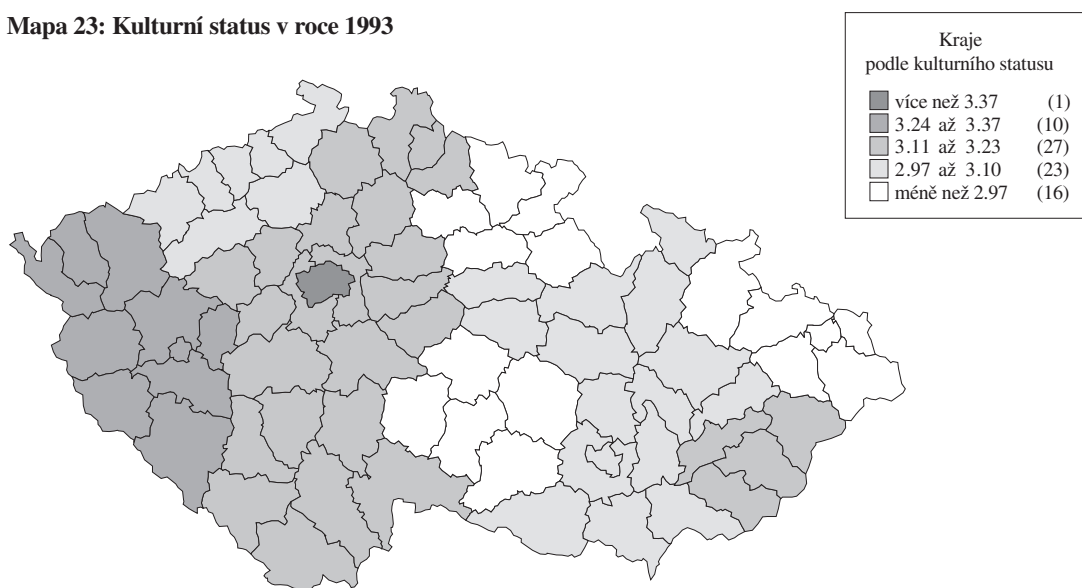
analýze zaměřené na regiony a regionální rozdíly je však nutné k datům ze sociologických šetření přistupovat se značnou opatrností. Předně je zřejmé, že oba výběrové soubory byly konstruovány primárně tak, aby byly reprezentativní pro celou českou populaci a nikoliv nutně pro každou z menších územních jednotek. Přestože šlo v obou případech o šetření neobyčejně velká, při členění souboru na regionálně definované podsoubory rychle klesá počet respondentů a zvyšuje se výběrová chyba. Další problém spočívá v tom, že většina charakteristik tvořících jednotlivé dimenze statusu jsou charakteristikami ekonomicky aktivní populace. Populace ekonomicky aktivních tvoří ovšem jen zhruba dvě třetiny respondentů, čímž se soubor použitelných dat ještě zmenšil. Po delších úvahách jsme se rozhodli za územní jednotku sledování použít dnešní (nové) kraje, protože jsou navzdory své „novosti“ podstatně známější než tzv. „regiony soudržnosti“ NUTS 2 a jsou přitom ještě dostatečně velké, aby byly analýzy jejich odlišností smysluplné. Upozorňujeme zároveň, že dva z krajů – Karlovarský a Liberecký – jsou znatelně menší než většina ostatních. Při hodnocení údajů za tyto kraje je třeba brát v úvahu, že i údaje vztahující se k těmto krajům jsou vzhledem k možné větší výběrové chybě méně spolehlivé. Na tomto místě je třeba připomenout, že mezi dvěma velkými výzkumy, které používáme pro hodnocení regionálních změn společenského statusu a sebehodnocení, uplynulo jen 6 let, na rozdíl od sčítání lidu, mezi kterými je desetiletý časový interval. První z šetření také nezachycuje stav na samém počátku transformace, ale až zhruba ve čtvrtém roce její existence.

Při hodnocení regionálních změn sociálního statusu používáme tři různé agregátní ukazatele: kulturní status, materiální status a souhrnný status. Použité ukazatele vycházejí z koncepce multidimenzionálního statusu, která předpokládá, že postavení jedince ve společenské hierarchii – jeho sociální status – nemá jedinou dimenzi, ale vzniká jako agregát několika charakteristik, které popisují dílčí aspekty postavení člověka ve společenské struktuře. V tomto textu pracujeme s ukazateli statusu, které odvodili Machonin a Tuček (1996). Jako vstupní proměnné popisující jednotlivé dimenze statusu jim sloužily indikátory vzdělanosti, složitosti práce, postavení v řízení, pracovního příjmu a kulturních aktivit jedince. Tato data byla podrobena faktorové analýze, jejímž výsledkem byla identifikace dvou vzájemně nezá-

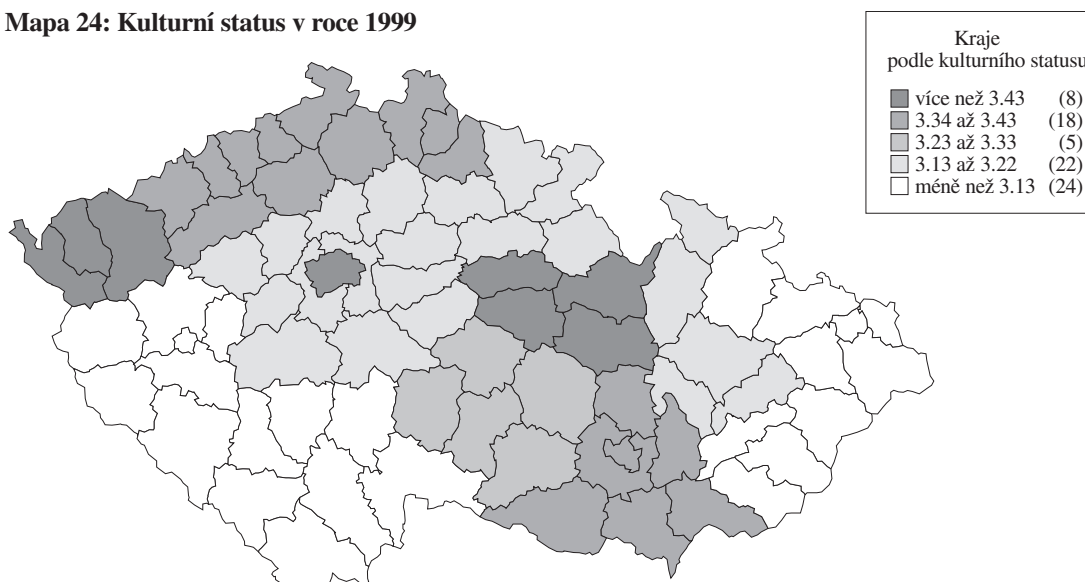
vislých faktorů, které vysvětlily většinu variability. Faktory byly nazvány kulturní a materiální status. Kulturní status byl určen zejména vzděláním, složitostí práce a kulturními aktivitami, zatímco materiální status nejvíce pracovním příjmem a postavením v řízení. Souhrnný status byl agregátem obou dílčích statusů. Detailní popis konstrukce ukazatelů je možné nalézt ve druhé kapitole citované práce Machonin, Tuček (1996).

Změny v průměrné úrovni kulturního statusu v jednotlivých krajích jsou zaznamenány v grafu 1. Je zřejmé, že u většiny krajů došlo k mírnému zvýšení hodnot tohoto ukazatele. U některých krajů – konkrétně v Praze, v Plzeňském a Zlínském kraji – byl však trend opačný. Regionální diferenciaci kulturního statusu v obou sledovaných letech ukazují mapy 23 a 24.

Mapa 23: Kulturní status v roce 1993

Mapa 24: Kulturní status v roce 1999

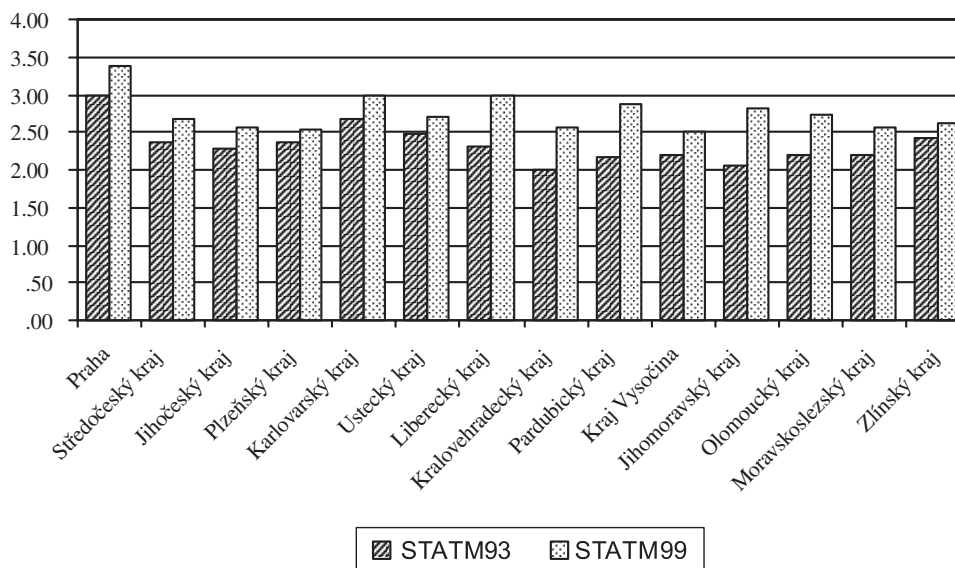
Je vidět, že se regionální obraz kulturního statusu v letech 1993 až 1999 dosti podstatně změnil.

Ačkoliv si některé regiony uchovaly svou relativní pozici k ostatním – např. Praha patřila v obou sledovaných letech k regionům s nejvyšším kulturním statusem a naopak Moravskoslezský kraj k regionům s nejmenším kulturním statusem obyvatelstva – u řady regionů lze pozorovat zřetelné posuny „na žebříčku“.

Nejpatrnější je to u Plzeňského a Zlínského kraje, u nichž došlo ke zdatelnému poklesu ve srovnání s jinými kraji. Naopak svoji pozici relativně nejvíce vylepšily kraje Pardubický, Královéhradecký, Jihomoravský a Vysočina. Navzdory tomu, že posuny některých regionů nahoru nebo dolů na žebříčku kulturního statusu jsou zřetelně postřehnutelné, je nutné si uvědomit, že základním rysem vývoje v tomto období bylo zmenšování rozdílů v kulturním statusu mezi kraji. Rozdíly kulturního statusu tedy nejsou tak velké, jak by se mohlo z pouhého pohledu na mapky zdát.

Graf 2 zachycuje změny v materiálním statusu podle krajů. Je vidět, že v tomto případě došlo u všech krajů ke zvyšování průměrného materiálního statusu, což bylo dáno především celkovým zvýšením mocenské dimenze statusu (počet podřízených) a celkovým zvýšením složitosti práce.

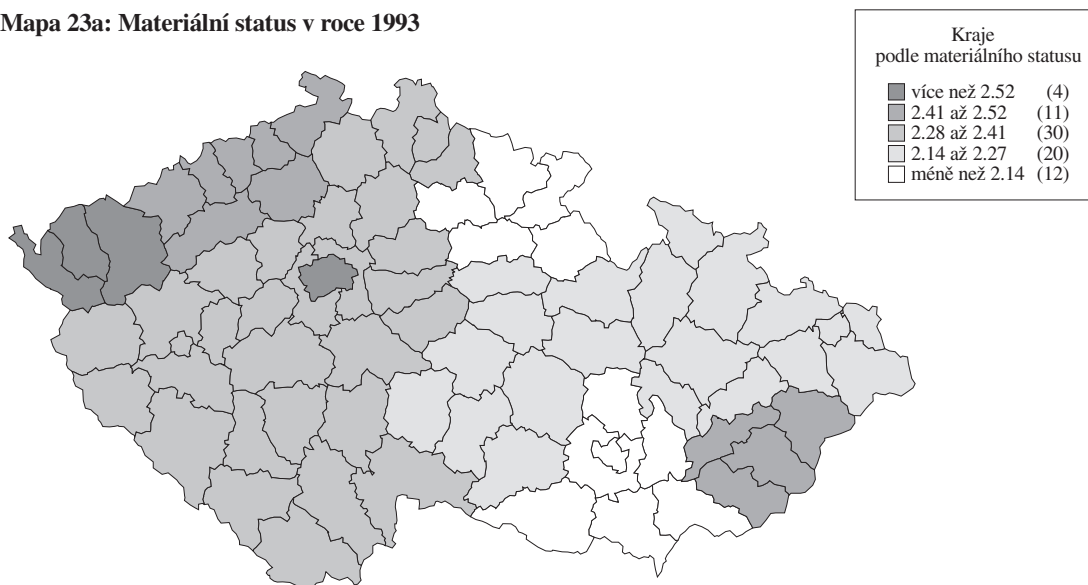
Graf 2: Materiální status podle krajů – srovnání 1993 a 1999

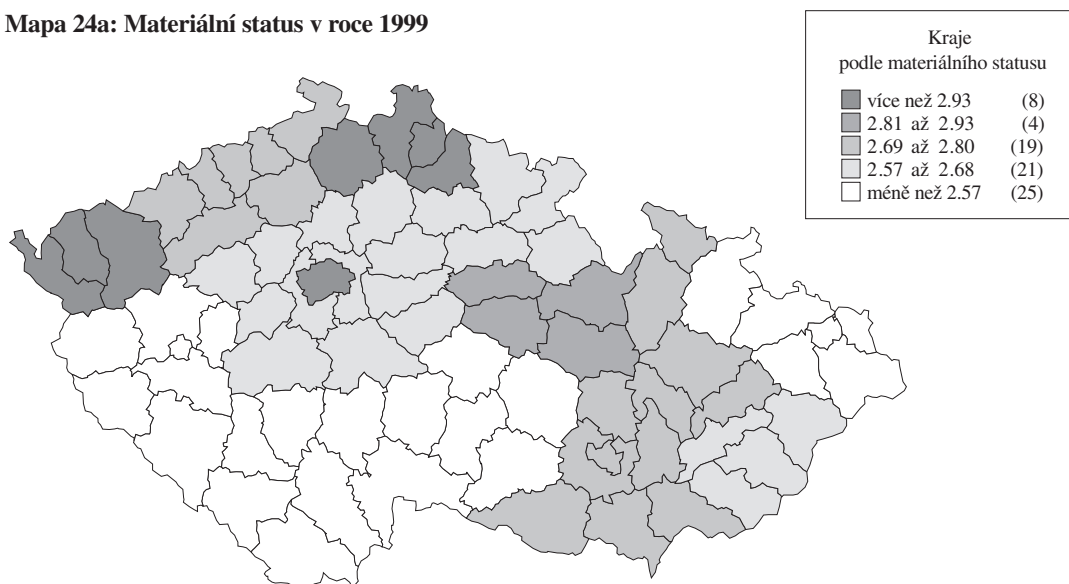
Z grafu je rovněž zřejmé, že zvýšení materiálního statusu neprobíhalo ve všech regionech stejným tempem. Relativně nejrychlejší bylo v regionech Jihomoravském, Pardubickém, Královéhradeckém a Libereckém – tyto regiony zřetelně zlepšily svoje pozice ve srovnání s ostatními regiony (srovnej mapky 23a a 24a). Toto zjištění koresponduje s údaji o průměrných příjmech zaměstnanců (viz mapky 11 až 13). Jen malé zvýšení materiálního statusu v Plzeňském, Jihočeském a Zlínském kraji vedlo k jejich relativnímu propadu. Při podrobnějším zkoumání příčin jejich relativního poklesu se ukázalo, že nebyl způsoben relativním snižováním výše mezd, ale hlavně relativním poklesem složitosti práce a počtu podřízených.

Změny v hodnotách ukazatele souhrnného statusu, který v sobě zahrnuje oba parciální statusy – kulturní a materiální, – musí být z logiky jeho konstrukce „někde mezi“ tím, co bylo řečeno o kulturním a materiálním statusu. Mapky 25 a 26 zachycují změny, ke kterým ve sledovaném období došlo. Nejvyšší souhrnný status si udržela Praha, relativně vysokých hodnot v obou sledovaných letech bylo dosaženo v celých severozápadních Čechách. Zdá se

Mapa 23a: Materiální status v roce 1993

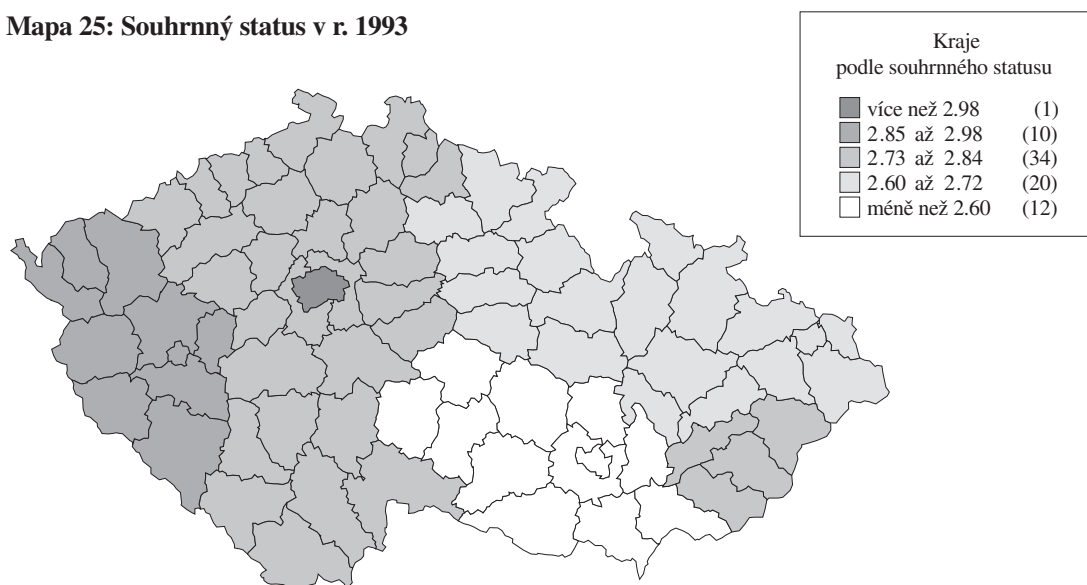

Mapa 24a: Materiální status v roce 1999

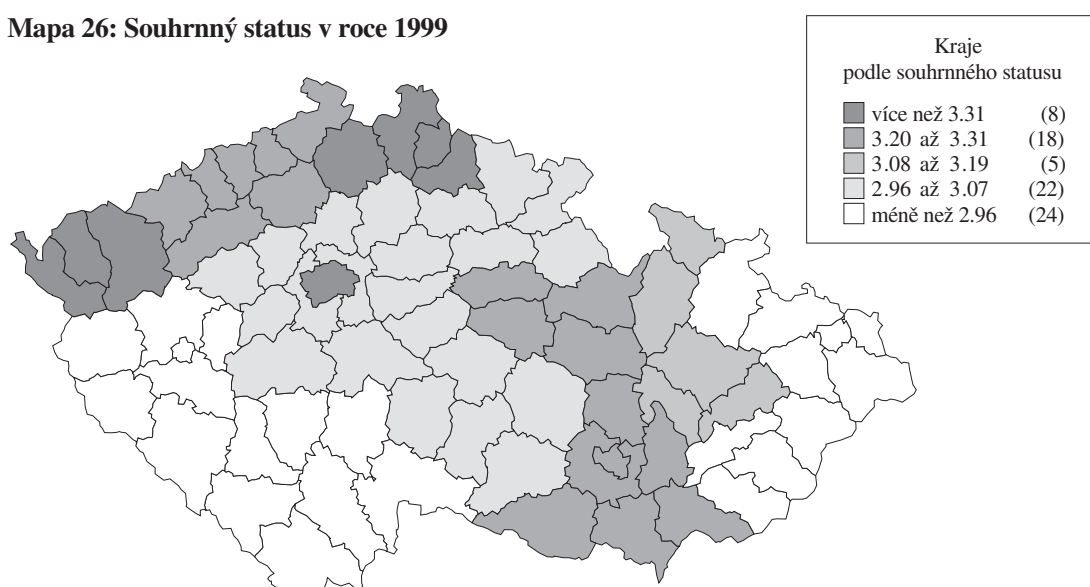

ovšem, že dřívější „zónové“ rozdělení České republiky s vysokým statusem obyvatel na západě Čech a jeho postupným poklesem směrem na východ (se Zlínskem jako „pozitivní výjimkou“) se mění spolu se zvyšujícím se statusem obyvatel východních Čech a Jihomoravského kraje a naopak s relativním poklesem statusu obyvatel Jižních Čech a Plzeňska.

Mapa 25: Souhrnný status v r. 1993

Mapa 26: Souhrnný status v roce 1999

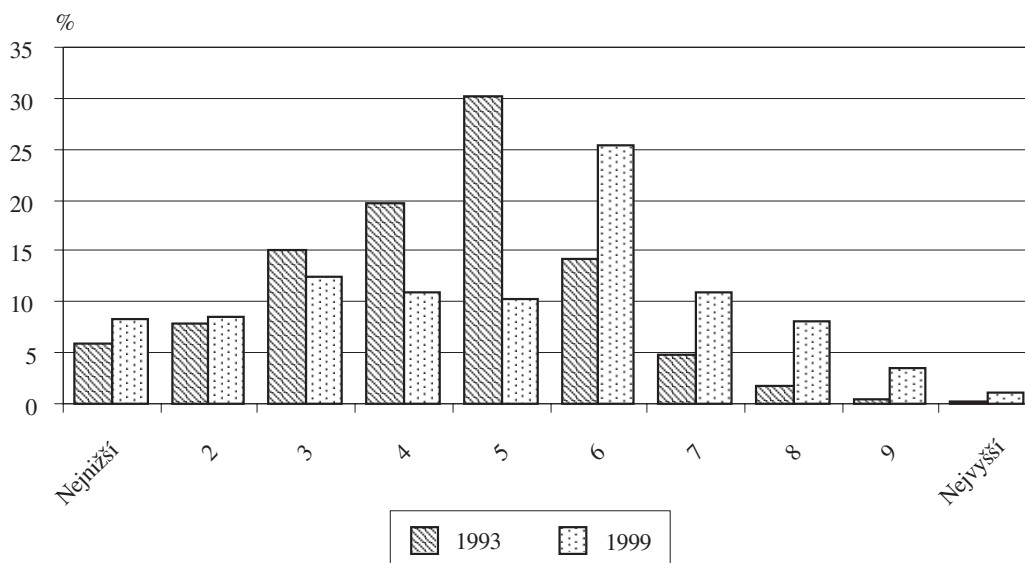

Společenské sebehodnocení

V předchozí části textu jsme se různými způsoby zabývali hodnocením regionálních změn struktury obyvatelstva. V následující části se zaměříme na to, jak lidé vnímají svoje postavení ve společnosti, a budeme se zabývat vývojem společenského sebehodnocení podle krajů. Údaje o společenském sebehodnocení pocházejí z výzkumů (Výběrové šetření..., 1993; Výběrové šetření..., 1999), ve kterých byli respondenti shodně požádáni, aby zhodnotili svoje celkové postavení ve společnosti a umístili se na desetistupňové škále od jedničky do desítky, kde jeden konec škály představoval postavení úplně nahoře a druhý konec škály postavení úplně dole ve společnosti. Protože ve výzkumech nebyly použity úplně stejné škály (v roce 1993 se postavení „nahoře“ vyjadřovalo číslem 10 a postavení „dole“ číslem 1, zatímco v dotazníku z roku 1999 tomu bylo naopak), odpovědi z roku 1999 jsme reko-

dovali tak, aby byly hodnoty řazeny podle stejné logiky, a škály byly tudíž srovnatelné (1=10, 2=9, 3=8, 4=7, 5=6..., tedy tak, že vyšší číslo vyjadřuje vyšší postavení ve společnosti). Změny v hodnotě ukazatele naznačují, že ve sledovaných letech došlo k jeho celkovému zvýšení (v roce 1999 viděli lidé své postavení v průměru výše než o šest let dříve). Při podrobnějším pohledu na to, jakým způsobem došlo k celkovému zvýšení míry sebehodnocení (viz Graf 3), jsme ovšem zjistili, že část zvýšení se dá připsat na vrub „přesunu“ lidí z kategorie 5 do kategorie 6.

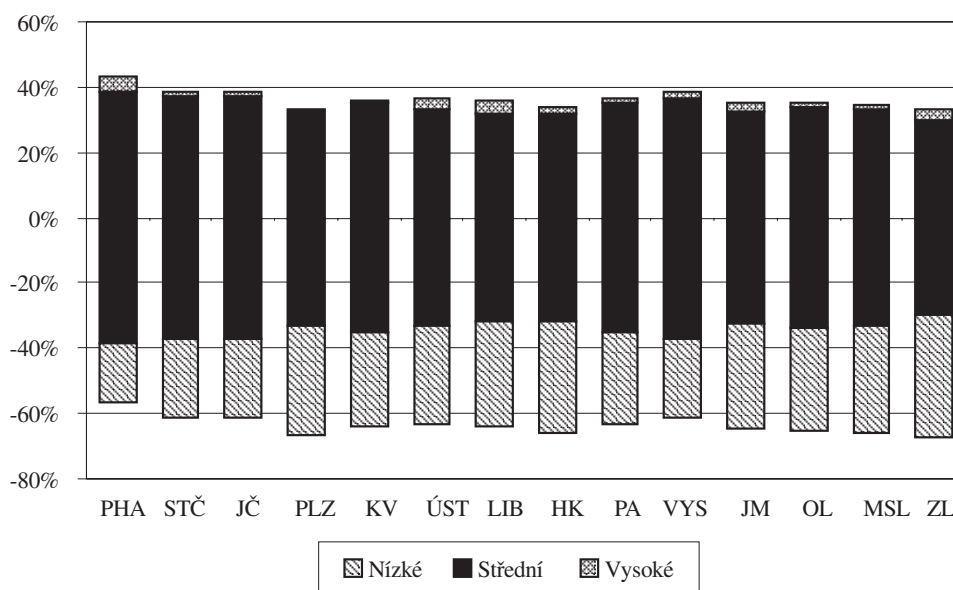
Graf 3: Česká republika – společenské sebezaražení - srovnání r. 1993 a 1999

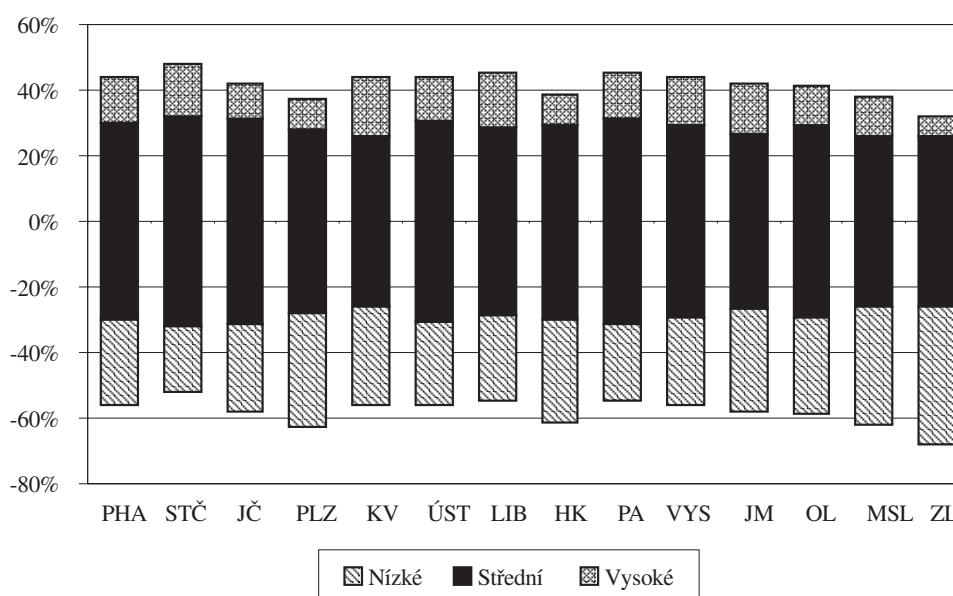
Toto je však evidentně jen „optická“ a nikoliv skutečná změna sebehodnocení. Je zřejmé, že k tomuto posunu došlo hlavně proto, že škály, na něž se v obou výzkumech lidé zařazovali, byly desetistupňové. Ačkoliv desetistupňová škála, jako škála o sudém počtu stupňů, nemá žádnou přesně „střední“ kategorii, podstatná část lidí, kteří hodnotí svoje postavení ve společnosti jako průměrné, se mylně domnívá, že středem stupnice je číslo „5“. Výše řečené platí bez ohledu na to, zdali je škála řazena vzestupně (pak odpověď „5“ vyjadřuje statisticky vzato mírně podprůměrné sebehodnocení) nebo sestupně (pak je odpověď „5“ naopak mírně nad průměrem. Pokud je lidí, kteří se řadí do středu společenského žebříčku, hodně, což bývá běžné, je hodnota 5 ve výpovědích respondentů nejfrekventovanější. Tak tomu bylo v obou porovnávaných šetřeních. Protože jsme však museli kvůli zachování srovnatelnosti „otočit“ škálu použitou v šetření v roce 1999, nejčastěji uváděná hodnota „5“ byla rekódována na číslo „6“, které se tak stalo nejčetnějším (viz Graf 3).

Vzhledem k výše popsané systematické chybě není možno pracovat s prostými průměrnými hodnotami ukazatele společenského sebehodnocení. V grafech 4 a 5, které ukazují společenské sebehodnocení respondentů podle krajů v letech 1993 a 1999, jsme proto sloučili stupně původně desetistupňové škály do tří. Za sebehodnocení vysoké jsme považovali umístění respondenta na třech nejvyšších stupních škály, za sebehodnocení nízké zařazení na nejnižší tři stupně škály. Umístění a zbylé čtyři stupně škály „kolem průměru“ bylo označeno za sebehodnocení střední. Grafy zachycují podíl respondentů, kteří se v jednotlivých krajích řadili k vysoce, středně a nízké postaveným ve společnosti. Ze srovnání obou grafů je patrné, že k celkovému zvýšení sebehodnocení došlo v podstatě ve všech krajích. Nejpatrnější změ-

Graf 4: Společenské sebehodnocení podle krajů – rok 1993

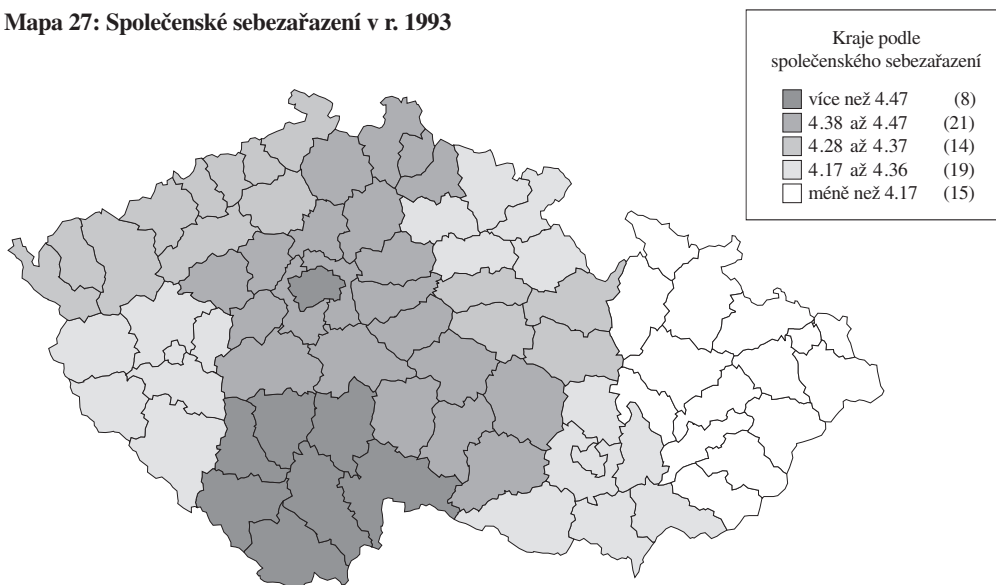

Graf 5: Společenské sebehodnocení podle krajů – rok 1999

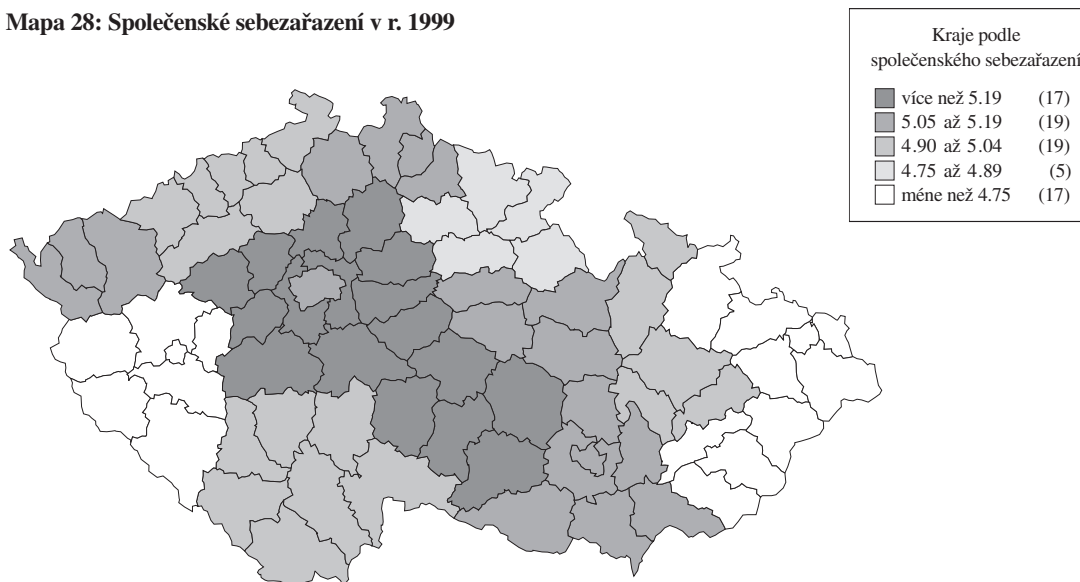

na ovšem spočívala v tom, že výrazně přibylo lidí, kteří se řadili k nejvyšším společenským vrstvám. Zatímco do tří nejvyšších kategorií se v roce 1993 řadilo jen naprosto marginální procento respondentů, o šest let později už byl podíl lidí, kteří se hlásili k příslušnosti k vyšším společenským vrstvám, zřetelný a ve většině krajů dosahoval více než 10 % respondentů. Protože však lidí, kteří své společenské postavení hodnotí naopak jako nízké, nebylo, je zřejmé, že se zvětšuje subjektivně vnímaná polarizace ve společnosti, jejímž průvodním znakem je zmenšování podílu těch, kteří se hlásí ke středním vrstvám. Tento trend je v podstatě uniformní, týká se všech krajů.

Mapa 27: Společenské sebezřazení v r. 1993

Mapa 28: Společenské sebezřazení v r. 1999

Jak vypadaly změny společenského sebezřazení⁶ v regionálním pohledu, ukazují mapky 27 a 28.

Je zřejmé, že v zásadě se charakter regionální diference tohoto ukazatele nezměnil: relativně výše se na společenském žebříčku řadili obyvatelé Severních, Středních a Jižních Čech, relativně nejniže naopak svoje postavení viděli respondenti ve v Královéhradeckém kraji a na severní Moravě. Některé změny však přesto stojí za zaznamenání. Relativně významným „propadem“, pokud jde o subjektivní hodnocení svého postavení ve společenské hierarchii, prošli ve sledovaném období obyvatelé Prahy. Zatímco v roce 1993 vnímali Pražané v průměru své postavení ve společnosti jako jasně nejvyšší, v roce 1999 sice patřili

⁶ Abychom se vyhnuli možnému zkršení způsobenému výše popsaným problémem „opačných škál“ v šetření v roce 1993 a 1999, při výpočtu průměrné míry společenského sebezřazení v kraji jsme z původních odpovědí všech respondentů záměrně vyřadili ty, kteří se na škále přiřadili k hodnotě 5 nebo 6.

v hodnocení svého společenského sebezařazení mezi relativně optimistické, nevynikali už ovšem v tomto ohledu nad obyvatele řady jiných krajů. Protože je zřejmé, že objektivní charakteristiky společenského statusu nenaznačují žádný pokles v postavení obyvatel Prahy vůči obyvatelům ostatních regionů, relativní pokles sebehodnocení Pražanů nemůže být vysvětlen jako vnímání reálně pobíhajících změn. Zdá se spíše, že se tu opět uplatňuje jev, který byl pozorován již dříve (Kostecký, 1996): pokud mají lidé porovnat své společenské postavení s ostatními lidmi, neporovnávají se „s celostátním průměrem“, ale s lidmi, které znají ze svého okolí. Proto se průměrní Pražané řadí k „průměrným“, přestože jejich společenské postavení je ve srovnání s lidmi žijícími v jiných regionech značně nad průměrem. Podobně jako u Pražanů, hodnocení vlastního postavení ve společnosti se relativně snížilo i u obyvatel Zlínska, Plzeňska a jižních Čech. Relativně nahoru se ve společenské hierarchii naopak subjektivně posunuli zvláště Středočeši a obyvatelé jižní Moravy.

Literatura

- Hampl, M. (ed.), 1996. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 395 s.
- Hampl, M. et al., 1999. *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Prague, Faculty of Science, Charles University, 242 s.
- Hampl, M. a kol., 2001. *Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 395 s.
- Kostecký, T. 1996. *Faktory ovlivňující sociální stratifikaci: regiony a typ osídlení*. In: Machonin, P., Tuček, M. *Česká společnost v transformaci*. Praha, Sociologické nakladatelství, s. 301-311.
- Machonin, P., Tuček, M., 1996. *Česká společnost v transformaci*. Praha, Sociologické nakladatelství, 364 s.

Zdroje

- Výběrové šetření „*Sociální stratifikace ve Východní Evropě po roce 1989*“, 1993. Vzorek 4740 respondentů ve věku 20-69 let, pravděpodobnostní výběr, data shromáždil ČSÚ, uloženo v Datovém archivu Sociologického ústavu (<http://archiv.soc.cas.cz>).
- Výběrové šetření „*Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice*“ 1999. Vzorek 4750 respondentů ve věku 18-69 let, pravděpodobnostní výběr, data shromáždil Sociologický ústav AV ČR, uloženo v Datovém archivu Sociologického ústavu (<http://archiv.soc.cas.cz>).

Výběrová šetření a analýza agregátních dat – diskuse na téma použitelnosti různých přístupů v komparativních analýzách politického chování

Tomáš Kostecký, Daniel Čermák

Skutečnost, že se politická orientace voličů liší od místa k místu, je známa již od doby, kdy jak v západní Evropě, tak i v USA byla přijata zásada všeobecného volebního práva. Ze všech teorií pokoušejících se vysvětlit způsoby vývoje politické orientace a příčiny jejich regionální proměnlivosti můžeme rozlišit dva základní teoretické přístupy. První z nich – *kompoziční přístup* – je založen na předpokladu, že znalost strukturálních charakteristik sledovaného „objektu“ je velmi důležitá, pokud se pokoušíme vysvětlit „jeho“ politickou orientaci. Jestliže je objekt individuální, je velmi důležité najít charakteristiky definující jeho/její pozici ve společenské struktuře nebo jeho/její přijímání do čistě politicky zaměřené skupiny. A pokud je objektem populace regionu (města, sousedství), pak je klíčovou informací struktura dané populace. Tedy, územní proměnlivost politické orientace jednoduše odráží územní proměnlivost ve složení populace. Druhý přístup – *kontextový přístup* – zdůrazňuje důležitost prostorového kontextu před individuálními charakteristikami. Místní podmínky jsou tedy považovány za nejdůležitější faktor formující politickou orientaci voličů. Jejich osobní postavení ve společenské sféře pouze „mírně pozměňuje“ jejich politická rozhodování. V důsledku toho se kontextový přístup soustředí na nutnost zkoumat vztahy mezi jednotlivcem a regionem, jenž obývá, stejně jako na vztahy mezi různými skupinami voličů, kteří společně s aktuálními historickými událostmi reprezentují prostředí, v kterém jsou tato voličská rozhodnutí učiněna.

První pokus analyzovat příčiny regionálních rozdílů v politickém chování se objevil již na začátku 20. století ve Francii. A. Sigfried (1913) porovnal mapy ukazující prostorové rozdíly v geologii, podnebí, ekonomice a sociální struktuře s výsledky voleb a studoval jejich vzájemné korelace. V 50. a 60. letech docházelo, v důsledku kvantitativní revoluce v sociálních vědách a snazšího přístupu k výkonnější počítačové technice, k intenzivnímu rozšiřování analýz tohoto typu ve všech vyspělých zemích (V. O. Key 1955, O. Rantala 1967, Capocchi – G. Galli 1969, D. E. Butler – D. E. Stokes 1969 a mnoho dalších). Slavná práce S. M. Lipseta a S. Rokkana (1967), kteří přišli s konzistentní teorií vývoje stranických systémů v západní Evropě, je považována za průlom na poli teorie. Podle autorů může být existence politických stran, jejich vývoj a základní charakter jejich vnitřních vztahů vysvětlen jako více či méně přesná reflexe existujících společenských struktur.

Hlavním rysem všech těchto studií (možná s výjimkou amerických) je základní idea, že politická orientace voličů (obvykle měřená volebními preferencemi) je primárně ovlivněna pozicí jednotlivce ve společenské struktuře. Po mnoho let bylo obecně přijímáno tvrzení D. Butlera a D. Stokese (1969), že regionální rozdíly politických preferencí pouze odráží prostorové rozdíly ve složení populace a vše ostatní jsou jen „detaily a balast“. Proto se výzkum orientoval hlavně na studium různých dělicích linií ve společnosti (nazývaných cleavages), které stály v pozadí odlišné politické orientace jednotlivců i regionů. Výběr „vysvětlujících faktorů“ se liší stát od státu, a to nejen díky historickým rozdílům, ale i specifickým rysům

společenských struktur a politických systémů. Prostorové změny politických orientací byly obvykle nejvíce vztahovány k prostorovým změnám sociálních struktur. V některých zemích bylo nejdůležitějším strukturálním faktorem náboženské vyznání (Nizozemí), etnické nebo jazykové dělení (Belgie), nebo rozštěpení „zemědělství versus průmysl“ (Norsko)...

Situaci změnil až v 70. a 80. letech nárůst regionálních rozdílů ve volebním chování voličů pozorovaný v mnoha státech (J.C.Archer – F.M.Shelley 1986, P.J.Taylor 1985). Zvětšování územních rozdílů ve volebních výsledcích, které nemohlo být vysvětleno prostorovými změnami společenských struktur, vedlo k formulaci nerovné vývojové teorie (T.Nairn 1977). Tato teorie tvrdí, že ekonomický vývoj je stále více územně nerovnoměrný, a proto chování voličů reprezentující „politickou odpověď“ na místní vývoj musí být také územně nerovnoměrné. Vzhledem k postupnému poklesu míry vlivu ekonomických faktorů na voličské preference ztratilo tradiční pozorování třídních struktur svou primární důležitost pro identifikaci politických orientací voličů (W. L. Miller 1982, S. Berglund – U.Lindström 1982). Sám S.Rokkan, ve snaze vysvětlit důvody těchto změn, přišel s úplně odlišným vysvětlením, které chápe nárůst územních změn volebního chování jako důsledek zpolitizování periférií a „účinku skrytého teritorialismu“ (S. Rokkan – D. W. Urwin 1983). F. Nielsen (1980) tvrdí, že příčinou prostorových změn politického chování je modernizace, která vede k větší solidaritě uvnitř různých skupin. Prostorová změna je pouze sekundární a je založena na faktu, že různé skupiny přirozeně obývají různé „niky“. Zcela odlišné vysvětlení naznačil J. Agnew (1987), který zdůraznil specifickou vývoje konkrétní lokality a důležitost aktuálních historických událostí při formování politických postojů.

V 90. letech dokázaly některé studie značnou míru politického regionalismu i na území České republiky (Jehlička a Sýkora, 1991; Kostecký, 1994, 1996, 2001, 2002). Zájem objasnit možné příčiny tohoto fenoménu nakonec vedl k výzkumnému projektu nazvanému „Vliv územně specifických faktorů na formování politické orientace voličů“, který je řešen v Sociologickém ústavu AV ČR v Praze. Jako hlavní cíle projektu bylo určeno:

- ❑ Zjistit, zda-li (a v jakém rozsahu) je politická orientace jednotlivce ovlivňována politickou, sociální a ekonomickou situací v regionu, ve kterém žije.
- ❑ Určit aktuální územně-specifické faktory ovlivňující formování politické orientace voličů a porovnat jejich vliv s vlivem „klasických strukturálních“ faktorů.

Pokud chce kdokoli testovat validitu kompoziční či kontextové hypotézy v praxi, nutně potřebuje informace o voličském chování jednotlivých voličů společně s osobními charakteristikami a také, kvůli znalosti prostorového kontextu, další informace o místě či regionu, ve kterém volič žije. V první fázi je nutné rozhodnout, jaká metodologie může být použita pro analýzu. Existují dvě zcela odlišné metodologické tradice, které jsou v tomto ohledu k dispozici: analýza agregátních dat a analýza sociologických výběrových šetření.

Pozornost „průkopníka“ na tomto poli – Andre Siegfrieda – byla věnována regionální analýze volebních výsledků ve vztahu k různým potenciálně vysvětlujícím faktorům ve Francii (A.Siegfried 1913). Ve své studii se Siegfried plně spoléhal na agregátní data o voličském chování, socioekonomické struktuře a dalších potenciálních vysvětlujících faktorech, které byly shromážděny na „nad-individuální“ úrovni (volební obvod, obec, kraj,...). Důvod, proč používal agregátní data, byl zcela jednoduchý. Jiné údaje nebyly k dispozici. Ale použití agregátních dat ke studiu politického chování bylo zcela obvyklé i mimo oblast politické geografie. Také Herbert Tingstein (1937) použil ve svém výzkumu politického chování analýzu agregátních dat jako nástroj pro studium chování jednotlivce. V 50. letech

ovšem popularita užívání agregátních dat jako vstupních dat pro analýzu prudce poklesla. Do značné míry to byla reakce na článek „Ekologické korelace a chování jednotlivců“, který byl publikován W.S.Robinsonem (1950) v *American Sociological Review*. Robinson přesvědčivě ukázal, že statistický vztah, který je významný na agregátní úrovni (například pro data z jednotlivých obcí nebo volebních okrsků), nemusí být významný na úrovni jednotlivce a naopak. Byl dokonce schopný nalézt příklady, v nichž pozitivní korelace na jedné úrovni byla doprovázena negativní korelací na úrovni jiné. Odklon vědců od užívání agregátních dat pro politickou analýzu byl také samozřejmě uspíšen rychlým vývojem na poli výběrových šetření (Lazarsfeld et al, 1948). Bylo vždy jasné, že výběrová šetření jsou schopná přinést údaje o jednotlivci, a jsou proto vhodná pro analýzu chování jednotlivce. Úspěšné pokusy Georgea Gallupa a jeho následníků, kteří relativně přesně předpověděli výsledky voleb na základě rozhovorů s relativně omezeným počtem respondentů, podpořily přesvědčení, že výběrová šetření jsou také vhodná pro analýzu makrostruktur. Tento vývoj vedl ve svém důsledku k obecnému rozšíření názoru, že výběrová šetření jsou metodologicky nadřazena analýze agregátních dat.

Shora uvedené tvrzení může být považováno za pravdivé i navzdory řadě pokusů mnoha vědců vyřešit „problém ekologické inference“, to je, slovy S.R.Thomsena (2000), nalézt, „jak odvodit volební chování jednotlivce z agregátních dat, jako jsou volební výsledky nebo sčítání lidu“. Po desetiletí trvající úsilí vyvinout a zlepšit techniky, které by spolehlivě odvozovaly vztahy mezi proměnnými na individuální úrovni z agregátních dat tam, kde jednoduše žádná taková data nejsou, bylo směřováno k vyvinutí nástroje, který by sloužil jako alternativa v případech, kdy „nejlepší volba“ (čti: výběrové šetření) nebyla z nějakých příčin možná. Časem bylo vyvinuto velké množství různých metod pro řešení ekologické inference, které byly inspirovány pokrokem ve statistice a umožněny narůstajícím výkonem výpočetní techniky. S.D.Withers (2001) zmiňuje řadu modelů, které byly vyvinuty a testovány s lepšími či horšími výsledky. Ty zahrnovaly „klasickou“ Goodmanovu techniku ekologické regrese (1953), model sousedství – „neighborhood model“ (Freedman et al, 1991), agregátní složený multinominální model (Brown and Payne, 1986), ekologicko-logitový model (Thomsen, 1987), metodu maximalizace entropie (Johnston et al., 1982), „double equation regression“ (Groffman, 1995), „the Lupia-McCue partitioning approach“ (Lupia and McCue, 1990) a kvadratické kontextové efektové modely (Owen and Grofman, 1997). V nedávné době přitáhla značnou pozornost kniha (vydaná 1997) harvardského profesora veřejné správy Garry Kinga, který v ní popsal metodu, o níž tvrdí, že je „řešením problému ekologické inference a rekonstrukce chování jednotlivce z agregátních dat“. Kingem navržené metodě se dostalo mnohých pochval pro novátorský a kreativní přístup k problému a jím navržená metoda byla brzy přijata jako standard většinou vědců ze společenských věd (W.K.Tam, 1998, H.Reynolds, 1998, S.D.Withers, 2001), kteří raději používají k řešení svých vědeckých otázek již vytvořené statistické metody, než by se pokoušeli o vyvinutí nových. Kingova metoda se ovšem stala také předmětem silné kritiky (Freedman, Klein, Ostland and Roberts, 1998, Freedman et al., 1999, K.F.McCue, 2001).

Metodologických problémů spojených s užíváním agregátních dat je skutečně mnoho, jsou dostatečně známé a široce diskutované. Předtím ovšem, než vyjádříme souhlas s tvrzením, že „výběrová šetření jsou metodologicky nadřazena analýze agregátních dat“, raději podrobně prozkoumáme eventuální nedostatky a problémy vyplývající z použití výběrového šetření pro naplnění cílů našeho výzkumného projektu. Nejdříve jsme zhodnotili výhody a nevýhody klasické metody dotazníkových šetření pro výzkum vztahů mezi volebním roz-

hodováním, individuálními charakteristikami respondentů a kontextovými charakteristikami jednotlivých regionů. Zjistili jsme, že výběrová šetření, přinejmenším ve své reálné a ne „ideální“ podobě, mají také poměrně značné množství nedostatků. Mezi problémy výběrových šetření, které jsou velmi dobře známy a prozkoumány, patří existence tzv. „výběrové chyby“. Výběrová chyba je nevyhnutelnou součástí každého výběrového šetření, protože informace získáváme pouze od vzorku cílové populace a ne od populace celé. Výběrovou chybu můžeme odhadnout zcela přesně, jelikož závisí na několika známých parametrech – na velikosti vzorku, velikosti cílové populace a použité hladině významnosti. Pokud výzkum založený na rozhovorech s 1000 respondenty zjistil, že v některém regionu podporovalo stranu ABC 50 % voličů, můžeme počítat s výběrovou chybou $\pm 3.1\%$ na 95% hladině významnosti. Jinými slovy: můžeme být na 95% jisti, že voličská podpora strany ABC v populaci regionu se nachází v intervalu od 46.9 % do 53.1 %. Jestliže je podíl stoupenců strany ABC nižší nebo vyšší než 50%, výběrová chyba je menší, ale nesnižuje se přímo úměrně ke změně velikosti podílu stoupenců strany ABC. (Výběrová chyba má hodnotu $\pm 2.8\%$, jestliže je podíl stoupenců 30% nebo 70%, a $\pm 1.9\%$, jestliže by byl podíl 10% nebo 90%...).

Potíže s výběrovou chybou se zvětšují v případech, kdy potřebujeme studovat regionální rozdíly v politických preferencích. Teoreticky není použití výběrových šetření pro tento typ úlohy žádným problémem, jde pouze o to, uskutečnit reprezentativní výběrová šetření se stejnou velikostí vzorku v každém ze studovaných regionů. Ve skutečnosti jde o komplikaci vážnou, neboť rapidně vzrůstá počet potřebných respondentů, a tím i cena výzkumu. Prakticky jediná výběrová šetření, týkající se politického chování v různých regionech, která jsou vedena tímto nákladným způsobem, bývají předvolební průzkumy. Navzdory značnému zájmu médií a jejich štědré podpoře tyto typy předvolebních průzkumů obvykle pracují s nižším počtem respondentů v každém regionu, než je obvyklé při „standardním předvolebním průzkumu“. Například v České republice největší předvolební průzkumy zaměřené na odhad volebních výsledků ve všech 14 krajích pracují přibližně s 500 respondenty v každém kraji. Se snižujícím se počtem respondentů ze standardních 1000 na 500 výběrová chyba narůstá až na $\pm 4.4\%$.

Ale výběrová chyba není, bohužel, jedinou chybou ovlivňující výsledky výběrového šetření. Vše, co zde bylo dosud řečeno o výběrové chybě, je pravdivé pouze v případě, že zpočátku respondenti byli vybráni metodou náhodného (pravděpodobnostního) výběru, což je procedura, která dává všem jednotlivcům stejnou šanci, aby byli vybráni do vzorku. V praxi ale žádné vzorky používané pro výběrová šetření v České republice nevznikají prostým náhodným výběrem, protože zákon o ochraně osobních dat přísně zakazuje užívání registru populace pro komerční účely, tedy ani pro výzkumy politického chování. U všech výběrových šetření, kde se vyžaduje použití náhodného výběru respondentů, se ve skutečnosti používá výběr „v mezích možností co nejbližší“ prostému náhodnému výběru. Obvykle se jedná o vícestupňový pravděpodobnostní výběr, kterým se v prvním kroku vybírá náhodně domácnost, a ve druhém kroku, opět náhodně, jeden z členů domácnosti. Hlavními problémy tohoto vícestupňového výběru jsou kvalita samotné výběrové opory použitá pro výběr domácnosti (většinou totiž nezahrnuje všechny domácnosti), a pak také skutečnost, že jednotliví respondenti mají díky dvoustupňovosti výběru různou pravděpodobnost, že budou vybráni do vzorku (lidé žijící v malých domácnostech mají větší pravděpodobnost, že budou vybráni než ti, co žijí v domácnostech větších).

I když necháme stranou problém výběrové chyby, mají výběrová šetření s politickými tématy celou řadu dalších chyb, které vycházejí ze způsobu provedení výzkumu. Možná prá-

vě proto, že je těžké o těchto nedostatcích diskutovat „jazykem“ statistické teorie, je řada z nich přívrženci a uživatelé výběrových výzkumů považována za něco nepodstatného a zanedbatelného. Mnoho nedostatků výběrových výzkumů jednoduše pramení z praktických problémů, kterým výzkumníci čelí, a přitom mají hluboké důsledky pro kvalitu a spolehlivost výsledků. Jednu z největších potíží představuje sama skutečnost, že výzkumy jsou velmi drahé, zvláště pak ty, které používají náhodný výběr respondentů. Reakce firem zabývajících se výběrovými šetřeními na rostoucí náklady byla tedy zcela logická: téměř kompletně nahradily náhodný výběr výběrem kvótním, zejména u předvolebních výzkumů, kde se očekává, že řada výsledků bude publikována již během volební kampaně. U kvótního výběru nejsou respondenti vybíráni náhodně, ale nejdříve je zkoumána struktura cílové populace (obvykle s využitím statistických údajů ze sčítání lidu o věku, pohlaví, vzdělání a regionálním rozdělení populace), a pak je vzorek respondentů vybrán tak, aby proporčně reprezentoval všechny tyto skupiny definované kvótami odvozenými z populace. Na rozdíl od metody náhodného výběru, kde je úlohou tazatele zpovídat konkrétní jednotlivé respondenty, kteří byli pro dotazování přesně a nedvojznačně definováni, v kvótním výběru má tazatel k dispozici pouze orientační popis, že má uskutečnit následující interview v obci či městě XY, s (například) jedním mužem s univerzitním vzděláním mladším třiceti let, se dvěma vyučenými muži ve věku mezi 31 a 45 lety, jednou ženou se středním vzděláním ve věku mezi 46 a 60 lety, dvěma ženami se základním vzděláním staršími 60 let atd. I za předpokladu, že tazatelé přesně dodrží instrukce, je konečné rozhodnutí, s kterou konkrétní osobou uskutečnit rozhovor, pouze v jejich rukou. Ačkoli existuje celá řada dalších dodatečných pravidel, které umožňují kontrolovat průběh dotazování a udržet kvalitu výběru na přijatelné úrovni (například nedovolit tazatelům dotazovat se stále stejných respondentů, zpětné kontroly práce tazatelů...), v principu není možné zabránit tomu, aby tazatelé nevyužívali ty nejjednodušší a nejpohodlnější způsoby, jak nalézt vhodného respondenta. Jelikož většina tazatelů provádí dotazování pod časovým tlakem, hledá respondenty nejprve mezi svými přáteli, sousedy, „přáteli přátel“, prostě a jednoduše: v rámci svých sociálních skupin či sítí. V důsledku toho ovšem mohou být výsledky zkreslené, neboť jsou ovlivněny nadreprezentací respondentů pocházejících ze stejných společenských skupin, v nichž se pohybuje tazatel. Tato systematická chyba, která by mohla být s trochou nadsázky označována jako „zkreslení způsobené přáteli tazatelů“, je nejpravděpodobnější příčinou, proč mají výsledky výzkumu produkované některými agenturami, zabývajících se výzkumem veřejného mínění a politickým výzkumem, sklon se systematicky lišit od jiných výsledků jiných společností navzdory tomu, že používají stejné metody výběru a aplikují stejné způsoby kontroly práce tazatelů, které jsou doporučeny standardy ESOMAR/WAPOR.

Významným problémem spojeným obecně s metodologií výběrových šetření a speciálně s výzkumy na politická témata je snižující se ochota respondentů účastnit se průzkumů. V dnešní české situaci se míry návratnosti dotazníků při výběrovém šetření s politickým obsahem, které užívají náhodného výběru, uvádějí v rozmezí 50 % až 60 % (u výběrových šetření používajících kvótního výběru se většinou míry návratnosti neuvádějí). Tak nízká míra návratnosti neznamená nic menšího, než že názory a postoje téměř poloviny populace nejsou zachyceny. Z metodologického hlediska je podstatné, že lidé, jejichž názory se nepodařilo zachytit nebo kteří odmítli odpovídat, nejsou v žádném případě náhodným vzorkem populace. Lidé z některých specifických sociálních skupin jsou pravidelně ve výběrovém souboru podreprezentováni. Často se jedná o mladé, chudé nebo žijící na okraji společnosti, ale také o podnikatele, manažery a ostatní lidi s časově velmi náročnou prací. Jinou tvář téhož problé-

mu představuje skutečnost, že také sama volební účast je relativně nízká a má v posledním desetiletí tendenci se neustále snižovat. Proto se agentury provádějící předvolební výzkumy stále více zajímají o to, jak co nejpřesněji odhadnout, který z respondentů se skutečně zúčastní voleb. Evidentně nestačí se respondentů jednoduše zeptat, zda má v úmyslu volit či ne. Pod tlakem veřejného mínění, které stále považuje účast ve volbách za občanskou ctnost, odpoví dá mnoho respondentů na otázku po zamýšlené volební účasti kladně, ale následně se skutečných voleb nezúčastní. Metodologickým problémem je především to, že lidé, kteří se účastní průzkumů a z jejichž stranických preferencí se dělají předvolební odhady výsledků voleb, nejsou nutně ti, kteří se skutečně zúčastní voleb. Ačkoliv se tyto dvě skupiny z velké části překrývají (nevíme ovšem, do jaké míry, neboť díky autostylizaci respondentů se skutečná účast ve volbách nedá spolehlivě odhalit ani v ex-post prováděných povolebních průzkumech), paradoxně měříme volební chování a jeho vztahy k osobním charakteristikám respondenta, jeho hodnotám, postojům a cílům na části populace, která není zcela identická s tou částí populace, která skutečně volí.

Existují ještě některé další obtíže spojené výlučně s průzkumy voličského chování. Volební rozhodnutí je pro mnoho respondentů tak soukromou záležitostí, že při rozhovoru s tazatelem zatají své skutečné rozhodnutí. Každý respondent může jednoduše odmítnout odpovědět na jednotlivé otázky vztahující se k volbám, případně odpovědět „nevím“ nebo dát záměrně nesprávnou odpověď. Toto je pravděpodobně mnohem vážnější problém v postkomunistických zemích než v zemích se stabilní demokracií. Navzdory dekádě demokratického vývoje někteří lidé stále váhají nad tím, zda svůj politický postoj vyjádří otevřeně. Tento typ zkreslení je pak zpětně viditelný při porovnání výsledků předvolebních výzkumů se skutečnými výsledky voleb. Velmi často je výzkumy podhodnocena podpora stran, které jsou obecně považovány za extremistické, nebo stran, které jsou silně kritizovány nejvlivnějšími médii. Podobný typ zkreslení se vyskytuje i v povolebních výzkumech – podpora stran, které volby vyhrály, bývá v povolebních výzkumech vyšší než ve skutečných volbách a naopak.

Přehled problémů spojených jak s analýzou agregátních dat, tak s metodologií výběrových šetření naznačuje, jak těžké rozhodování čeká badatele, mají-li si pro řešení svého vědeckého problému vybrat mezi jedním či druhým metodologickým přístupem. V našem případě jsme měli to štěstí, že jsme měli k dispozici dostatek grantových peněz, abychom mohli použít obě metody. V rámci výzkumu „Region a politika“ bylo uskutečněno velké výběrové šetření s více než 4200 respondenty. Výběr vzorku byl záměrně navržen tak, jako by šlo o pět paralelně probíhajících výzkumů. Prvním z nich byl reprezentativní průzkum dospělé populace České republiky ($N = 1\,143$), ostatní čtyři byly průzkumy vedené ve čtyřech modelových regionech (s N větším než 800 v každém regionu). Modelové regiony byly záměrně vybrány tak, aby reprezentovaly 4 regiony s rozdílnými politickými tradicemi v České republice. Region „Praha“, který se skládá z města Prahy a sousedních okresů Praha-západ a Praha-východ a částečně pokrývá pražskou aglomeraci, je nejrozvinutější a nejbohatší region v České republice a také typická volební bašta pravicově orientovaných stran. Region „Ostrava“ v severovýchodní části země, sestávající z města Ostravy a sousedícího okresu Karviná, je typický vysoce urbanizovaný průmyslový region, který prochází obtížným restrukturalizačním procesem, s vysokou nezaměstnaností. Jde o volební základnu levicových stran, zejména ČSSD. Region „Zlín“ v jihovýchodní části České republiky skládající se z okresů Zlín, Uherské Hradiště a Hodonín, je regionem s velkými tradicemi a vysokým podílem katolické populace, vysokým zastoupením venkovské populace, ale

s relativně dobře fungující ekonomikou založenou na množství středních a malých společností lehkého průmyslu, tradiční bašta KDU–ČSL. Region „Louny“ ležící západně od Prahy, který zahrnuje okresy Louny, Kladno, Beroun a Rakovník, s tradiční volební podporou komunistů, s vysokým podílem venkovské populace, těžebním průmyslem, těžkým průmyslem ve městech a vysokou mírou nezaměstnanosti. Ve všech těchto modelových regionech byly respondentům položeny stejné otázky jako reprezentativnímu vzorku české populace. To znamená, že je možné přímo porovnávat výsledky národního průzkumu s výsledky regionálních průzkumů, neboť ve všech případech byly informace sebrány na úrovni jednotlivých respondentů.

Protože jsme si byli dobře vědomi toho, že tak velký průzkum by mohl být v budoucnu těžko opakovatelný, a při vědomí toho, jaké problémy souvisejí s použitím výběrového šetření pro regionální analýzu politického chování, začali jsme přemýšlet nad metodou, která by zkombinovala ty nejlepší části obou metod: přesnost, robustnost a relativní levnost agregátních dat z volebních statistik, sčítání lidu a jiných statistických zdrojů a unikátnost a nezkreslenost informací o vztazích různých charakteristik nasbíraných na individuální úrovni rozhovory s jednotlivými respondenty. Pokusili jsme se nalézt proceduru, která by zkombinovala data z výběrového šetření s obecnými statistikami a volebními údaji. Cílem tohoto postupu bylo odhadnout neznámé informace o politickém chování populace v regionech s použitím údajů o vztazích mezi sociální strukturou a volebními preferencemi zjištěných národním reprezentativním výzkumem a údajů o aktuální sociální struktuře a aktuálních voličských preferencích v modelových regionech.

Jedno z teoretických řešení popisovaného úkolu bylo vyvinuto v rámci probíhajícího výzkumného projektu (podrobnosti viz Vajda, 2001; Vajda and van der Meulen, 2001). Použitím metody minimalizace informační divergence byl připraven základ pro první verzi programu LOCCONTINGENCY (Vajda and Vrbenský, 2001), který umožnil udělat první praktické testy využitelnosti tohoto teoretického řešení. Tento program umožnil odhadnout neznámé hodnoty v jednotlivých buňkách kontingenční tabulky v situacích, kdy známe pouze marginální tabulky (řádkové a sloupcové součty) a máme jinou kontingenční tabulku stejné velikosti, z které mohou být informace o vztazích mezi proměnnými (v řádcích a sloupcích) odvozeny. Z čistě matematického hlediska může existovat jedno řešení, nekonečně mnoho řešení nebo žádné řešení takové úlohy. Jestliže existuje právě jedno řešení, program nalezne toto řešení. Jestliže existuje nekonečný počet řešení, program vytvoří kontingenční tabulku, která je „statisticky nejpodobnější“ známé kontingenční tabulce ve smyslu minimální informační divergence. Jestliže neexistuje žádné řešení, program vytvoří kontingenční tabulku, která je nejpodobnější kontingenční tabulce, která je pouze nepatrně odlišná od původní kontingenční tabulky (maximální rozdíl 1% v každé buňce).

Fakt, že máme k dispozici jak data z národního výběrového šetření, tak data z regionálních výběrových šetření v modelových regionech, nám umožní porovnat statistický odhad založený na agregátních datech provedený programem LOCCONTINGENCY s výsledky skutečného výběrového šetření v příslušných regionech. Následující příklady v principu dokumentují, jak program pracuje a jak statistické odhady vypadají v porovnání s výsledky regionálních průzkumů. Jedna z otázek v dotazníku zněla „*Jakou politickou stranu jste volil v posledních parlamentních volbách v roce 1998?*“, na jiném místě byli respondenti dotazováni na svůj věk.

Výsledky pocházející z výběrového šetření na národním vzorku jsou sumarizovány v následujících tabulkách.

**Tabulka 1: „Jakou politickou stranu jste volil v posledních parlamentních volbách v roce 1998?“
Výsledky průzkumu reprezentativního pro českou populaci.**

Název strany	%
Občanská demokratická strana (ODS)	28.8
Česká strana sociálně demokratická (ČSSD)	30.7
Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM)	14.9
Unie svobody (US)	4.3
Křesťansko-demokratická unie – Československá strana lidová (KDU-ČSL)	10.0
Ostatní strany	11.2
Celkem	100.0

Zdroj: Výzkum „Region a politika“, N = 745

**Tabulka 2: „V jakém roce jste se narodil/a?“
Výsledky průzkumu reprezentativního pro českou populaci.**

Věková skupina	%
18-29	16.1
30-44	26.1
45-59	30.6
60+	27.3
Celkem	100.0

Zdroj: Výzkum „Region a politika“, N = 1141

Protože data, která máme k dispozici, byla získána na individuální úrovni, můžeme také vytvořit kontingenční tabulku kombinující věk a stranické preference respondentů (viz tabulka 3).

Tabulka 3: Vztah mezi věkem a stranickými preferencemi respondentů. Kontingenční tabulka byla vytvořena z dat průzkumu reprezentativního pro českou populaci (v procentech z celkového počtu validních odpovědí).

Věková skupina	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
18-29	5.2	5.6	0.9	1.4	1.3	1.7	16.1
30-44	9.6	8.2	1.9	1.3	2.0	3.2	26.1
45-59	9.3	9.6	4.9	0.9	3.0	2.9	30.6
60+	4.7	7.3	7.3	0.7	3.7	3.4	27.3
Celkem	28.8	30.7	14.9	4.3	10.0	11.2	100.0

Zdroj: Výzkum „Region a politika“, N = 743

Předpokládejme, že známe volební podporu pro hlavní politické strany a věkovou strukturu populace v regionu Zlín (tedy řádkové a sloupcové součty v kontingenční tabulce podobné Tabulce 3), ale nevíme, jaká je volební podpora jednotlivých stran u lidí různého věku v této regionu (tedy neznáme hodnoty v buňkách kontingenční tabulky) – viz tabulka 4. Součty v řádcích jsou velmi podobné součtu v řádcích v tabulce 3, což znamená, že populace regionu Zlín má podobnou věkovou strukturu jako populace České republiky. Na druhé straně součty ve sloupcích v tabulkách 3 a 4 jsou zcela rozdílné. Populace regionu Zlín je téměř dvakrát ochotnější volit KDU-ČSL než česká populace obecně a významně méně ochotná volit ODS a KSČM.

Tabulka 4: Známé marginální četnosti neúplné kontingenční tabulky popisující věkovou strukturu a stranické preference populace regionu Zlín.

Věková skupina	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
18-29							17.2
30-44							26.0
45-59							30.1
60+							28.8
Celkem	24.5	31.7	8.9	6.3	19.0	9.6	100.0

Poznámka: Hodnoty použité v tabulce pocházejí z výsledků regionálního průzkumu reprezentativního pro region Zlín. Za sloupcové součty však mohou být dosaženy skutečné výsledky voleb a jako řádkové součty mohou být použita data z censu.

Použili jsme program LOCCONTINGENCY k odhadnutí vztahů mezi věkem a stranickými preferencemi populace regionu Zlín (tedy hodnot v jednotlivých buňkách v kontingenční tabulce). Program vytvořil takovou kontingenční tabulku, která má stejné součty sloupců a řádků jako tabulka 4 a je „statisticky nejpodobnější“ k údajům prezentovaným v tabulce 3. Výsledek odhadu je v tabulce 5.

Tabulka 5: Statistické odhady hodnot v kontingenční tabulce vytvořené programem LOCCONTINGENCY. Tabulka popisuje vztah mezi věkem a stranickými preferencemi respondentů z regionu Zlín.

Věková skupina	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
18-29	4.5	5.9	0.5	2.1	2.5	1.5	17.2
30-44	8.1	8.4	1.1	1.9	3.8	2.7	26.0
45-59	7.9	9.9	2.9	1.2	5.7	2.5	30.1
60+	4.0	7.5	4.3	1.0	7.0	2.9	28.8
Celkem	24.5	31.7	8.9	6.3	19.0	9.6	100.0

Poznámka: Hodnoty řádkových a sloupcových součtů v tabulce pocházejí z výsledků regionálního průzkumu reprezentativního pro region Zlín. Hodnoty ve vnitřních buňkách kontingenční tabulky jsou odhady provedené statistickým modelem.

Tabulka 6 ukazuje vztahy mezi věkem a stranickými preferencemi v regionu Zlín tak, jak byly zjištěny při výběrovém šetření reprezentativním pro populaci zlínského regionu.

Tabulka 6: Vztah mezi věkovou strukturou a volebními preferencemi respondentů. Kontingenční tabulka vychází z výsledků reprezentativního průzkumu v regionu Zlín (v procentech z celkového počtu validních odpovědí).

Věková skupina	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
18-29	5.7	5.5	0.2	1.8	1.8	2.0	17.2
30-44	8.7	8.5	1.3	1.5	3.5	2.6	26.0
45-59	6.5	10.5	3.3	2.0	4.2	3.5	30.1
60+	3.7	7.2	4.1	0.9	9.4	1.5	28.8
Celkem	24.5	31.7	8.9	6.3	19.0	9.6	100.0

Zdroj: Výzkum „Region a politika“, N = 582

Tabulka 7 ukazuje rozdíl mezi hodnotami v tabulce 5 a tabulce 6, což je rozdíl mezi údaji pocházejícími z regionálního výzkumu reprezentativního pro populaci zlínského regionu a odhady vytvořenými statistickým modelem.

Tabulka 7: Rozdíl mezi výsledky získanými reprezentativním průzkumem v regionu Zlín a odhadem hodnot v buňkách pomocí programu LOCCONTINGENCY (Tabulka 6 – Tabulka 5).

Věková skupina	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
18-29	1.2	-0.4	-0.3	-0.3	-0.7	0.5	0.0
30-44	0.5	0.1	0.2	-0.4	-0.3	-0.1	0.0
45-59	-1.4	0.6	0.4	0.8	-1.4	1.1	0.0
60+	-0.3	-0.3	-0.3	-0.1	2.4	-1.4	0.0
Celkem	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

Z tabulky 7 je zřejmé, že odhady spočtené statistickým programem byly velmi blízké číslům zjištěným při regionálním šetření. Ve většině buněk byl rozdíl mezi odhady a zkoumanými výsledky menší než 1 procentní bod. V převažující většině buněk se odhad vytvořený statistickým modelem pohyboval v intervalu definovaném výběrovou chybou vypočítanou na 95% hladině významnosti. Odhlédneme-li od těch buněk v kontingenční tabulce, kde byl jen minimální počet respondentů (hodnoty v kontingenční tabulce byly blízké 0), a proto byly modelem těžko odhadnutelné, byly největší odchylky mezi modelovým řešením a dotazníkovým šetřením nalezeny u nejstarších respondentů, kteří uvedli, že by volili KDU-ČSL. Zatímco model předpověděl, že by v populaci zlínského regionu mělo být 7 % takových respondentů, výsledky průzkumu uskutečněného v tomto regionu ukázaly, že to bylo 9,4 % respondentů ze zkoumaného vzorku 843 respondentů. V tomto případě byl modelový odhad mimo interval spolehlivosti údaje získaného z výběrového šetření ($7,0 \pm 1,7$ % při 95% hladině spolehlivosti).

Výsledek prvního testu nás vedl k mírnému optimismu ohledně použitelnosti statistického programu pro odhad hodnot ve vnitřních buňkách kontingenční tabulky v případě, že nám jsou známy pouze její marginální četnosti. Výše prezentovaný příklad ovšem nemusí být typický, protože populace zlínského regionu a populace České republiky má podobnou věkovou strukturu. Jinými slovy: součty v řádcích v tabulkách 3 a 4 jsou si velice blízké, populace zlínského regionu a populace České republiky se liší jenom v jedné dimenzi u sledované dvojdimenzionální kontingenční tabulky. Proto byla u dalšího testu metody použita jiná proměnná (vzdělání místo věku) a jiný region (Praha místo Zlína). Tabulka 8 ukazuje výsledky reprezentativního výběrového šetření na populaci České republiky, pokud jde o vztah mezi stranickými preferencemi a vzděláním.

Tabulka 8: Vztah mezi vzděláním a stranickými preferencemi respondentů. Použita data z průzkumu reprezentativního pro českou populaci.

Vzdělání	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
Základní	2.9	4.1	5.6	0.1	2.7	2.6	18.1
Vyučení	9.0	14.6	5.4	1.4	2.7	4.8	37.9
Středoškolské	12.4	9.6	3.5	1.9	2.5	2.9	32.7
Vysokoškolské	4.3	2.7	0.4	0.9	2.2	0.7	11.3
Celkem	28.7	31.0	14.9	4.3	10.1	11.0	100.0

Zdroj: Výzkum "Region a politika", N = 742

Obdobně jako v předchozím případě byla v druhém kroku jako vstupní data využita informace z tabulky 8 společně se známou strukturou vzdělání a volebními preferencemi pražského regionu (viz marginálie v tabulce 9), a následně byl použit program LOCCONTINGENCY, který statisticky odhadnul hodnoty v jednotlivých buňkách kontingenční tabulky (viz tabulka 9).

Tabulka 9: Statistické odhady hodnot v kontingenční tabulce vytvořené programem LOCCONTINGENCY. Tabulka odhaduje vztah mezi vzděláním a volebními preferencemi respondentů v regionu Praha.

Vzdělání	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
Základní	2.1	1.8	2.3	0.1	1.0	2.2	9.5
Vyučení	9.2	9.2	3.1	1.6	1.4	5.8	30.2
Středoškolské	18.2	8.5	2.8	3.0	1.7	5.0	39.2
Vysokoškolské	10.0	3.9	0.6	2.2	2.4	2.0	21.0
Celkem	39.6	23.4	8.8	6.8	6.5	14.9	100.0

Poznámka: Hodnoty řádkových a sloupcových součtů v tabulce pocházejí z výsledků regionálního průzkumu reprezentativního pro region Praha. Hodnoty ve vnitřních buňkách kontingenční tabulky jsou odhady provedené statistickým modelem.

Z porovnání marginálií v tabulkách 8 a 9 je jasné, že v tomto případě se populace České republiky a pražského regionu zcela liší, a to jak ve struktuře vzdělání, tak ve stranických preferencích. Populace pražského regionu je jedna z nejméně typických v České republice, pokud jde o vzdělání i stranické preference. Tabulka 10 ukazuje pro srovnání výsledky reprezentativního průzkumu uskutečněného v pražském regionu.

Tabulka 10: Vztah mezi vzděláním a volebními preferencemi respondentů. Kontingenční tabulka vychází z výsledků reprezentativního průzkumu v regionu Praha (v procentech z celkového počtu validních odpovědí).

Vzdělání	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
Základní	3.2	1.4	1.1	0.4	0.7	2.7	9.5
Vyučení	9.2	8.3	3.8	2.3	1.8	4.9	30.2
Středoškolské	19.1	7.9	2.0	3.1	1.6	5.6	39.2
Vysokoškolské	8.1	5.8	2.0	1.1	2.3	1.8	21.0
Celkem	39.6	23.4	8.8	6.8	6.5	14.9	100.0

Zdroj: Výzkum „Region a politika“, N = 577

Následující tabulka 11 ukazuje rozdíly mezi hodnotami získanými reprezentativním šetřením v pražském regionu a modelovým odhadem.

Obecně jsou rozdíly mezi statistickými odhady a výsledky výzkumu v pražském regionu o něco vyšší než v předešlém případě regionu Zlín. Ačkoli stále platí, že ve většině buněk kontingenční tabulky se modelové hodnoty pohybují v mezích intervalu spolehlivosti výběrového šetření spočítaných na 95% hladině významnosti, případů, kde tomu tak není, je více než v předešlém případě. Je ovšem možné, že problém není v samotném rozdílu mezi strukturou vzdělání v Praze a v české populaci, ale ve skutečnosti, že vztahy mezi vzděláním a volebními preferencemi mohou být v Praze a v České republice odlišné. Je nutné si připome-

nout základní předpoklad, na kterém je statistický model založen: model vypočítá takovou regionální kontingenční tabulku, která je „statisticky nejvíce podobná“ známé národní kontingenční tabulce. Jinými slovy, statistická procedura užívá informaci o vztazích mezi vzděláním a volebními preferencemi z národního průzkumu a „aplikuje“ ji na známou strukturu vzdělání a volebních preferencí populace pražského regionu. Při bližším pohledu na tabulku 11 vidíme, že největší rozdíly mezi modelem a skutečností nacházíme u vysokoškolsky vzdělaných osob a u lidí se základním vzděláním. Výsledky průzkumu ukazují, že pražští absolventi vysokých škol jsou orientováni doleva více (podpora ČSSD a KSČM), než předpovídal model na základě znalosti vztahů mezi vzděláním a volebními preferencemi v české populaci. U lidí se základním vzděláním tomu bylo právě naopak – nejméně vzdělaní Pražané podporují pravicové strany (ODS, US) více, než předpověděl model.

Tabulka 11: Rozdíl mezi výsledky získanými reprezentativním průzkumem v regionu Praha a odhadem hodnot v buňkách pomocí programu LOCCONTINGENCY (Tabulka 10 – Tabulka 9).

Vzdělání	ODS	ČSSD	KSČM	US	KDU-ČSL	Ostatní	Celkem
Základní	1.1	-0.4	-1.2	0.2	-0.2	0.5	0.0
Vyučení	-0.1	-0.9	0.7	0.7	0.4	-0.9	0.0
Středoškolské	0.9	-0.6	-0.9	0.1	-0.1	0.6	0.0
Vysokoškolské	-2.0	1.9	1.4	-1.1	-0.1	-0.2	0.0
Celkem	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

Odhadování hodnot ve vnitřních buňkách kontingenční tabulky pomocí modelu a porovnání výsledků modelových odhadů s výsledky výběrových šetření v jednotlivých regionech pokračovalo podobným způsobem, jaký byl popsán výše v textu. Byla využita široká škála proměnných, které jsme měli k dispozici, v různých vzájemných kombinacích. Proměnné použité k testování modelu zahrnovaly demografické a socioekonomické proměnné (jako jsou vzdělání, věk a náboženské vyznání), stejně jako „politické“ proměnné (jako volební preference, volební účast, politickou sebeidentifikaci – umístění na škále levice-pravice, úroveň důvěry v osobu předsedy ODS a bývalého premiéra Václava Klause). K testování modelu byly použity také některé obecnější postoje respondentů, např. postoje k roli státu v boji s nezaměstnaností, hodnocení důležitosti problému nezaměstnanosti v politice, identifikace respondentů s místem, kde žijí („*Kde se cítíte nejlépe? Ve svém bytě, ulici, obci, regionu,...*“), chápání pojmu svobody („*Co pro vás znamená svoboda? Žádná bída..., možnost dělat to, co chcí..., odpovědnost...*“), přiřazení respondenta k Inglehardovým materialistickým, post-materialistickým nebo smíšeným hodnotám. Ve vzájemných kombinacích bylo testováno 18 dvojic proměnných (obvykle demografické a socioekonomické proměnné proti jiným). Ve všech případech byla testována stejná kombinace proměnných na datech ze všech čtyř regionů, takže celkový počet testů dosáhl 72. Ve všech případech byl použit stejný postup. Úplná kontingenční tabulka z národního průzkumu a marginální četnosti z regionálních průzkumů sloužily jako vstupní data pro statistický program. Potom byl vytvořen modelový odhad regionální kontingenční tabulky, a ten byl porovnán s kompletními kontingenčními tabulkami pocházejícími z regionálních výběrových šetření.

Výsledky série testů je možno shrnout v následujících bodech:

- Modelové odhady byly obecně blízké výsledkům získaným výběrovým šetřením v regionech. Ve většině případů (asi v 90 %) nebyly rozdíly mezi tabulkami statisticky významné

na 95 % hladině významnosti (měřeno chí-kvadrát testem). Ani odhady v buňkách, předpovězené statistickým modelem, se neodlišovaly od údajů získaných výběrovým šetřením o více než výběrovou chybu.

- Zkoumáme-li míru podobnosti mezi modelovými odhady a výsledky regionálních výběrových šetření, zjišťujeme některé obecné pravidelnosti. Modelové odhady mají tendenci být více podobné výsledkům šetření, když je statistická metoda aplikována na postoje a názory, které se zabývají obecnými otázkami, jakými je např. politická sebeidentifikace na škále levice-pravice. Méně podobné jsou v případě specifitějších otázek, jako je například hlasování v posledních parlamentních volbách. Zdá se, že charakter vztahů mezi obecnějšími postoji a demografickými a socioekonomickými charakteristikami jednotlivce není příliš regionálně podmíněn. Protože je tento vztah obecný a nikoliv regionálně specifický, modelová řešení, která aplikují informace o vztazích mezi proměnnými získané na národní úrovni na regionálně specifické marginálie, jsou velmi podobná výsledkům regionálních dotazníkových šetření. Na druhé straně, čím více je charakter vztahu mezi proměnnými „místně specifický“, tím méně jsou modelové předpovědi podobné výsledkům průzkumu.
- „Nejhorší“ (rozuměj: nejnepodobnější s výsledky regionálního průzkumu) byly výsledky modelových předpovědí ve zlínském regionu. Možnou příčinou je skutečnost, že je zde daleko vyšší podíl katolíků (61 %) v porovnání s průměrem české populace (36 %) i s populací ostatních regionů (lounský region 14 %, pražský region 25 %, ostravský region 28 %). Analýza ukazuje, že proměnná „náboženské vyznání“ podstatně intervenuje do vztahů mezi postoji a socio-demografickými proměnnými, jakými jsou věk a vzdělání.
- Při porovnávání kontingenčních tabulek spočtených pomocí statistického modelu a kontingenčních tabulek vycházejících z výsledků regionálních výzkumů nebyla identifikována žádná systematická tendence, pokud jde o rozdíly hodnot v jednotlivých buňkách srovnávaných tabulek. Pouze v některých případech bylo možné vysvětlit identifikované rozdíly mezi buňkami. V regionu s dlouhodobou křesťansko-demokratickou politickou tradicí model kupříkladu podcenil podíl starých lidí podporujících křesťanské demokraty, podobně jako v regionu, kde jsou tradičně silní komunisté, model podcenil podíl starých lidí volících komunisty. To znamená, že regionální kontext nejvíce ovlivňuje staré lidi. Ti mají tendenci chovat se více regionálně specificky než ostatní. Podobné pravidlo platí také pro lidi s nižším vzděláním.

Vedle testů, které se plně spoléhají na data z výzkumu, byl proveden i omezený počet testů, v kterých se pracovalo s daty z odlišných pramenů, například z censu nebo z volebních statistik. Jako jeden ze zdrojů vstupních dat pro model např. sloužila kompletní kontingenční tabulka popisující volební výsledky v parlamentních volbách z roku 1996 podle jednotlivých volebních krajů. Druhým zdrojem informací pro model byla data o rozdělení hlasů mezi stranami (řádkové součty neúplné kontingenční tabulky) a rozdělení platných hlasů mezi volební obvody (sloupcové marginálie téže tabulky) v parlamentních volbách z roku 1998. Poté byl použit statistický model k odhadu výsledků jednotlivých politických stran v jednotlivých volebních krajích v roce 1998 (jednotlivé buňky kontingenční tabulky). Nakonec byly porovnány odhadované výsledky s reálnými výsledky jednotlivých politických stran ve volebních obvodech v roce 1998. Podobně byly odhadovány vztahy různých demografických dat, jako rodinný status nebo dojíždka za prací mimo obec trvalého pobytu, a věku. Výsledky potvrdily, že v případech, kde statistická procedura používá „tvrdá“ data (tvrdší než z výběrových šetření), mají modelem navrhovaná řešení tendenci být velmi blízká reálným počtům. Robust-

nější informace o vztazích mezi testovanými proměnnými znamenají ve svém důsledku přesnější předpovědi modelu. Platí také, že čím univerzálnější a čím méně regionálně podmíněný je vztah mezi proměnnými, tím přesnější je modelový odhad.

Závěr

První kolo testů použitelnosti modelu přineslo nadějně výsledky. Je jasné, že metoda může být užitečná zejména v situacích, kde vztahy mezi pozorovanými proměnnými, které mají univerzální charakter, nejsou příliš ovlivněny regionálně specifickými faktory. Model je však nepochybně využitelný i pro řadu dalších úloh. Jednou z nich je například odhadování chybějících údajů v časových řadách. Jestliže je známo, že např. vztahy mezi věkem a podporou komunistické strany jsou stabilní v čase, je možné s pomocí modelu „dopočítat“ údaje v kontingenční tabulce v roce, kdy není z nějakého důvodu k dispozici kompletní kontingenční tabulka z výběrového šetření. Skutečnost, že modelové předpovědi jsou citlivé na regionálně specifické vztahy mezi proměnnými, může být naopak užitečná v případech, kdy jsou známé výsledky průzkumů z různých regionů či zemí. Předpokládejme, že máme k dispozici výsledky výzkumů z České republiky a Slovenska. Je možné použít kontingenční tabulku z českého výzkumu popisující např. vztah mezi věkem a politickou sebeidentifikací. K tomu je možné použít třídění prvního stupně popisující věkovou strukturu a politickou identifikaci na Slovensku a použít je jako marginálie v neúplné kontingenční tabulce. Statistickým modelem lze poté odhadnout hodnoty ve vnitřních buňkách této neúplné kontingenční tabulky a porovnat výsledky s kontingenční tabulkou pocházející přímo z výsledků slovenského výzkumu. Jestliže modelové předpovědi odpovídají výsledkům výzkumu, je pravděpodobné, že vztahy mezi věkem a politickou sebeidentifikací na pravo-levé škále mají stejnou logiku v České republice i na Slovensku. Jestliže modelové řešení neodpovídá reálným výsledkům, je pravděpodobné, že vztahy mezi věkem a politickou sebeidentifikací jsou národně specifické. Pozorování těchto rozdílů může napomoci v hledání příčin a zdrojů národních specifík. Podobným způsobem může být model použit pro testování podobnosti regionů, pokud jde o vztahy mezi vybranými proměnnými, nebo k identifikování „kritických voleb“, což jsou volby, v kterých se vyskytuje podstatná změna ve vztazích mezi voličským chováním a vybranými socioekonomickými nebo demografickými charakteristikami. V každém případě bude důležité i nadále pracovat s existujícím statistickým modelem a detailněji prozkoumat jeho možné silné a slabé stránky a meze jeho praktické použitelnosti.

Literatura

- AGNEW, J. (1987): *Place and Politics*, Winchester 1987, Unwin Hyman, 267 p.
- ARCHER, J. C. – SHELLEY, F. M. (1986): *American Electoral Mosaics*. Washington, The Association of American Geographers, 97 p.
- BERGLUND, S. – LINDSTROM, U. (1982): *Regional Centers and Beyond: Geographic, Economic and Political Impacts*. Umea, International Political Science Association, 14 p.
- BERGLUND, S. – THOMSEN, S. R. (1990): *Modern Political Ecological Analysis*. Copenhagen, Abo Academic Press.

- BROWN, P. J. and PAYNE, C. D. (1986): Aggregate data, ecological regression, and voting transitions. *Journal of American Statistical Association*, Vol. 81. pp. 452–460.
- BUTLER, D. – STOKES, D. (1969): *Political Change in Britain: Forces shaping electoral choice*. London 1969, Macmillan.
- CAPECCHI, V. – GALLI, G. (1969): Determinants of voting behaviour in Italy: a linear causal model of analysis. In M. Dogan and S. Rokkan (eds), *Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, The MIT Press, pp. 235–284.
- FREEDMAN, D. A., KLEIN, S. P., OSTLAND, M. and Roberts, M. R. (1998): A solution to the ecological inference problem (book review). *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 93, pp. 1518–1520.
- FREEDMAN, D. A., KLEIN, S. P., SACKS, J., SMITH, C. A. and EVERETT, C. G. (1991): Ecological regression and voting rights. *Evaluation Review*, Vol. 15, pp. 673–711.
- FREEDMAN, D. A., Ostland, M., Roberts, M. R., and Klein, S. P. (1999): Response to King's comments. *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 94, pp. 355–357.
- GOODMAN, L. (1953): Ecological regression and the behavior of individuals. *American Sociological Review*, Vol 18, pp. 663–666.
- GROFMAN, B (1995): New methods for valid ecological inference. In: M. Eagles (ed.), *Spatial and contextual models in political research*. London, Taylor & Francis, pp. 127–149
- JEHLIČKA, P. – SÝKORA, L. (1991), „Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v Českých zemích (1920–1990)“. *Sborník ČGS*, Vol. 96, No. 2, s. 81–95.
- JOHNSTON, R. J. – HAY, A. M. – TAYLOR, P. J. (1982): Estimating the sources of spatial change in election results. *Environment and Planning A*, Vol. 14, pp. 951–961.
- JOHNSTON, R. J. – SHELLEY, F. M. – TAYLOR, P. J. eds. (1990): *Development in Electoral Geography*. London, Routledge, 265 p.
- KING, G. (1997): *A solution to the ecological inference problem: reconstructing individual behavior from aggregate data*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- KOSTELECKÝ, T. (1994). Economic, social and historical determinants of voting patterns: 1990 and 1992 parliamentary elections in the Czech Republic. *Czech Sociological Review*, 2: pp. 209–228.
- KOSTELECKÝ, T. (1996): The Results of the 1990 Parliamentary Elections in Regional Perspective. In. H. D. Klingemann (ed.): *Election handbook 1990– Czechoslovakia, Poland, Hungary, Slovenia*. Berlin, WZB.
- KOSTELECKÝ, T.: (2001): Vzestup nebo pád politického regionalismu? [Rise or fall of political regionalism?]. Praha, Sociologický ústav AV ČR, *Working Papers*, 9/2001, 100 p.
- KOSTELECKÝ, T. (2002): *Political Parties after Communism: Developments in East-Central Europe*. Washington, D. C., Woodrow Wilson Center Press, 213. p.
- KEY, V. O. (1955): A theory of critical elections. *Journal of Politics* 17, pp. 3–18.
- LAZARFELD, P. F. – BERELSON, B. – GAUDET, H. (1948): *The people's choice; how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York, Columbia Univ. Press, 178 p.
- LIPSET, S. M. – ROKKAN, S. (eds.) (1967): *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press
- LUPIA, A. – McCUE, K. (1990): Why the 1980s measures of racially polarized voting are inadequate for the 1990s. *Law and policy*, 12, 355.
- McCUE, K. F. (2001): The Statistical Foundation of the EI Method. *American Statistician*, Vol. 55, No. 2, pp. 106–111.

- MILLER, W. L. (1982): Variations in Electoral Behaviour in the United Kingdom. In: *The Dimension in United Kingdom Politics*. London, Macmillan, p. 224–250.
- NAIRN, T. (1977): *The break-up of Britain*. London 1977, New Left Books.
- NIELSEN, F. (1980): The Flemish movement in Belgium after World War II: a dynamic analysis. *American Sociologic Review* 45, p. 76–94.
- OWEN, G. – GROFMAN, B. (1997): Estimating the likelihood of fallacious ecological inference: linear ecological regression in the presence of context effects. *Political Geography* 16, 675–690.
- RANTALA, O. (1967): The political regions of Finland. *Scandinavian Political Studies*, 2, pp. 117–42.
- REYNOLDS, H. (1998): A solution to ecological inference problem: reconstructing individual behavior from aggregate data, by G. King (book review). *Journal of Regional Science* 38, 195–196
- ROBINSON, W. S. (1950): Ecological Correlations and the Behavior of Individuals. *American Sociological Review*, Vol. 15, pp. 351–357.
- ROKKAN, S. – URWIN, D. W. (1983): *Economy, territory, identity: politics of west European peripheries*. Beverly Hills, Sage.
- SIEGFRIED, A. (1913): *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Paris, A. Colin.
- TAM, W. K. (1998): A solution to the ecological inference problem (book review). *The Journal of Politics* 60, 1244–1246.
- TAYLOR, P. J. (1985): *Political Geography. World-Economy, Nation-State and Locality*. Essex, Longman Group.
- THOMSEN, S. R. (1987): *Danish elections 1920–1979: a logit approach to ecological analysis and inference*. Aarhus, Politica.
- THOMSEN, S. R. (2000): Issue Voting and Ecological Inference. Article published on web page of author.
- TINGSTEIN, H. (1937): Political Behaviour; studies in election statistics. *Stockholm Economic Studies*, No. 7, London, P. S. King.
- VAJDA, I. (2001): *Adaptation of Contingency Tables to Local Marginals*. Praha, Institute of Sociology, 23. p.
- VAJDA, I. – van der MEULEN, E. C. (2001): On minimum divergence adaptation of discrete bivariate distributions to given marginals. *Transactions of IEEE on Information Theory*. [to be published].
- VAJDA, I. – VRBENSKÝ, K. (2001): *Manuál programu LOCCONTINGENCY*. Praha, Institute of Sociology, 10. p.
- WITHERS, S. D. (2001): Quantitative methods: advancement in ecological inference. *Progress in Human Geography*, Vol. 25, No. 1, pp. 87–96.

Občanská společnost a neziskový sektor v regionálním kontextu

Jana Stachová

V rámci studia regionálních diferenciací politických orientací voličů jsme se pokusili o regionální pohled na jeden z významných aspektů společnosti, který má rovněž do jisté míry politický rozměr, a to na občanskou společnost. Cílem této práce je přinést přehled teoretických i empirických přístupů k analýze občanské společnosti a neziskového sektoru s přihlédnutím k regionálnímu rozměru zkoumání těchto fenoménů. Tento přehled bude podkladem další analýzy a komparace občanské společnosti v regionálním kontextu, a to jak v teoretické, tak v empirické rovině.

V současném zkoumání demokracie je jedním z nejfrekventovanějších témat právě pojem občanské společnosti, zvláště pak v souvislosti s novými demokratickými společnostmi ve střední a východní Evropě, ale i se zeměmi rozvojového světa. Konec minulého století se vyznačuje kolapsem totalitních režimů a následným vznikáním nových demokratických společností, zatímco ty staré se ocitají v jakémsi nehybném bodě. Rostoucí pozornost sociálních vědců je tudíž věnována faktorům ovlivňujícím životaschopnost a úspěšnost demokracie v dlouhodobé perspektivě. Zatímco se doposud zdůrazňovaly zejména faktory ekonomické, politické a institucionální, dnes nabývají na popularitě faktory kulturní a sociální [Putnam 1993, Berman 2001].

Jaký je rozdíl mezi politickou a občanskou společností, kde jsou hranice mezi trhem a občanskou společností, či jaký je vztah mezi občanskou společností a demokratickým vládnutím? To jsou otázky často diskutované v debatě o konceptu občanské společnosti [Edwards a Foley 1996]. Pojem občanská společnost je v analýzách spojován s teoretickými koncepty politické či občanské kultury, sociálního kapitálu, ale také s termíny jako je neziskový (dobrovolnický, třetí) sektor. Pod úhlem těchto konceptů bychom se chtěli fenoménem občanské společnosti zabývat i my.

Existence občanské společnosti podmiňuje existenci svobodné společnosti a demokracie, stejně jako pojetí občanské společnosti podmiňuje pojetí svobody a demokracie [Müller 2002]. Pojem občanské společnosti předpokládá syntézu soukromého a veřejného dobra a individuálních a společenských požadavků. Jeden z teoretiků občanské společnosti, Adam B. Seligman, uvádí, že občanská společnost je spíše etický ideál, nežli analytický koncept umožňující empirické zkoumání a testování hypotéz [Foley a Edwards 1998]. Idea občanské společnosti pro mnohé ztělesňuje etický ideál sociálního řádu, skrze harmonizaci osobních zájmů a společenského dobra. Tato harmonizace je však více předpokládána než dokázaná, a proto je pojem občanské společnosti nejednoznačný, balancuje mezi rovinou normativní a zkušenostní.

Otázkou je, zda je tento koncept soudržný a vhodný analytický nástroj. Zásadním nedostatkem tohoto pojmu je fakt, že koncept občanské společnosti v sobě zahrnuje dva od sebe těžko oddělitelné pohledy, které můžeme nazvat empirickým a normativním. Pojem občanské společnosti totiž poukazuje nejen na určitou kvalitu sociálních vztahů ve společnosti, ale i na sociální strukturu, jež tuto kvalitu vytváří [Müller 2002].

Problém definice provází tento pojem od jeho zrození. Každý z přístupů přisuzuje občanské společnosti určitou roli v moderní společnosti, ať už je to role socializační, reprezen- tační či role opozice k politickému systému [Foley a Edwards 1998].

V poslední době bývá pojem občanské společnosti často spojován s koncepty sociálního kapitálu, důvěry, spolkového života nebo jinak řečeno dobrovolnického či neziskového sek- toru. Široký ohlas, který práce o občanské společnosti a sociálním kapitálu vyvolávají, pou- kazuje na to, jak významné místo zaujímají v analýze sociální skutečnosti. Občanská společ- nost a sociální kapitál jsou užitečné pojmy, které poukazují na mnohdy opominuté netržní as- pekty sociální reality a doplňují ekonomické modely.

Právě občanský (neziskový, dobrovolnický) sektor je jednou z největších inovací dvacá- tého století. Pokud považujeme zastupitelskou vládu za jednu z nejvýznamnějších sociálních invencí osmnáctého století a byrokratický aparát za výtěžek století devatenáctého, pak soukromá dobrovolnická aktivita vyúsťující v organizace občanské společnosti je nejvý- znamnější sociální změnou století dvacátého [Salamon, Anheier 1997].

Jedním z aspektů občanské společnosti, který je zkoumán, je rovněž její regionální, či teritoriální kontext. Badatelé podrobují občanskou společnost nejrozličnějším regionálním srovnáním, ať již jde o srovnání mezinárodní [Salamon, Anheier 1997, Schofer, Foucarde – Gourinchas 2001] či v rámci regionů národního státu [Putnam 1993].

1. Historie konceptu občanské společnosti

Občanská společnost je překladem z Aristotelova latinského „politika koinonia“, s důra- zem na základní identitu mezi ovládanými a vládnoucími, společenstvím a státem. Termín občanská společnost se objevuje v 18. století spolu s nastupujícím myšlenkovým proudem li- beralismu. Moderní užití pojmu vyrůstá z úsilí 18. století získat sociální prostor, v němž by se mohly prosadit nové typy vznikajících asociací a spolků, a to nezávisle na absolutizující moci monarchie či radikálních republikánů. Svoboda sdružování byla pokládána za nezbyt- nou podmínku existence jakékoli moderní společnosti [Foley, Edwards 1998].

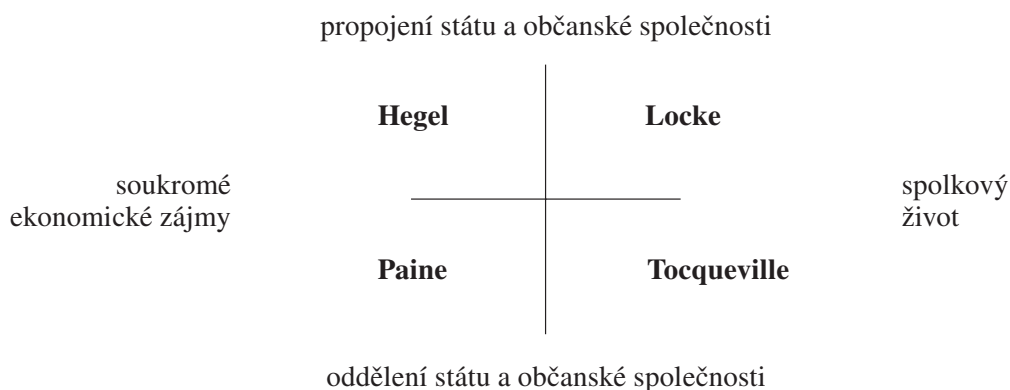
Vynoření konceptu občanské společnosti je tedy historicky spjata s rozvojem kapitalis- mu a nástupem moderního weberianského státu. Z toho plyne, že občanská společnost nemů- že být považována za nezávislou jak na trhu, tak na státu [Hyden 1997].

Koncept občanské společnosti vychází z evropské filosofické tradice. Do debaty o ob- čanské společnosti přispělo mnoho myslitelů, a proto je vždy ožehavé mluvit o jednom za- kladateli konceptu. Hyden poukazuje na dvě základní osy (viz obr. 1), podle kterých rozdělu- je čtyři hlavní myslitele, kteří pojem občanské společnosti formulovali a uvedli do společen- ských věd [Hyden 1997]. První osa určuje to, zda myslitel považuje občanskou společnost za primárně ekonomický či sociologický fenomén, tedy zda je důraz kladen na soukromou eko- nomickou aktivitu, či zda je kladen na roli asociací jako prostředníků mezi státem a indivi- dui. Druhá osa představuje povahu vztahu mezi státem a občanskou společností, tedy zda je občanská společnost v podstatě autonomní a na státu nezávislá, či zda jsou stát a občanská společnost pevně organicky svázány.

Ke každému z polí přisuzuje Hyden jednoho z myslitelů. Prvním z tvůrců konceptu ob- čanské společnosti je John Locke, představitel sociálně-liberálního přístupu k fenoménu ob- čanské společnosti. Stát podle něj vyrůstá ze společnosti, aby zmírňoval konflikty mezi indi- vidui. Na druhé straně Locke zdůrazňuje potřebu omezovat státní suverenitu za účelem ochrany individuální svobody odvozené od přirozeného práva. Existuje proto společenská

smlouva mezi vládou a ovládanými, která respektuje přirozená práva individuí, ale rovněž dovoluje státu chránit občanskou společnost před destruktivním konfliktem. Přirozená práva nejsou absolutní a aby mohla občanská společnost prosperovat, musí být regulována. Konstitucionální uspořádání, které je respektováno státem i občanskou společností, je základem kamenem liberální demokracie.

Obr. 1

Převzato: Hyden 1997

Další z badatelů zabývajících se konceptem občanské společnosti byl Thomas Paine, který v duchu skotského osvícenství (D.Hume, A. Smith) poukazuje na to, že to byl rozvoj obchodu a průmyslové výroby, díky kterému se společnosti staly občanskými. Občanská společnost vzkvétá, pokud je jedincům umožněno svobodně uplatňovat jejich přirozená práva. A je to trh, nikoli stát, jenž vytváří nejlepší příležitosti pro rozvoj občanské společnosti.

Pravděpodobně nejzřetelnější koncepce občanské společnosti pochází od Tocquevillova. Občanská společnost je v jeho chápání založená na sdruženích lidí organizujících se zdola, jež stojí mezi jednotlivci a „politickou společností“ politických stran [Green 1997]. Alexis de Tocqueville považuje aktivní občanskou společnost, představovanou asociacemi, za nejúčinnější obranný val proti silnému a rozpínavému, byť i demokratickému, státu a tyranii většiny. Taková občanská společnost usnadňuje distribuci moci a vytváří mechanismus k usměrňování participace občanů ve veřejných záležitostech. Tocqueville tak přijímá dobrovolnický pohled na občanskou společnost, která je schopná ochraňovat a podporovat zájmy jedinců bez ohledu na jejich socioekonomické postavení.

Hegel rozbíjí osvícenskou tradici občanské společnosti jako přirozeného fenoménu a nazírá ji jako výsledek historických procesů. Dělna práce vytváří stratifikaci ve společnosti a zmnožuje tak konflikty mezi vrstvami. Občanská společnost je tvořena nejrůznějšími asociacemi, korporacemi a stavy, které existují napříč těmito vrstvami. Právní rámec, jež je produktem kulturních a legislativních procesů, umožňuje existenci občanské společnosti a rovněž pro ni vytváří určitá omezení [Foley, Edwards 1998]. Občanská společnost stojí mezi individuálními a zákonodárnými orgány. V Hegelově „organickém“ přístupu stát existuje, aby chránil společné zájmy definované jím skrze zásahy do občanské společnosti.

Hyden nastiňuje různé možnosti, jak lze s těmito filosofickými zdroji pojmu občanské společnosti nahlížet. Badatelé, kteří navazují na Paineho či Hegela, si ponechávají perspektivu politické ekonomie, v níž občanská společnost nemůže být pojednávána izolovaně od ekonomických sil. Naopak následovníci Tocquevillova a Locka věří v autonomii neekonomických

sil. Evropský diskurs byl pak daleko více ovlivněn Lockovskou a Hegelovskou tradicí, která považovala organický vztah státu a občanské společnosti za samozřejmý. Naopak stejná debata ve Spojených státech nese výrazné stopy vlivu Paineho a Tocquevilla s jejich důrazem na trh a aktivní roli asociací. Zatímco evropský přístup k občanské společnosti lze považovat za instrumentální, americký je spíše fundamentální.

2. Současná debata o občanské společnosti

Ponecháme-li stranou koncept občanské kultury Almonda a Verby, můžeme říci, že znovu se pojem občanské společnosti vynořuje v druhé polovině minulého století v souvislosti s kritikou totalitního režimu v Polsku a dalších státech východní a střední Evropy. V Polsku použil tento termín Adam Michnik pro vyjádření tzv. třetí cesty mezi reformou politického systému shora a revoltou zespoda. V Latinské Americe se tento pojem objevuje v souvislosti s odporem proti vojenské diktatuře. V Západní Evropě nastupuje rozvoj teorií občanské společnosti o něco později a je úzce svázán s kritickým smýšlením o welfare state a s neoliberalním přístupem v ekonomii [Foley, Edwards 1998]. Důvodem pozdějšího nástupu neoliberalního a konzervativního pojetí občanské společnosti je podle Foleyho a Edwardse pravděpodobně vliv teorie *public choice*, která kritizovala společenské působení zájmových skupin tzv. *rent seeking groups*. Konzervativci dlouho útočili na motivace i práva neziskového sektoru, který považovali za prodlouženou ruku sociálního státu. Když v osmdesátých letech konzervativci znovu objevují pojem občanské společnosti, je to občanská společnost okleštěná o zájmové skupiny a sociální hnutí, důraz je kladen na neziskový či dobrovolnický sektor – tedy na soukromé neziskové organizace poskytující sociální služby a vyvažující vliv státu a trhu [Foley, Edwards 1998].

Teoretici *nového pluralismu*, nacházející se na levé straně politického spektra, naopak chápou občanskou společnost v celé její šíři jako prostor pro nejrůznější autonomní síly a formy sociálního jednání, ze kterého nemůže být nikdo vyloučen. Tyto síly jsou chápány jako protiváha ke státu a korporativní moci, ale rovněž jako prostor pro důležité formy sociálního jednání. Tradiční servisní a neziskové organizace jsou jen zlomkem v jejich pojetí občanské společnosti. Tento přístup je poměrně blízký sociokulturnímu neotocquevilliánskému pojetí, zastoupenému zejména Robertem Putnamem. Spolu s ním poukazují na to, že sociální konflikty lze nejlépe řešit na úrovni sousedství, komunit či na pracovišti, a že veřejné zájmy lze lépe prosazovat a dosahovat skrze sdružení právě na těchto úrovních spíše než prostřednictvím státu [Foley, Edwards 1998].

2.1. Teoretické přístupy ke konceptu občanské společnosti

Edwards a Foley rozeznávají v současné diskusi o občanské společnosti dva výrazné proudy. První z nich vyrůstá z Tocquevillovy Demokracie v Americe a klade důraz na spolkový život, který vede k posilování vzorců občanskosti v jednání občanů v demokratickém státě. Druhý dává důraz na schopnost občanské společnosti, oblasti jednání nezávislé na státu, budit odpor proti tyranským režimům (J. Kurón, A. Michnik). Oba typy občanské společnosti, vyjádřené takto vztahem ke státu, kladou společný důraz na politiku představovanou politickými stranami. Zatímco první z nich zdůrazňuje pozitivní vliv občanské společnosti na vládu, druhý ji pojímá jako její protiváhu. Tato protiváha se však může stát břemenem jak pro totalitní, tak pro demokratický stát [Edwards, Foley 1996]. Tyto dvě koncepce tak v podstatě vylučují jedna druhou, neboť pokud druhá z nich považuje za princip občanské společnosti

odpor proti státu, pomíjí to, že stejnou vlastnost může mít i v demokratickém zřízení [Edwards, Foley 1996, Berman 2001].

Podobné členění současných přístupů k občanské společnosti navrhuje Hyden [1997], přičemž vychází z již zmíněných historických tradic konceptu. Nejzřetelnější je podle něj, a to zejména ve Spojených státech, přístup zdůrazňující autonomní aktivní organizace (tzv. *Associational School*, chceme-li přístup neotocquevilliánský), jehož představiteli jsou např. Diamond, Sztompka, Calhoun a v neposlední řadě Putnam. Občanská společnost je zde definována jako oblast organizovaného sociálního života nacházející se mezi jedinci a politickými institucemi reprezentace. Ačkoli tento „asociační“ přístup připouští, že rozvoj občanské společnosti není sám o sobě dostačující pro upevnění demokracie, jeho obhájcí mají obecně vysoká očekávání, co se týče role občanské společnosti v dosahování demokracie. Tento přístup je zřetelný například v práci Roberta Putnama, který považuje sociální kapitál investovaný do spolkového života (*associational life*) za základ vzniku občanské kultury.

Tzv. *Regime School* je přístupem kladoucím důraz na charakter vládnoucího režimu a na demokratičnost pravidel hry. Upevňování demokracie vyžaduje nejen změny v občanské společnosti, ale také ve státním zřízení samotném. Přístup se zaměřuje na konstitucionální otázku, jak organizovat vztahy mezi společností a státem tak, aby podporovaly demokracii. Občanská společnost není automaticky demokratická, mnoho skupin může využívat její relativní svobody k prosazování nedemokratických cílů. Spravedlnost a tolerance jsou principy, které musí být občanské společnosti vlastní. Tento přístup se tedy soustřeďuje na rámec, ve kterém se občanská společnost může rozvíjet, zatímco přístup asociální se zaměřuje na její obsah.

Neoliberální přístup (*The Neo-Liberal School*) se vyznačuje oproti předchozím dvěma výrazně menší mírou optimismu, co se týče pohledu na občanskou společnost a její schopnost přispět k rozvoji demokracie. Tento přístup, inspirovaný především Painem, částečně zdůrazňuje důležitost strukturální reformy za účelem posílení soukromého vlastnictví. Neoliberálové věří, že liberální ekonomika vytváří podmínky, ve kterých mohou vzkvétat autonomní asociace občanské společnosti, ale zároveň dodávají, že bez svobod politických by ekonomické svobody neměly žádnou cenu.

Pro Marxe byla občanská společnost místem odcizení jedinců jako objektů moci. Postmarxistická škola se s výjimkou Gramsciho předmětem občanské společnosti nezabývá. Schopnost organizovat a participovat na veřejném dění je dána výlučně socioekonomickým postavením, a tudíž jí připisují jen vybrané menšině, která má přístup ke zdrojům. Zdůrazňují historickou roli, kterou hrála dělnická třída v upevňování demokracie, ale rovněž upozorňují na významný vliv transnárodních mocenských struktur v současném globálním uspořádání světa. Pouze silná sociální hnutí mohou čelit stávajícím mocenským strukturám a přispět k zásadní změně.

Občanská společnost představuje mobilizaci zdrojů, které není schopen stát sám o sobě zajistit. Neotocquevilliánský přístup přikládá zásadní význam socializační funkci občanské společnosti [Edwards, Foley 1998]. Asociace občanské společnosti hrají významnou roli při získávání občanských dovedností a rovněž postojů, které občany vedou k využívání takto získaných dovedností. Představitelé neotocquevilliánského (sociokulturního) přístupu považují schopnost asociací podporovat občanskou angažovanost a veřejné cítění za samozřejmou. I když si uvědomují konfliktní charakter a tendence některých skupin spíše společnost rozdělovat, dávají důraz pouze na ty skupiny, které produkují proobčanské postoje a chování. Zdů-

razňují schopnost občanské společnosti dosahovat veřejných cílů nezávisle na státu. Principem občanské společnosti je dobrovolnictví a sociální autonomie.

Občanská společnost také plní řadu veřejných či quasi veřejných funkcí, jako je vzdělávání, zdravotní péče, poradenství a sociální služby. Jiní autoři přikládají důraz reprezentační funkci občanské společnosti, jež vyjadřuje zájmy nejrůznějších skupin, podněcuje veřejnou diskusi a vytváří nátlak na vládu ve věcech veřejných. Autoři z východní Evropy a Latinské Ameriky pak zdůrazňují hlavně opoziční funkci – občanská společnost je nástrojem v boji proti státu. Občanská společnost se neorganizuje pouze za účelem prosadit veřejné funkce nezávisle na státu, ale hlavně za účelem bránit sociální autonomii a prosazovat změnu politiky či v krajním případě změnu režimu.

2.2. Sociokulturní přístup k občanské společnosti

Občanská kultura, jak ji definovali Almond s Verbou, je stabilní směs politické aktivity, angažovanosti a racionality na straně jedné a pasivity, tradicionality a oddanosti tradičním hodnotám na straně druhé [Almond a Verba podle Klicperová-Baker 1999]. Právě prolínání různých druhů politických kultur zaručuje demokratickému systému stabilitu. Předpokladem občanské kultury jsou jednotlivci, kteří se informují a aktivně zapojují do politického dění (účastnická kultura), jsou povinni respektovat zákony, i když se jim nelíbí (poddanská kultura), a jsou do jisté míry nuceni důvěřovat politikům a respektovat jejich práci a kvalifikovanost, aniž sami mohou výrazněji zasahovat do chodu státu (tradiční kultura) [Klicperová-Baker, 1999]. Vedle postojů nakloněných participaci v politickém systému hrají důležitou roli rovněž nepolitické postoje, jako jsou důvěra k ostatním lidem a společenská participace obecně [Vajdová 1996]. Podle Putnama je právě občanská kultura jedním z předpokladů existence občanské společnosti.

Souvislost mezi občanskou společností a sdružováním lidí do dobrovolnických asociací a spolků nezávislých na státu je východiskem Putnamovy teorie občanské společnosti a sociálního kapitálu. Asociace podporují občanskou angažovanost skrze sociální kapitál, který produkují. Putnam definuje základní složky sociálního kapitálu, jimiž jsou generalizovaná důvěra, normy vzájemnosti a síť občanské angažovanosti [Putnam 1993].

Již Almond a Verba, jak je zmíněno výše, poukazují na to, že sociální důvěra a spolupráce vytváří smysl pro občanskou kompetenci, jež umožňuje individuím volit vládu [Rose, Mischler 1997]. Robert Putnam spojuje silnou občanskou společnost s vysokou hladinou občanské angažovanosti a důvěry. Důležitým předpokladem občanské společnosti jsou zejména hustota asociací, založených na vztazích tváří v tvář procházejících skrze všechny společenské vrstvy a zájmy, a určitý druh občanské kultury [Putnam 1993]. Síť občanské angažovanosti podporují normy generalizované reciprocity a vznik sociální důvěry, ulehčují koordinaci a komunikaci ve společnosti a řeší dilema kolektivní akce. Členové asociací oproti lidem, kteří nejsou v žádném sdružení, častěji participují v politice, častěji se stýkají se sousedy a častěji rovněž vyjadřují důvěru. Putnam poukazuje zejména na významnou korelaci mezi vyjadřováním důvěry a členstvím v asociacích, která byla prokázána v třiceti pěti zkoumaných zemích – čím hustší síť asociací, tím vyšší důvěra [Putnam 1995].

Sociální důvěra má podle Putnama dva zdroje: normy reciprocity a síť občanské angažovanosti. Normy se rozvíjejí, jelikož snižují transakční náklady a usnadňují kooperaci. Reciprocita může být specifická (vyvážená) nebo generalizovaná (roztroušená). Specifická reciprocita znamená směnu probíhající simultánně (něco za něco), přičemž směňované má stejnou hodnotu. Generalizovaná reciprocita znamená existenci trvalého vztahu směny, která

je v daném čase nevyvážená, ale zahrnuje očekávání zisku v budoucnosti. Generalizovaná reciprocita je vysoce produktivní složka sociálního kapitálu [Putnam 1993].

Schopnost asociací produkovat občanskou angažovanost a pozitivní sociální kapitál pokládá za samozřejmou skutečnost (*taken for granted*), bere v potaz pouze ty skupiny, které produkují proobčanské postoje a chování [Foley a Edwards 1998]. Schopnost asociací přispívat k vytváření občanských postojů se však velmi liší. Carla Eastis dokazuje na porovnání dvou amerických komunitních sdružení zaměřených na provozování hudby, že různé asociace mohou produkovat velmi odlišný sociální kapitál. Přestože Putnam připouští diverzitu mezi asociacemi, rozlišuje je pouze podle převažujících vztahů – horizontálních či vertikálních. Kvalitativní rozdíl sociálních interakcí v asociacích má však za následek diverzitu v tvorbě i podobě všech složek sociálního kapitálu [Eastis 1998].

Stolle a Rochon rozlišují personalizovanou a kolektivní (veřejnou) formu sociálního kapitálu [Stolle a Rochon 1998]. Kolektivní forma sociálního kapitálu se vyznačuje tím, že se kruh důvěry rozšiřuje za hranice skupiny, ve které vzniká (např. sdružení), a přispívá tak k „občanskosti“ společnosti. Naopak personalizovaná forma sociálního kapitálu nepřesahuje hranice společenství, důvěra se vztahuje jen na jeho členy. Existují pak skupiny, které produkují vysokou hladinu personalizovaného sociálního kapitálu, ale žádný veřejný (např. různé militantní či extremistické skupiny). Martin Aberg ve své práci o Ukrajině hovoří o negativním, či nekomunitním sociálním kapitálu, který je podle něj typický pro postkomunistické země, charakteristické nedostatkem občanských tradic a nízkou důvěrou v instituce [Aberg 2000].

Další z proudů kritiky Putnamovy teze o poklesu sociálního kapitálu [Putnam 1995, 1999] poukazuje na neporozumění povaze a charakteru participace a sociálních sítí v moderním světě, kde klesá důležitost formálních organizací a na významu nabývají nové formy sítí a občanské participace. Cigler s Joslynem [2001] se pokusili popsat vliv skupinového členství na základní demokratické orientace (na občanskou kulturu, na politickou toleranci). Předpokládá se, že orientace rozvíjené v malých demokratických společenstvích, jako jsou spolky (vztahy tváří v tvář, spolupráce, jež vyžaduje normy reciprocity a důvěru, kompromis, respekt k názorům jiných), ovlivňují širší politický kontext, formující tak podporu pro politické a sociální instituce na vyšší úrovni.

Reálné skupinové prostředí se však může radikálně odlišovat od tohoto ideálního typu (např. participace v ideologicky orientované, hierarchizované skupině nepovede k proobčanskému chování). Ani participace ve skupině, která je založena spíše na „papírovém členství“ a nevyznačuje se intenzivnějšími vztahy „face to face“, nemusí vést k žádaným demokratickým dovednostem [viz rovněž Newton 1997]. V tomto případě lze mluvit spíše než o členství (membership) o sponzorství (sponsorship). Avšak vytváření i výše zmíněných skupin nabízí občanům přinejmenším příležitost zapojit se určitým způsobem do širší společnosti. Důležitou roli hraje počet skupin, do kterých je člověk zapojen, a jejich charakter, co se týče kumulativního či překrývacího se efektu.

Pokud je jedinec členem pouze jedné asociace, je vystaven jednomu druhu vztahů a určitému typu prostředí, kde se stýká s lidmi s podobným zázemím a pohledem na svět, což může podporovat předsudky o vnějším světě. Lidé, kteří jsou členy více skupin najednou, jsou vystaveni nejrozličnějším prostředím a lidem s různým zázemím a pohledem na svět, což je může potenciálně vést k citlivějšímu přístupu k názorům ostatních, k větší míře empatie.

Byl dokázán pozitivní vliv na hladinu politické tolerance s každým dalším členstvím jedince v asociaci různého druhu. Rovněž typ skupiny ovlivňuje politickou toleranci jedince,

zatímco členové odborů a náboženských sdružení jsou méně tolerantní, členové profesních či literárních sdružení dosahují vyšší míry politické tolerance. Čím diverzifikovanější je členství, tím tolerantnější jsou politické postoje [Cigler, Joslyn, 2001].

Putnam přidává koncepci sociálního kapitálu hodnotící zabarvení a přibližuje model sociálního kapitálu modelům občanské kultury. vzdaluje se tak pojetí sociálního kapitálu, které reprezentuje Bourdieu či Coleman. Jejich pojetí klade důraz především na síť a organizace. Bourdieu definuje sociální kapitál jako sumu aktuálních a potenciálních zdrojů, které může individuuum využívat díky tomu, že se zná s druhými lidmi. Podle Colemana je sociální kapitál morálně a eticky neutrální zdroj, který usnadňuje všechny způsoby individuálního i kolektivního úsilí, je to strukturální a kontextuální kategorie. Putnam nebere v úvahu kontextuální povahu sociálního kapitálu, jeho sociální kapitál je spíše sociálně psychologickou charakteristikou individuí. Indikátory sociálního kapitálu je nutno analyzovat v kontextu konkrétní společnosti a doby, např. samotné členství v asociaci ještě nemusí být indikátorem občanské společnosti.

2.3. Strukturální kontext občanské společnosti

V důsledku toho, že neotocquevilliánský směr přistupuje k sociálním a kulturním faktorům do jisté míry izolovaně od širšího kontextu, zůstávají zásadní otázky nezodpovězené a dochází k podstatné dezinterpretaci dynamiky politického vývoje [S. Berman, 2001].

Lze vysledovat určitou podobnost mezi tímto přístupem a teoriemi masové společnosti z poválečného období. Cílem teoretiků masové společnosti bylo specifikovat sociální podmínky, které zachovávají liberální demokratické instituce. Za klíčovou charakteristiku společnosti považovali její masovost, jež zapřičiňuje náchylnost společnosti k destruktivním politickým hnutím. Společnost je pouze agregátem individuí, jež spojuje jejich vztah ke společné autoritě – státu (Kornhauser, Gasset, Fromm, Arendt). Občanská společnost je v tomto pojetí považována za protipól destruktivních politických hnutí, vytváření alternativních vztahů prostřednictvím participace v občanských sdruženích napomáhá jedincům čelit odcizení [Berman, 2001].

Výzkumy z 60. a 70. let však prokázaly, že růst radikálních a protidemokratických hnutí není zásluhou izolovaných odcizených individuí, ale naopak lidí aktivně se účastnících v organizacích občanské společnosti. Aktivita občanské společnosti často rozděluje společnost tím, že prohlubuje již existující rozdíly, některé asociace neprodukuje pro rozvoj občanské společnosti příznivý občanský kapitál. Putnamův argument založený na charakteru uspořádání asociací (vertikální, horizontální) není jako vysvětlení dostačující (např. v Itálii jsou považovány náboženské spolky za skupiny, které sociální kapitál nevytvářejí, oproti tomu náboženské spolky ve Spojených státech se vyznačují značnou schopností tento proobčanský kapitál produkovat; skautská sdružení jsou hierarchicky uspořádána, oproti tomu některé militantní nacionalistické organizace mají uspořádání spíše horizontální). Vnitřní charakter asociací tedy není podle Bermana zásadním faktorem ovlivňujícím chování a postoje jejich členů, jak o tom mluví Stolle a Rochon [1998] či Eastis [1998].

Nejdůležitějším faktorem, jež působí na to, zda instituce občanské společnosti posilují či oslabují demokratický režim, je politický kontext. Stupeň rozvoje společnosti závisí na politických faktorech, na stupni politické institucionalizace. Čím komplexnější a diversifikovanější je společnost, tím větší je potřeba silných politických institucí. Občanskost není tvořena pouze občanskou společností samotnou, jelikož tato sféra společnosti je spjata s partikularistickými zájmy občanů. Občanskost mohou zaručit jedině silné politické instituce působící ve

službách společnosti jako celku. Tyto instituce musí být schopny překlenout rozdílné individuální zájmy občanů a soustředit se na dosažení dlouhodobých veřejných, nikoli osobních, cílů. Pokud se jim toto zdaří, pak bude i spolkový život, podle Tocquevillova vzorce, přispívat k politické stabilitě a demokracii. Pokud se však politické instituce ukáží jako slabé a politický systém neefektivní či nelegitimní, pak bude aktivita občanské společnosti jako alternativa ke stávající politice podryvat politickou stabilitu a negativně působit na demokratický proces tím, že bude prohlubovat štěpení společnosti a vytvářet opoziční hnutí (např. islámský svět). Co se týče ohrožení demokracie, měl by být důraz kladen spíše na kvalitu politických institucí než na občanskou společnost [Berman, 2001].

Mnoho badatelů přisuzuje mezinárodní rozdíly v občanské angažovanosti různým hodnotovým orientacím společností. Tyto hodnoty jsou zakořeněny v širších institucionálních a ideologických strukturách, a prostřednictvím těchto struktur jsou přenášeny na individuální hladinu, čímž vytvářejí určité postoje a chování (např. postmaterialistické hodnoty, důvěru, sociální kapitál), které napomáhají formování dobrovolnických organizací a tím i úspěšnosti demokratických institucí.

Tento pohled („bottom-up“) na vztah mezi občanským životem a politickými institucemi je však vystaven široké kritice [Newton 1997, Schofer, Foucarde-Gourinchas 2001]. Jedním z kritických přístupů je ten, který zdůrazňuje primárnost politických institucí ve vytváření občanské aktivity. Takto pojatá konceptualizace politické struktury vychází z prací institucionální sociologie a politické vědy, přesněji řečeno z Jeppersonovy typologie institucionalizovaných vzorců politické suverenity – stupeň etatismu a stupeň korporativity, jež je každý svázán s určitým stupněm občanské angažovanosti [Schofer, Foucarde-Gourinchas 2001].

Občanská aktivita nevychází jednoduše ze sociální skupiny samotné či z agregovaných skupinových charakteristik. Je to spíše kulturní a organizační dimenze politických institucí, které do značné míry konstituují skupiny a tím i občanské aktivity jejich členů.

Spojování občanské participace s hodnotami zakotvenými ve společnosti (protestantské hodnoty, meziosobní důvěra, postmaterialistické hodnoty apod.) je částečně zakotveno v parsonovském pojetí kultury jako subjektivní internalizované hodnoty, která je jako taková analyticky oddělena od politické struktury. V tomto smyslu pak hodnoty determinují chování a dobrovolnické organizace se rozvíjejí jako důsledek jednání individuů sdílejících podobné postoje. Tyto postoje však nemohou být pojímány nezávisle na jejich historicky zakořeněném vztahu k institucím. Vědění a hodnoty mohou být internalizovány, pouze pokud existují instituce, které jim dávají určitý směr. Individuální chování je determinováno institucionalizovanými kulturními rámci, jež mají původ v politické, náboženské a ekonomické historii národů a působí jak na rovině kognitivní, tak na rovině organizační [Schofer, Foucarde-Gourinchas 2001].

Schofer a Foucarde-Gourinchas identifikovali dvě základní dimenze, v nichž se od sebe liší politické struktury – etatismus a korporativismus. V moderní společnosti je politická suverenita historicky odvozována od dvou základních institucí – státu a občanské společnosti. Tyto instituce definují kontinuum mezi dvěma ideálními typy, na jedné straně uspořádání s centralizovaným a zcela autonomním státním aparátem, na straně druhé aktivní společnost s decentralizovanou politickou mocí. Existující státní uspořádání se pohybují mezi těmito dvěma póly.

Francie a Německo, spolu s většinou kontinentální Evropy, vykazují vysoký stupeň etatismu, vyznačujícího se dlouhou tradicí autoritářské politické moci a existencí byrokratických elit. Občanská společnost je zde nazírána jako zdroj chaosu a anomie a je předmětem

státní kontroly. Anglosaské země se naopak vyznačují nízkým stupněm etatismu, jejich politická kultura je založena na myšlence autonomie společnosti, její nezávislosti na státu, stát je považován za reprezentaci občanské společnosti, nemá tak rozvinutý byrokratický aparát. V etatistických společnostech je méně kulturně legitimována institucionální podpora občanské společnosti. Dobrovolnická aktivita je do značné míry omezována, stát jen zřídka postupuje rozhodování a odpovědnost na instituce občanské společnosti. Naopak v neetatistických státech převažují kulturní rámce a instituce aktivně podporující občanskou angažovanost. Stát se spoléhá na aktivismus občanské společnosti a podporuje její expanzi. V této skupině států je nutné rozlišit liberální od sociálnědemokratických, z nichž každý podporuje občanskou společnost jiným způsobem.

Společenské systémy, které umožňují jedincům suverénní jednání, co se týče reprezentace zájmů, a v nichž je skupinové jednání legitimizováno pouze jako vtělení individuálních přání, jsou společnosti s nízkou mírou korporativismu. Naopak ty společenské systémy, jež přiznávají vyšší morální status organizovaným skupinám jedince považují za součást širšího kolektivu a jsou organizované podle kolektivních zájmů, jsou společnosti korporativistické. V korporativistických státech je tendence podporovat občanskou aktivitu, funguje tam jakási historická aliance mezi státem a společností. Stát podporuje všechny formy kolektivních organizací jako hlavní kanál politické inkorporace. Převažují spíše stará sociální hnutí. Naopak nekorporativistické země, zejména tedy anglosaské země s individualistickou politickou kulturou, považují individuum za jediný subjekt schopný prosazovat své zájmy (reprezentace zájmů).

Z výsledků analýzy pak vyplývá, že státy s vysokou hladinou etatismu vykazují, oproti těm na opačném pólu, poloviční míru členství v asociacích. Rovněž míra korporativismu má pozitivní signifikantní vliv na členství v asociacích. Nejsilnější vliv představuje kombinace obou znaků – existuje výrazný rozdíl mezi korporativistickými státy s nízkou mírou etatismu a nekorporativistickými vysoce etatistickými státy [Schofer, Foucarde-Gourinchas 2001].

Sklony k aktivní občanské angažovanosti jsou zabudovány v kulturním a institucionálním aranžmá národního státu. Tyto národní charakteristiky určují, zda je členství v daném prostředí racionální, legitimizované či jen prostě možné. Pokud kulturní politické instituce podporují centralizovanou a konsensuální dobrovolnickou aktivitu, mobilizace ve společnosti je vysoká a probíhá ustálenými kanály. Když stát zabraňuje sdružování, mobilizace je fragmentovaná a více antagonistická. Pokud instituce podporují decentralizovaný přístup do politické sféry, mobilizace je široká a kompetitivní. Individuální volba občansky se angažovat je vysoce závislá na tomto vnějším strukturálním kontextu jednání [Schofer, Foucarde-Gourinchas 2001].

Na nekomplexnost sociokulturního přístupu poukazuje i Ch. H. Heying, když upozorňuje na jiný významný aspekt občanské angažovanosti – ekonomickou transformaci spojenou se společenským vývojem posledních desetiletí [Heying 1997]. Ekonomická transformace, přesněji řečeno ekonomická delokalizace, podle něj výrazným způsobem snížila schopnost mobilizace lokální komunit. Na výsledcích výzkumu lokálních elit města Atlanty v USA dokazuje, že drtivá většina představitelů elity je svázána s místním obchodem. Velká část těchto lidí pak byla spojena jak s obchodními institucemi (banky, pojišťovny apod.), tak s veřejnými institucemi (různé regionální agentury zabývající se veřejnými službami). Heying rovněž poukazuje na to, že hustota sítí v elitách je v devadesátých letech o 100 % menší než v letech šedesátých, rovněž počet lidí, kteří jsou občansky angažováni zároveň v obchodních, neziskových i veřejných institucích, klesl téměř na třetinu. Právě přítomnost těchto spojovatelů tří sek-

torů považuje za klíčovou pro občanské cítění (lidé sedící na více místech mají větší rozhled). Vysvětlení poklesu občanské angažovanosti vidí v delokalizaci ekonomických subjektů, s čímž souvisí delokalizace zájmů elit. V nové ekonomice je eliminována důležitá proměnná – lokalita, místo. Mizí tedy vztah mezi strukturou lokální ekonomiky a strukturou lokálních elit, což má za následek pokles soudržnosti sítí lokálních elit. Spolu s rostoucí mobilitou může mít tento proces vliv na dobrovolnický sektor v lokální komunitě, resp. na schopnost komunity vytvářet spolkový život [Heying 1997].

3. Neziskový sektor jako významná součást občanské společnosti

Ať se díváme na občanskou společnost optikou toho či onoho konceptu, nelze nepřiznat zásadní roli dobrovolnému sdružování lidí do spolků, jež má za následek existenci významné sociální a ekonomické síly – neziskového sektoru.

Občanská společnost je vlastně jakýmsi ideálním typem s vlastní logikou, která předurčuje formy jednání. Tak jako je hierarchie základním principem pro stát a zisk a ztráta pro trh, tak je dobrovolnictví hlavním principem v neziskovém sektoru [Salamon, Anheier 1997–2].

Přestože neziskový sektor sehrává v sociálním, politickém, kulturním i ekonomickém životě společností stále větší roli, je velmi často v analýzách moderních společností přehlížen a podceňován. Za těmito čistě empirickými nedostatky však vězí problém daleko většího, můžeme říci konceptuálního či ideologického, rozsahu. Levice se podle Salamona obává, že by neziskový sektor mohl podlamovat rozsáhlá sociální opatření státu, pravice naopak tvrdí, že růst neziskového sektoru popře konzervativní kritiku státní expanze na úkor neziskových organizací. Výsledkem se stává kuriózní konspirační mlčení o jednom z významných rysů současného společenského života a neschopnost vymanit se z dichotomického modelu trhu a státu, veřejného a soukromého sektoru. Přesto však je třetímu sektoru připisována stále větší důležitost jak v akademické diskuzi tak ve veřejném diskurzu [Salamon, Anheier 1997–1].

Problematičnost koncepčního uchopení neziskového sektoru vězí rovněž v jeho velké diverzitě, existenci mnoha rozmanitých druhů organizací, pro které někteří jen těžko hledají společné charakteristiky. Dalším důvodem opomíjení neziskového sektoru je dosavadní převaha dvou dalších sektorů – trhu a státu, institucionálních komplexů s velkou sociální a ekonomickou silou. Neziskový sektor má však podle Salamona větší sílu, než se může zdát, např. ve Spojených státech představuje více jak polovinu nemocničních lůžek, polovinu univerzit a dalších škol, většinu sociálních služeb a v podstatě veškerou kulturní aktivitu. [Salamon, Anheier 1997–2].

Pro třetí sektor existuje mnoho termínů, z nichž každý poukazuje na jeho určitou vlastnost:

Termín charitativní sektor zdůrazňuje fakt, že sektor získává určitou podporu ze soukromých charitativních nadací. Pojem nezávislý sektor upozorňuje na důležitost role „třetí síly“, existující vně trhu a státu (nikoli však finančně nezávislé, finanční podpora přichází jak ze státní tak ze soukromé oblasti). Termín dobrovolnický sektor poukazuje na nezanedbatelnou roli dobrovolníků. Termín „daním nepodléhající“ sektor reflektuje fakt, že ve většině zemí jsou organizace třetího sektoru oproštěné od daní. Označení neziskový sektor pak zdůrazňuje, že organizace tohoto sektoru nevznikají primárně za účelem zisku pro své majitele.

Nejzásadnějším nedostatkem diskuse o občanském sektoru je podle Salamona absence společné definice neziskového sektoru. Existuje několik principů, na jejichž základě jsou po-

stavené definice třetího sektoru, od právního, přes ekonomický (definice podle zdroje příjmů) až po funkcionální (popisuje funkce a cíle neziskového sektoru v obecném slova smyslu, např. O'Neil definuje neziskové organizace jako „soukromé organizace sloužící veřejnému zájmu“ [cit. podle Salamon 1997–2:31]; definice se může zaměřovat i na užší výběr zájmů, poukazuje na solidaritu a vzájemnost jako základní rozlišující znak organizací neziskového sektoru, základním termínem je tu pojem „sdružení“, důraz je tedy na lidském sdružování – spíše než na organizaci, která je spojována s určitým stupněm hierarchie a formální struktury.

Jedna z neaktuálnějších definic je výsledkem úsilí badatelů z nejrůznějších zemí účastnících se na projektu *The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project*, kteří se pokusili sladit terminologii a využívané koncepty neziskového sektoru v různých zemích světa. Výsledkem porovnání národních konceptů je strukturně-operacionální definice, která poukazuje na základní strukturu a chod organizace. Vlastnosti obsažené v této definici se mohou měnit podle aktuálních podmínek jednotlivých společností. Na základě zmíněné mezinárodní spolupráce Salamon uvádí pět znaků využitelných pro sestavení společné definice [Salamon, Anheier 1997–2:33]. Organizace občanského sektoru jsou:

- ❑ **organizované**, tzn. do určité míry institucionalizované
- ❑ **soukromé**, tzn. institucionálně oddělené od státu
- ❑ **neziskové**, tzn. že zisk takové organizace nepřipadne jejím majitelům či manažerům, ale bude využit k dosažení cílů organizace
- ❑ **samosprávné**, tzn. že organizace nejsou řízeny zvenčí, ale samy mají kontrolu nad svými aktivitami
- ❑ **dobrovolnické**, tzn. významným prvkem organizace je dobrovolná participace

Neméně důležitým problémem v diskusi o konceptu neziskového sektoru je jeho klasifikace. Zatímco definice určuje, co mají organizace neziskového sektoru společné, klasifikace určuje rozdíly mezi nimi. Obě pak umožňují mezinárodní srovnání. Otázkou zůstává, zda je toto rozsáhlé srovnání neziskových sektorů vůbec možné. Jednou ze základních typologií neziskového sektoru je rozdělení na organizace vzájemně prospěšné a veřejně prospěšné, další možnou cestou je pak dělení na servisní a advokační organizace [Frič, Goulli 2001]. Z mezinárodního srovnávacího projektu John Hopkins University vyplynula následující oborová klasifikace (ICNPO – International Classification of Nonprofit Organizations) [Salamon, Anheier 1997–2:67]:

- ❑ 1/ kultura a rekreace
- ❑ 2/ vzdělání a výzkum
- ❑ 3 /zdraví
- ❑ 4/ sociální služby
- ❑ 5/ životní prostředí
- ❑ 6/ rozvoj komunity a bydlení
- ❑ 7/ ochrana práv a zájmů
- ❑ 8/ organizovaná dobročinnost
- ❑ 9/ náboženství
- ❑ 10/ mezinárodní aktivity
- ❑ 11/ profesní a pracovní vztahy
- ❑ 12/ ostatní

Z výsledků výzkumu [Salamon, Anheier 1997–2] vyplývá, že navzdory růstu moderního sociálního státu se občanská společnost, definovaná jako neziskový sektor, stává hlavní sociální a ekonomickou silou. V neziskovém sektoru je zaměstnána značná část občanů a jejich počet stále stoupá. Například ve Spojených státech, Francii i Německu tvoří zaměstnanost v neziskovém sektoru přibližně 6 % celkové zaměstnanosti. Výrazným způsobem se tento sektor podílí také na růstu zaměstnanosti – jedno z osmi nově vytvořených míst bylo právě z tohoto občanského sektoru. Rovněž se stále zvyšuje počet nově vzniklých subjektů neziskového sektoru, a to zejména ve čtyřech hlavních oblastech – vzdělání a výzkum, zdraví, sociální služby a kulturní a rekreační aktivity, – jež zabírají celých 80 % ekonomických nákladů v sektoru. Další zajímavé zjištění je, že v neziskovém sektoru hraje soukromé dárcovství (individuální, nadační i od podniků) v celku omezenou úlohu. Soukromé dárcovství tvoří 10 % celkových příjmů neziskových organizací, 49 % příjmů pak pochází z příspěvků a prodeje a 41 % prostředků získávají od vlád.

Významná míra organizované soukromé činnosti lokalizované mimo stát a trh se zdá být základním rysem vyspělých demokratických společností, a to bez ohledu na historické a společenské souvislosti. Lze mluvit o globální sdružovací revoluci (*associational revolution*), zapříčiněné ztrátou důvěry ve schopnost státu zajistit rozvoj, sociální služby či ochránit životní prostředí [Salamon, Anheier, 1997–1].

4. Regionální diference občanské společnosti

Stejně jako jsou prostorově diferencovány politické orientace a občanské postoje, můžeme mluvit o jistém stupni regionální diference občanské společnosti v tom smyslu, jak o tom hovoří Putnam [1993] či Salamon [1997–2]. Co se týče politických orientací, jeden z přístupů se přiklání k vysvětlení politických orientací voličů zejména strukturálními charakteristikami (*compositional approach*), prostorovou diferenciaci pak považuje za odvozenou od složení obyvatelstva [Kostecký 2002]. Druhý přístup klade důraz právě na prostorový kontext, v němž se jedinec rozhoduje (*contextual approach*), důležité jsou místní podmínky, vztah mezi jednotlivcem a skupinou, mezi skupinami navzájem historie regionu [Kostecký 2002].

Regionální rozdíly politických orientací nejsou pouhým odrazem různosti ve složení regionálních populací, ale vytvářejí se v souvislosti s prostředím jedinců. Kontextuální charakter mají i další informace, např. členství v politických stranách a zájmových sdruženích, příslušnost k církvím, sledovaná média. Důležitý je teritoriální kontext, definovaný momentální politickou, ekonomickou a sociální situací regionu, politickou kulturou, dlouhodobými vzorci politického chování [Kostecký, 2002].

Na národní úrovni se pokusil otázku existence regionálních rozdílů občanské společnosti zodpovědět Robert Putnam ve svém výzkumu italské občanské společnosti. Vytvořil čtyři hlavní indikátory občanskosti regionů v Itálii [Putnam 1993]: termín občanská komunita zahrnuje první dva indikátory: existenci asociací (resp. počet obyvatel na jednu asociaci) a četnost novin. Dalším souhrnným indikátorem je politické chování, které rovněž obsahuje dva dílčí indikátory: volební účast a preferenční volbu (volba jednotlivců poukazuje na klientelismus). Dohromady tvoří tyto indikátory index občanské komunity. Tento index podle Putnama souvisí s nejrůznějšími aspekty života společnosti – charakter styků občanů s politikou, charakter politických elit, politická autorita (horizontální nebo vertikální), přístupnost politiků kompromisu, schopnost řešit problémy, charakter vztahů politických stran k občanům (př.

vztah patron-klient), politické postoje lidí – v méně občanských společnostech je to odcizenost, bezmocnost, pocit vykořisťování a zneužívání, nedodržování pravidel, velká míra korupce, nespokojenost se životem atd. Existence prvků občanské společnosti (rozvinutost občanské společnosti) souvisí rovněž s politickými postoji lidí k demokratickému uspořádání a jejich občanskou kulturou.

Problémem empirického výzkumu občanské společnosti a měření sociálního kapitálu se zabývali i Dietlind Stolle a Thomas Rochon, kteří uvádějí několik skupin indikátorů sociálního kapitálu ve společnosti [Stolle a Rochon 1998], jež rovněž mohou sloužit k regionálnímu porovnávání stavu občanské společnosti. První skupina indikátorů je zaměřená na participaci a angažovanost občanů, druhá na reciprocitu v komunitě, třetí blok indikátorů je orientován na důvěru veřejným činitelům a institucím, ve čtvrté skupině jsou postojové proměnné (tolerance, optimismus, postoj k černému pasažerství apod.). Stolle a Rochon provedli výzkum na členech 102 asociací a došli k závěru, že členství v asociacích významně koreluje se všemi skupinami uvedených indikátorů.

Existuje významná korelace mezi výkonem regionální vlády a indexem občanské komunity. Prediktivní hodnota indexu občanské komunity je větší než hodnota ekonomických podmínek [Putnam 1993]. V méně občanských regionech charakterizují vztah mezi občanem a politikem vertikální sítě autority a závislosti, klientelistické jednání, elitářství, lidé se s politiky stýkají zejména v osobních záležitostech (20 % proti 5 % v občanských regionech). V občanských regionech lze naproti tomu pozorovat projevy politické rovnosti. Lidé v méně občanských regionech se cítí více odcizení, bezmocní a zneužívání, vládne vyšší korupce a lidé očekávají nedodržování pravidel. V občanských regionech od sebe lidé navzájem očekávají dodržování pravidel hry a vyjadřují větší spokojenost se životem. Ve více občanských regionech je důvěra klíčovou složkou éthosu, který udržuje ekonomickou dynamiku a výkon vlády [Putnam 1993].

5. Regionální diference neziskového sektoru

V devadesátých letech byl pod záštitou výše zmíněného mezinárodního projektu John Hopkins University proveden velký srovnávací výzkum neziskového sektoru. Země do tohoto výzkumu byly vybrány tak, aby reprezentovaly různé stupně vývoje, různé systémy sociálních služeb i rozličné kulturní a náboženské tradice. Výzkum byl zaměřen na klíčové institucionální komponenty občanské společnosti – soukromý dobrovolnický, či jinak řečeno neziskový sektor, definovaný jako soubor organizovaných subjektů, které jsou neziskové, samosprávné a založené na principu dobrovolnosti. Tato definice nezahrnuje sice celou občanskou společnost ve své komplexnosti, nezahrnuje např. svobodný tisk, náboženský život, individuální participaci na veřejném životě či sféru ochrany občanských práv, ale ztělesňuje její klíčovou součást [Salamon, Anheier 1997–2].

Závěry výzkumu ve třinácti zemích jsou následující. V žádné ze zemí, s výjimkou USA a VB, neexistuje koherentní koncept neziskového sektoru. Pojmy jako „neziskový“ či „dobrovolnický“ jsou vysoce kulturně determinovány a jsou závislé na daných právních systémech. Je tedy nemožné mezinárodní srovnání s využitím lokálních definic. V každé zemi tak bylo identifikováno množství subjektů, které vyhovují konceptu zachycenému v strukturálně-operacionální definici. Znamená to, že nebyl nalezen společný pojem pro neziskový sektor, ale byly identifikovány neziskové instituce, které vykazují jistý stupeň podobnosti a vytvářejí tak koncept neziskového sektoru, souboru organizací sdílejících společné charakteristiky. Je

to jakýsi společný jmenovatel či referenční bod, umožňující zaměřit se na centrální teoretické otázky. Co vysvětluje přítomnost či absence více či méně zřetelného neziskového sektoru v různých společnostech? Jaké rozdíly existují ve velikosti, rozložení a struktuře souboru těchto organizací a jaké faktory tyto rozdíly a podobnosti podmiňují? Jaký je vztah neziskového sektoru ke státu a trhu?

Salamon uvádí čtyři hlavní faktory ovlivňující podobu neziskového sektoru v zemi. Prvním z nich je právní systém země, který může usnadnit či ztížit zakládání určitých druhů institucí. Právě to, že ve Spojených státech a Velké Británii je neziskový sektor více koherentní a vitálnější než v Evropě, je dáno do značné míry tímto ovlivňujícím faktorem. Přirozené právo těchto zemí, oproti občanskému právu mnoha zemí evropských, je příznivější životaschopnosti tohoto sektoru. Dalším faktorem je stupeň rozvoje dané země. Jelikož je pojem rozvoj velmi nejednoznačný a zahrnuje mnoho potenciálních rozměrů, soustředili se autoři na několik klíčových znaků: 1/ stupeň sociální diferenciací přinášející ekonomický růst – čím větší je diferenciací sociálních rolí, tím jasnější je vymezení neziskového sektoru; 2/ vzestup městských průmyslových a obchodních elit a střední třídy odborníků, kteří se zejména podílejí na vytváření neziskového sektoru; 3/ existence komunikačních možností, umožňujících nové formy mobilizace a organizace. Stupeň centralizace ve společnosti je dalším klíčovým faktorem ovlivňujícím podobu neziskového sektoru, čím centralizovanější struktura, tím méně prostoru pro soudržný neziskový sektor (např. ve federativním Německu je tento sektor výrazněji profilován než v centralistické Francii). Posledním z faktorů je vládní politika, která má značný vliv na rozvoj neziskového sektoru, významným se ukázal právě postoj vládnoucích elit k alternativním centrům organizovaného jednání. Negativní postoj, obava před jinými zdroji moci, vede k omezování působnosti neziskových organizací a dobrovolnických aktivit, jež se snaží využít k vlastnímu vlivu a kontrole. Důležitým aspektem je také to, do jaké míry dovolí vládnoucí elity těmto alternativním centrům podílet se na distribuci státem financovaných služeb. Vzájemný vztah podpory mezi státem a neziskovým sektorem má dlouhou tradici v USA. Rovněž německý princip subsidiarity umožňuje neziskovým organizacím distribuovat státní podporu. V tomto případě však může vzniknout určité nebezpečí, že se neziskový sektor stane agentem státu a ztratí svoji nezávislost [Salamon, Anheier, 1997–2].

Žádný z těchto faktorů neurčuje podobu neziskového sektoru sám o sobě, důležitá je jejich vzájemná interakce. Tyto čtyři faktory vytvářejí rámec pro identifikaci rozdílů a podobností v charakteru a struktuře neziskových sektorů v různých zemích. Považujeme-li neziskový sektor za výrazný aspekt občanské společnosti, pak se i popsané faktory určitým způsobem vztahují ke stavu občanské společnosti. Pokud vztáhneme tyto faktory k předchozím teoretickým úvahám o strukturálním a sociokulturním konceptu občanské společnosti, lze říci, že kombinují oba přístupy: zahrnují jak strukturální charakteristiky, tak charakteristiky, jež lze označit za sociokulturní.

Z jiného mezinárodního srovnání vyplývají další možná vysvětlení národních odlišností v členství v neziskových dobrovolnických asociacích, jež mají ekonomický, náboženský a politický základ [Curtis, Baer, Graft 2001]. Prvním z nich, ekonomické vysvětlení diferenciací členství v asociacích mezi státy, poukazuje na industrializaci společnosti. Čím dříve proběhla ve společnosti industrializace, tím rozsáhlejší je dobrovolnická aktivita asociací. Industrializace s sebou přinesla specializaci v povoláních, vyšší vzdělanost a vyšší příjmy, což znamenalo vyšší statusové rozdíly. Vytvářely se tak statusové vrstvy, kolem nichž se formovaly rozličné zájmové dobrovolné skupiny. Putnam však prosazuje opačný pohled: ekonomický

rozvoj země považuje za důsledek občanské aktivity a vysoké hladiny sociálního kapitálu, nikoli za jejich příčinu [Putnam 1993, 1995].

Druhé vysvětlení mezinárodních rozdílů je založeno na působení náboženských tradic. Společnosti, v nichž převládá protestantské vyznání, mají rozvinutější systém dobrovolných asociací, na rozdíl od společností, kde dominují korporativistická, hierarchická a často i státem financovaná náboženství (katolicismus, islám, ortodoxní křesťanství). Protestantismus dává před spoléháním se na stát či na církve přednost svobodnému a dobrovolnému sdružování lidí za účelem naplňování nejrůznějších sociálních potřeb. Protestantská církev je více účastnická a rovnostářská, zatímco katolická je spíše elitářská a hierarchická.

Další z možných vysvětlení tkví ve vlivu různých typů politického uspořádání demokratických společností na spolkovou aktivitu. Zatímco tradičně korporativistické demokracie, vzhledem k jejich elitářskému institucionálnímu uspořádání (Rakousko, Francie, Itálie), vykazují spíše menší spolkovou aktivitu, liberální a sociálně demokratické státy jsou na tom co se týče dobrovolnické aktivity lépe, i když z různých důvodů. V liberálním demokratickém uspořádání jsou neziskové instituce substitutem sociálního státu, kdežto sociálně demokratické státy podporují občanskou angažovanost v neziskových organizacích, které jsou často financované státem. Jiným politickým vysvětlením může být rovněž stupeň politické stability a kontinuity demokracie v zemi, jež znamenají větší či menší zkušenosti občanů s angažováním se v neziskových organizacích [Curtis, Baer, Graft 2001].

6. Závěry

Občanská společnost je nezbytnou, nikoli však jedinou podmínkou demokracie. Badatelská pozornost, která je tomuto pojmu věnována, však poukazuje na jeho výjimečné postavení v rámci společenskovedního studia novodobých demokratických společenských řádů.

Přestože lze do jisté míry souhlasit s kritikou sociokulturního pojmání občanské společnosti představovaného zejména prací Roberta Putnama z pozic těch, kteří kladou zásadní důraz ohledně existence občanské společnosti na strukturální charakteristiky (politické a ekonomické činitele), nelze opominout obrovský přínos tohoto přístupu k analýze demokracie a občanské společnosti. Politické instituce a ekonomický systém společnosti jistě sehrávají ve vývoji občanské společnosti důležitou roli, jak však dokazuje Salamon [Salamon, Anheier 1997–2], neziskový sektor tvořený občanskými sdruženími se stal, vedle trhu a státu, jednou ze základních společenských sil a jedním z nejvýznamnějších aspektů občanské společnosti. Proto je zkoumání občanské angažovanosti (sdružování lidí do spolků), spolu s dalšími sociokulturními charakteristikami, nezbytnou součástí analýz občanské společnosti a demokracie. Navíc tyto charakteristiky umožňují regionální srovnávání, nejen na mezinárodní úrovni, kde se nabízí i srovnání strukturálních vlivů v tom či onom státě, ale i uvnitř jednotlivých států [Putnam 1993]. Srovnání občanské společnosti v regionech České republiky, inspirované do jisté míry právě neotocquevillánským přístupem, je náplní naší další výzkumné práce (viz Příloha).

Příloha

Po pádu komunistického režimu v roce 1989 započal v České republice, stejně jako v ostatních zemích střední a východní Evropy, dynamický rozvoj občanské společnosti. Spontánně vznikalo značné množství institucí občanské společnosti, jako jsou občanská sdružení či nadace [Frič a Goulli, 2001; Stachová 2002]. V souvislosti s tímto rozvojem byla rovněž nastolena debata o fenoménu občanské společnosti, které se zúčastňují někteří významní teoretikové [Alan, 1995; Bělohorský, 1992, 1997; Marada, 1998, 2000]. Neproběhl tu však zatím žádný rozsáhlejší výzkum vycházející ze sociologických teorií občanské společnosti či sociálního kapitálu, tak jak byly zmíněny výše.

Existuje několik přístupů k chápání pojmu občanská společnost, od těch vycházejících z konceptu občanství (práva a povinnosti občanů vůči společenství), přes strukturální přístupy akcentující politický systém či ekonomickou situaci, k teoriím pojímajícím občanskou společnost jako výsledek dobrovolnického sdružování do nejrůznějších zájmových asociací a spolků. Jedním ze způsobů, jak empiricky studovat občanskou společnost, bývá často, jak je poukázáno výše, i její operacionalizace na neziskový sektor, čili soubor neziskových dobrovolnických organizací působících ve společnosti (občanská sdružení, nadace apod.).

V tranzitivních společnostech, jako je Česká republika, je právě neziskovému sektoru připisována významná role při demokratizaci poměrů a budování občanské společnosti [Frič, Goulli 2001]. Analýzou českého neziskového sektoru a s ním souvisejícími aspekty se zabývalo několik výzkumných projektů Agentury neziskového sektoru (*Aktivity a potřeby neziskového sektoru*, *Neziskový sektor a veřejný život v ČR*, *Dárcovství a dobrovolnictví v ČR*). Jedním z nejvýznamnějších a nejrozsáhlejších empirických výzkumů byl mezinárodní srovnávací výzkum neziskového sektoru (*The Johns Hopkins University Comparative Nonprofit Sector Project*), do něhož byla zapojena i Česká republika [Frič, Goulli 2001; Salamon 1999]. Žádný z výzkumů se však neorientoval na regionální kontext v rámci České republiky.

V rámci projektu *Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů* jsme si položili otázku, zda existuje v České republice regionální diference jedné výrazné složky občanské společnosti – neziskového sektoru. Do jisté míry tak přebíráme sociokulturní přístup k občanské společnosti

Za účelem regionálního porovnání v rámci České republiky byla vyhotovena databáze neziskových organizací registrovaných Ministerstvem vnitra na podzim 2001 ve čtyřech sledovaných regionech (region Praha skládající se z okresů Praha, Praha-východ, Praha-západ, region Ostrava zahrnující okresy Ostrava a Karviná, region Louny zahrnující okresy Beroun, Louny, Kladno, Rakovník a region Zlín zahrnuje okresy Hodonín, Uherské Hradiště, Zlín) a jejich následná klasifikace (klasifikace nebyla provedena v okrese Praha, kde počet sdružení přesahuje 8000, a proto nebylo roztřídění v rámci projektu technicky proveditelné; pro srovnání typů sdružení je tak použit region skládající se z okresů Praha-východ a Praha-západ).

Důvodem využití centrální databáze ministerstva vnitra je fakt, že je v podstatě jedinou evidencí občanských sdružení v České republice. Je přístupná na webových stránkách ministerstva a obsahuje kromě názvu sdružení rovněž jeho adresu. Využívat k regionální analýze

pouze adresu, na které je sdružení registrováno, může být do jisté míry zavádějící (sdružení může působit i mimo region), ale pro takto rozsáhlé srovnání nelze získat jiné informace o rozsahu působnosti každého sdružení.

Při přepočtu celkového počtu registrovaných sdružení na počet obyvatel regionu lze vysledovat určité rozdíly. Nejméně obyvatel na jedno občanské sdružení připadá v regionu Praha (141 obyvatel/ občanské sdružení, při pomnutí hlavního města je to 220 obyvatel na sdružení). Dalším regionem v pořadí je region Louny s 207 obyvateli na jedno občanské sdružení, dále region Zlín, kde na jedno sdružení připadá 270 obyvatel, a nakonec region Ostrava s 397 obyvateli na jedno občanské sdružení. V regionu Praha, zahrnujícím hlavní město s více jak milionem obyvatel a zaujímajícím mezi ostatními regiony specifické postavení, je nejvíce občanských sdružení (nejméně obyvatel na jedno občanské sdružení), což jistě není překvapivé. Region Ostrava představuje opačný pól, tedy nejvíce obyvatel na jedno občanské sdružení. Tato data vypovídají sice o počtu existujících či registrovaných občanských sdružení, ale neříkají nám nic o počtu jejich členů, tedy o členství v nich, a o rozsahu působnosti těchto sdružení, jež může být i mimo region (okres).

Jak z další analýzy této databáze, tak z analýzy individuálních dat sebraných v regionech v rámci výzkumu však vyplývá, že mezi těmito regiony neexistuje žádná výrazná diferenciace co se týče členství v neziskových organizacích či jejich počtu a skladbě. Odpovědi na otázku, zda je respondent funkcionářem či členem občanského sdružení, veřejně prospěšné společnosti či jiných zájmových spolků, se mezi regiony signifikantně neliší (viz tabulka č.1).

Tab.č 1

	Region Praha	region Ostrava	region Zlín	region Louny
funkcionář	2.7	3.3	3.4	3.3
člen	10.5	11.5	14.1	12.4
není člen	82.1	84.1	81.6	81.6

Dopočet do 100% ve sloupci tvoří odpovědi Neví, Neodpověděl/a, Netýká se.

Analýza databáze, vytvořené ze seznamu registrovaných občanských sdružení, poukazuje na určité rozdíly mezi sledovanými regiony. Co se týče oblastí působení občanských sdružení, nalezneme mezi regiony pouze několik odlišností vyplývajících z jejich povahy (např. v Ostravě výrazně převažuje počet odborových organizací, v regionech s větším počtem malých obcí (region Louny a Zlín) zase převažují hasičské a myslivecké spolky, v moravském regionu Zlín je výrazně více folklorních spolků). Co se týče sportovních sdružení, jejich podíl v celkovém počtu se ve všech regionech pohybuje kolem 40 %, zájmová sdružení a sdružení pro volný čas tvoří kolem 4 % celkového počtu v regionech Zlín, Louny, Ostrava a 6 % v regionu Praha – východ a Praha – západ. Nejvýrazněji se regiony odlišují v počtu sdružení zaměřených na kulturu, umění, životní prostředí a vzdělávání (tato sdružení jsme sloučili do jedné kategorie z důvodu malého počtu subjektů). Zatímco v regionu Louny představují tato sdružení 7%, v ostatních regionech je podíl vyšší (Ostrava – 12,4%, Praha – východ a Praha – západ 13,6%, Zlín – 15,2%). Vyšší podíl sdružení v kulturní oblasti ve Zlínském regionu je zapříčiněn právě existencí zmiňovaných folklorních spolků, vycházející z dlouhodobé folklorní tradice regionu.

Tab. č. 2

region	Louny	Zlín	Ostrava	Praha VZ
oblast působení NGO				
sociální a zdravotní oblast	3.2	2.6	6.3	3.6
kultura, vzdělání, rozvoj	7.1	15.2	12.4	13.6
zájmová sdružení	3.8	3.4	3.8	6
sportovní sdružení	39.8	40.3	40.2	44.5
odborové svazy	0.9	0.9	5.4	0.2
sdružení podnikatelů, profesní sdružení	1.2	3	4.5	2.6
myslivecká sdružení	12.2	14.7	2.3	11.7
sdružení menšin	0.9	0.3	2.5	0.4
sdružení rodičů a přátel školy	4.2	11.3	13.7	3.7
sdružení nájemníků a vlastníků bytů	21.7	1.2	2.2	4.9
ostatní	4.6	5.2	5.2	7.7
celkem	100 %	100 %	100 %	100 %

Z porovnání typů občanských sdružení jednotlivých regionů vyplývá, že se jejich skladba až na některé výjimky výrazně neodlišuje. Rovněž členství v občanských asociacích, jak lze usuzovat z výzkumného šetření, se mezi jednotlivými regiony výrazně neliší, nelze tedy mluvit o jeho regionální diferenciaci. Občanská angažovanost dosahuje ve všech sledovaných regionech podobné úrovně. Je však třeba analyzovat další aspekty a indikátory občanské společnosti, jak jsou zmiňovány v teoretické části textu, abychom ukázali, zda lze v České republice uvažovat o výrazné regionální diferenciaci občanské společnosti.

Literatura

- Aberg, Martin 2000. „Putnam’s Social Capital Theory Goes East: A Case Study of Western Ukraine and L’viv., Europe – Asia Studies 52.
- Alan, Josef. 1995. *Dialogy o občanské společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství .
- Almond, Gabriel A.; Verba, Sidney 1963. *The Civic Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bělohradský, Václav. 1992. *Kapitalismus a občanské ctnosti*. Praha: Československý spisovatel.
- Bělohradský, Václav; Musil, Jiří; Novák, Josef. 1997. *Občanská společnost*. Praha: Grada, Centrum liberálních studií.
- Berman, Sheri. 2001. „Civil Society and Political Institutionalization.“ In *Civil Society and Social Capital Debate in Comparative Perspective*. Ed. By Foley, Michael W.; Edwards, Bob, Diani, Mario. University Press of New England. Hanover.
- Cigler, Alan, Joslyn, Mark R. 2002. „The Extensiveness of Group Membership and Social Capital: The Impact on Political Tolerance Attitudes. Political Research Quarterly 55.
- Curtis, James E., Baer, Douglas E., Grabb, Edward G. 2001. „Nations of Jointers: Explaining Voluntary Association Membership in Democratic Societies.“ *American Sociological Review* 66.

- Eastis, Carla M. 1998. „Organizational Diversity and the Production of Social Capital., *American Behavioral Scientist* 42.
- Edwards, Bob; Foley, Michael W. 1996. „The Paradox of Civil Society.“ *Journal of Democracy* 7.
- Edwards, Bob; Foley, Michael W. 1998. „Civil Society and Social Capital Beyond Putnam.“ *American Behavioral Scientist* 42.
- Foley, Michael W.; Edwards, Bob 1998. „Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective., *American Behavioral Scientist* 42.
- Foley, Michael W.; Edwards, Bob, Diani, Mario.2001. „Social Capital Reconsidered.“*In Civil Society and Social Capital Debate in Comparative Perspective*. Ed. By Foley, Michael W.; Edwards, Bob, Diani, Mario.University Press of New England. Hanover.
- Frič, Pavol; Šilhánová, Hana. 1997. *Rozhovory o neziskovém sektoru*. Praha: NROS.
- Frič, Pavol. 2000. *Strategie rozvoje neziskového sektoru*. Praha: Fórum dárců.
- Frič, Pavol. Rochdi Goulli. 2001. *Neziskový sektor v České republice*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Green, Andrew Thomas 1997. „Občanská společnost, ideje a utváření politiky.“ *Sociologický časopis* 33: 309–320.
- Heying, Charles H. 1997. „Civic Elites and Corporate Delocalization.“ *American Behavioral Scientist* 40.
- Hyden, Goran. 1997. „Civil Society, Social Capital, and Development: Dissection of Complex Discourse.“ *Studies in Comparative International Development* 32.
- Kostecký, Tomáš. (2002): *Political Parties after Communism: Developments in East-Central Europe*. Washington, D. C., Woodrow Wilson Center Press, 213. p.
- Kenworthy, Lane. 2001. „Social capital, Cooperation, and Economic Performance.“ In: *Civil Society and Social Capital Debate in Comparative Perspective*. Ed. By Foley, Michael W.; Edwards, Bob, Diani, Mario.University Press of New England. Hanover.
- Klicperova-Baker, Martina , Feireabend, Ivo K., Hofstetter Richard C., 1999. „Democracy and Civil Society.“ In: *Ready for Democracy?* Ed. Klicperova-Baker. Prague. Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Marada, Radim.2000. Étos, zájmy dispozice: o sociálních zdrojích občanství. *Sociologický časopis* 36, no. 4, s. 387-414-28.
- Marada, Radim. 1998. Can Inactive Society Be Civil?. *Sociální studia.*, 3, no. 1, s. 34-43-10.
- Müller, Karel. 2002. *Češi a občanská společnost*. Praha: TRITON.
- Newton, Kenneth 1997. „Social Capital and Democracy.“ *American Behavioral Scientist* 40.
- Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. 1995. „Bowling Alone: America’s Declining Social Capital., *Current* 373.
- Putnam, Robert D. 1999. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Potapchuk, William R.; Crocker Jr., Jarle P. 1999. „Exploring the Elements of Social Capital., *National Civic Review* 88.
- Rich, Paul. 1999. American Voluntarism, Social Capital, and political Culture. *Annals of the American Academy of Political & Social Science* 565.
- Rotberg, Robert I. 1999. „Social Capital and Political Culture in Africa, America, Australia, and Europe.“ *Journal of Interdisciplinary History* 29.
- Rose, Richard ; Mischler, William 1997. „Social Capital in Civic and Stressful Societies.“ *Studies in Comparative International Development* 32.

- Salamon, Lester M.; Anheier, Helmut K. 1999. *Nástup neziskového sektoru*. Praha: Agnes.
- Salamon, Lester M.; Anheier, Helmut K. 1997. „The Civil Society Sector.“ *Society: Social Sciences and Modern Society* 34. [1]
- Salamon, Lester M.; Anheier, Helmut K. 1997. *Defining the Nonprofit Sector. A cross-national analysis*. Manchester and New York: Manchester University Press. [2]
- Schofer, Evan, Foucarde-Gourinchas, Marion. 2001. „The Structural Context of Civic Engagement: Voluntary Associations Membership in Comparative Perspective.“ *American Sociological Review* 66.
- Sociologický slovník. 1996. Praha: Karolinum.
- Stachová, J. 2002. Sociální hnutí na hraně mezi organizací a neformální iniciativou, In: *Současná česká společnost, sociologické studie*. Praha: SoÚ AV ČR .
- Stolle, Dietlind; Rochon, Thomas R. 1998. „Are All Associations Alike?“ *American Behavioral Scientist* 42.
- Vajdová, Zdenka 1996. „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum.“ *Sociologický časopis* 32: 339–351.

Shrnutí

Publikace obsahuje práce tří autorů, členů týmu, který na Sociologickém ústavu AV ČR řeší výzkumný projekt Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů – analýza, metodologie, teorie, podpořený GA ČR (GA ČR 403/00/1713) na léta 2000–2002. Celý projekt je založen na hypotéze, že regionální rozdíly v politických orientacích nejsou jen pouhým odrazem různosti ve složení regionálních populací, neboť obyvatelstvo regionu, lokality není v tomto ohledu pouhým součtem jedinců žijících v daném regionu, resp. lokalitě. Politické orientace jedince se nevytvářejí bez souvislosti s prostředím, v němž daný jedinec žije. A teritoriální kontext může výrazně ovlivnit jak objektivní postavení jedince ve společnosti, tak jeho subjektivní vnímání osobní situace i situace ve společnosti jako celku.

První text je prací Tomáše Kosteckého. Představuje regionální pohled na vývoj české společnosti 90. let, jak ho lze vyvodit z komparace dat ze Sčítání v roce 1991 a 2001 a z výzkumů Sociologického ústavu, realizovaných v 90. letech. Jde o šetření Sociální stratifikace ve Východní Evropě po roce 1989 a šetření Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice. Autor se zabývá regionálními diferencemi socio-demografických ukazatelů, náboženského vyznání a regionálním vývojem sociálního statusu. Pozorované difference jsou ilustrovány souborem kartogramů. Pohled, který autor ze srovnání vyvozuje, poukazuje na horizont, v němž je třeba výsledkům analýz dat z našich výzkumných souborů rozumět a je vysvětlit.

Druhý text – Výběrová šetření a analýza agregátních dat – zpracovali T. Kostecký a D. Čermák. Vztahuje se přímo k dosažení metodologického cíle projektu. Tím je prověření statistických metod, umožňujících odhadovat vzájemné souvislosti mezi postavením jedince v sociální struktuře a jeho politickými orientacemi. V rámci projektu byl získán program, umožňující odhadovat kontingenční tabulky z marginálních četností. Fakt, že v projektu jsou k dispozici data z národního výběrového šetření i data z regionálních výběrových šetření v modelových regionech, umožňuje otestovat program. To je, porovnat statistický odhad založený na agregátních datech provedený programem LOCCONTINGENCY s výsledky skutečného výběrového šetření v příslušných regionech. Prezentovaný text přináší příklady toho, jak program pracuje a jak statistické odhady vypadají v porovnání s výsledky regionálních dat. Testování přineslo nadějně výsledky a zdá se, že metoda bude užitečná v situacích, kde vztahy mezi pozorovanými proměnnými univerzálního charakteru nejsou příliš ovlivněny regionálně specifickými faktory. Autoři předpokládají, že v testování budou pokračovat, aby bylo možné podrobněji prozkoumat možnosti a meze použití metody.

Poslední text v publikaci, Občanská společnost a neziskový sektor v regionálním kontextu, připravila Jana Stachová. Rekapituluje historii konceptu občanské společnosti a také současnou debatu o konceptu. Je možné rozlišit dva teoretické kontexty, v nichž se diskuze o konceptu občanské společnosti vede: socio-kulturní a strukturální. V rozsáhlé literatuře, z níž autorka čerpá, jsou diskutovány argumenty pro jeden i druhý přístup a také jejich kritika. Z obou stran se však přiznává zásadní role dobrovolného sdružování lidí do spolků a různých profesních nebo zájmových organizací, které má za následek existenci významné sociální i ekonomické síly – neziskového sektoru. V závěru jsou rekapitulovány indikátory po-

užívané ve výzkumech občanské společnosti. Zdá se, že inspirace neotocquevilliánským přístupem k výzkumu občanské společnosti, jak je v projektu zakomponovaná, bude v analýzách plodná.

Summary

The publication contains the work of three authors, members of a team at the Institute of Sociology, Academy of Sciences CR, conducting the research project The Influence of Territorially Specific Factors on the Formation of Political Orientations of Voters (GA ČR 403/00/1713) between 2000 and 2002. The project is based on a hypothesis that regional differences in political orientations are not a mere reflection of the differences in the compositions of regional populations because the population of a region or location is not, in this respect, a mere total of individuals living in this region or location. Political orientations of individuals are not developed without a relation to the environment in which an individual lives. A territorial context can significantly influence both the objective position of an individual in society as well as his or her subjective perception of a personal situation and situation in society as a whole.

The first text by Tomáš Kostecký presents a regional view of the development of Czech society in the 90's gleaned from a comparison of data in the Census of 1991 and 2001 and from surveys conducted by Institute of Sociology in the 1990's. These surveys are Social Stratification in Eastern Europe after 1989 and the survey Ten Years of Social Transformation in the Czech and Slovak Republics. The author looks into regional differentiation of socio-demographic indicators, creed and regional development of the social status. The differences discovered are presented with a set of cartograms. The view the author develops based on the comparison points to the horizon in which it is necessary to understand and explain data from our research sets.

The second text Surveys and Analysis of Aggregated Data is authored by T. Kostecký and D. Čermák. It is related directly to achieving the methodological objective of the project, which is the verification of statistical methods allowing to assess mutual relations between the position of an individual in the social structure and his or her political orientations. During the project, a program has been acquired which allows adept contingency tables to marginal frequencies. The fact that data from national surveys and from regional surveys in model regions are available in the program makes it possible to test the program, i. e., to compare the statistical estimate, based on aggregated data, performed using the LOCCONTINGENCY program with the results of actual surveys in given regions. The text at hand brings examples of how the program works and how statistical estimates look compared to results of regional data. Testing has yielded positive results and it seems that the method will be useful in situations where the relationships between observed variables of a universal nature are not too influenced by regionally specific factors. The authors presume that the testing will continue in order to be able to examine in greater detail the possibilities and limits of using this method.

The last text in the publication, Civil Society and the Non-Profit Sector in the Regional Context has been authored by Jana Stachová. It recaps the history of the concept of civil society and also the current debate of the concept. In this debate we can differentiate two theoret-

ical contexts in which the discussions on the concept of civil society occurs: socio-cultural and structural. In extensive literature on which the author has drawn, arguments for each of the approaches are discussed as well as their critiques. Both approaches, however, admit the crucial role of voluntary association of people in unions and various professional or leisure organizations, which results in the existence of an important social and economic power – the non-profit sector. In conclusion, indicators used in surveys of civil society are recapped. It appears that the inspiration with neo-Tocquevillian approach to the study of civil society (that has been incorporated in the project) will be fruitful for analyses.

Zusammenfassung

Die Publikation enthält Texte dreier Autoren, die sich als Mitglieder eines Forschungsteams am Soziologischen Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik mit dem Forschungsprojekt „Einfluss territorial spezifischer Faktoren auf die politische Orientierung der Wähler – Analyse, Methodologie und Theorie“ befassen. Dieses Projekt wird von der tschechischen Grant-Agentur (GA ČR 403/00/1713) gefördert und läuft im Zeitraum 2000–2002. Grundlage des Projekts ist die Hypothese, dass regionale Unterschiede in der politischen Orientierung nicht nur die regional unterschiedliche Zusammensetzung der Bevölkerungsstruktur widerspiegeln, da die Einwohnerschaft einer bestimmten Region in dieser Hinsicht nicht die bloße Summe der in dieser Region lebenden Individuen darstellt. Die politische Orientierung des Einzelnen bildet sich nicht ohne Zusammenhang mit dem Umfeld, in dem dieser Einzelne lebt. Der territoriale Kontext kann sowohl die objektive Stellung des Einzelnen in der Gesellschaft stark beeinflussen, als auch dessen subjektive Wahrnehmung seiner persönlichen Situation sowie der gesellschaftlichen Lage insgesamt.

Der erste Text stammt von Tomáš Kostecký und stellt die regionale Sichtweise der Entwicklung der tschechischen Gesellschaft in den 90er Jahren dar. Diese Perspektive ergibt sich aus dem Vergleich der Daten der Volkszählungen von 1991 und 2001, sowie aus den in den 90er Jahren durch das Soziologische Institut durchgeführten Untersuchungen „Soziale Stratifikation in Osteuropa nach 1989“ und „Zehn Jahre gesellschaftliche Transformation in Tschechien und der Slowakei“. Der Autor beschäftigt sich mit den regionalen Unterschieden sozio-demographischer Indikatoren, religiöser Bekenntnisse und mit der regionalen Entwicklung des Sozialstatus. Die Differenzen werden in zahlreichen Kartogrammen aufgezeigt. Der Autor weist in der Schlussfolgerung auf den Hintergrund hin, vor dem die Ergebnisse der Datenanalysen unserer Forschungsprojekte zu verstehen und zu erläutern sind.

Der zweite Text – „Erhebungen und Analyse von Aggregat-Daten“ stammt von T. Kostecký und D. Čermák und bezieht sich direkt auf die Erreichung des methodologischen Ziels dieses Projekts, nämlich der Prüfung statistischer Methoden zur Einschätzung der wechselseitigen Zusammenhänge zwischen der Stellung des Einzelnen in der Sozialstruktur und seiner politischen Orientierung. Im Rahmen des Projekts wurde ein Software-Programm erworben, mit dessen Hilfe Kontingenz-Tabellen aus marginalen Häufigkeiten abgeschätzt werden können. Das Programm konnte anhand der im Projekt vorhandenen gesamtstaatlichen und regionalen Daten getestet werden, indem die auf Aggregat-Daten basierende statistische Abschätzung des Programms LOCCONTINGENCY mit den Ergebnissen der Untersuchungen in den jeweiligen Modellregionen verglichen wurde. Im Text werden Beispiele dafür ge-

zeigt, wie das Programm arbeitet und wie die statistischen Abschätzungen im Vergleich mit den regionalen Daten aussehen. Die Ergebnisse dieses Tests geben Anlass zur Hoffnung, und es scheint, dass die Methode in den Fällen angewandt werden kann, in denen die Beziehungen zwischen den beobachteten Variablen nicht allzu stark von regional spezifischen Faktoren beeinflusst werden. Die Autoren gehen davon aus, dass die Tests weitergeführt werden, um die Möglichkeiten und Grenzen dieser Methode näher zu erforschen.

Der dritte und letzte Text der Publikation – „Zivilgesellschaft und dritter Sektor im regionalen Kontext“ – stammt von Jana Stachová, welche die Geschichte des Konzepts der Zivilgesellschaft sowie die derzeitige Diskussion dieses Konzepts aufzeigt. In dieser Diskussion sind zwei theoretische Zusammenhänge zu unterscheiden, in denen die Diskussion geführt wird, nämlich der soziokulturelle und der strukturelle Kontext. In der umfangreichen Literatur, auf die die Autorin zurückgreift, werden die Argumente für beide Ansätze sowie deren Kritik diskutiert. Beide Ansätze erkennen freilich die grundlegende Rolle der freiwilligen Zusammenschließens von Menschen in Vereinen und Fach- oder Interessenverbänden an, welches die Existenz des dritten Sektors als einer bedeutenden sozialen und ökonomischen Kraft begründet. Abschließend werden die in den Forschungen über die Zivilgesellschaft verwendeten Indikatoren rekapituliert. Es scheint, dass der in das Projekt integrierte neotocquevillsche Ansatz zur Erforschung der Zivilgesellschaft in den Analysen Frucht tragen wird.

PUBLIKACE EDICE „SOCIOLOGICAL PAPERS“

Edice „Sociological Papers“ je pokračováním edice „Working Papers“, která vychází od roku 1989.

- SP 02:6 Z. Vajdová, J. Kabele: Možnosti chápání hierarchií a jejich komunistická éra.
SP 02:5 P. Sunega, D. Čermák, Z. Vajdová: Dráhy bydlení v ČR 1960–2001. 97 s., 177 Kč
SP 02:4 Z. R. Nešpor: Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let. 85 s., 148 Kč
SP 02:3 M. Lux: Spokojenost českých občanů s bydlením. 56 s., 93 Kč
SP 02:2 N. Simonová: The Influence of Family Origin on the Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989, 36 s., 73 Kč
SP 02:1 P. Machonin, M. Tuček: Zrod a další vývoj nových elit v České republice (od konce osmdesátých let 20. století do jara 2002; 64 s., 97 Kč
SP 01:12 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohoutek, Z. Vajdová: Kdo se bojí hierarchií? Dědictví komunistické vlády; 99 s., 133 Kč
SP 01:11 H. Jeřábek a E. Veisová: 11 September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum International On-line Communication Research; 60 s., 95 Kč
SP 01:10 J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová: Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích; 83 s., 117 Kč
SP 01:9 T. Kostelecký: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání České a Slovenské republiky; 96 s., 133 Kč
SP 01:8 M. Novák a K. Vlachová: Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality; 32 s., 68 Kč
SP 01:7 D. Kozlíková: Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?; 64 s., 100 Kč
SP 01:6 P. Soukup: ISSP – Životní prostředí; 74 s., 105 Kč
SP 01:5 J. Večerník: Mzdová a příjmová diferenciace v České republice v transformačním období; 66 s., 111 Kč
SP 01:4 F. Zich: The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border; 54 s., 88 Kč
SP 01:3 P. Sunega: Adresný příspěvek na nájemné v prostředí České republiky: komparace vybraných modelů; 96 s., 138 Kč
SP 01:2 M. Kreidl: The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948–1989; 48 pp., 89 Kč
SP 01:1 P. Štěpánková: Income Maintenance Policies, Household Characteristics and Work Incentives in the Czech Republic; 40 pp., 77 Kč
SP 00:7 L. Simerská, I. Smetáčková: Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek; 70 s., 95.– Kč
SP 00:6 P. Machonin, L. Gatnar, M. Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988–1999; 70 s., 101 Kč
SP 00:5 K. Vlachová: Stranická identifikace v České republice; 38 s., 62 Kč

-
- SP 00:4 M. Kreidl: What makes inequalities legitimate? An international comparison; 54 pp., 80 Kč
- SP 00:3 D. Hamplová: Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (mezinárodní srovnání na základě jednoho empirického výzkumu); 64 s., 90 Kč
- SP 00:2 K. Müller, V. Štědranský: Transformace a modernizace společnosti na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, softwarová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut; 116 s., 109 Kč
- SP 00:1 M. Lux: The housing policy changes and housing expenditures in the Czech Republic; 64 pp., 82 Kč

PUBLIKACE EDICE „WORKING PAPERS“

- WP 99:11 M. Jeřábek (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky; 184 s.
- WP 99:10 M. Kreidl, K. Vlachová: Rise and Decline of Right-Wing Extremism in the Czech Republic in the 1990s; 40 p.
- WP 99:9 B. Řeháková: Vnímané a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; 46 s.
- WP 99:8 L. Brokl, A. Seidlová, J. Bečvář, P. Rakušanová: Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968; 84 s.
- WP 99:7 H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecítá, J. Remr, A. Vlachová: Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě; 136 s.
- WP 99:6 H. Maříková: Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé; 110 s.
- WP 99:5 M. Musilová: Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace; 60 s.
- WP 99:4 F. Zich: Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici; 108 s.
- WP 99:3 L. Bušítková: Známosti osobností lokální politiky; 68 s.
- WP 99:2 A. Nedomová (editor), L. Bušítková, E. Heřmanová, T. Kostecký, Z. Vajdová, P. Vojtěchovská: Trh bydlení, jeho regionální diferenciaci a sociální souvislosti; 82 s.
- WP 99:1 M. Tuček, E. Rendlová, M. Rezková, A. Glasová, J. Černý: Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990–1998 (analýza dat IVVM); 104 s.
- WP 98:6 K. Müller: Modernizační kontext transformace, strukturní a institucionální aspekty; 82 s.
- WP 98:5 L. Brokl, Z. Mansfeldová, A. Kroupa: Poslanci prvního českého parlamentu (1992–1996); 94 s.
- WP 98:4 M. Lux: Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce sociálního státu; 56 s.
- WP 98:3 M. Tuček a kol.: Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace; 162 s.

Region a politika

Tomáš Kostelecký

Jana Stachová

Daniel Čermák

Edice Sociological Papers SP 02:7

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Čermáková

Sazba: M&R Třešňákovi

Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 170 ks

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení SoÚ

tel. 222 221 761, fax 221 183 250

e-mail: prodej@soc.cas.cz